

Ženi Lebl

JEVREJI
U PIROTU

BIBLIOTEKA

SVEDOČANSTVA

Privredni
PREGLED

Ženi Lebl je rođena u Aleksincu (1927). Za vreme drugog svetskog rata, pošto su joj majku odveli u logor smrti na Sajmištu, krila se pod raznim imenima, saradujući u ilegalnoj partizanskoj „tehnicu“. Kad je njihov rad otkriven, ona je internirana. Posle rata zbog vica biva zatočena na Golom otoku dve i po godine. Iselila se u Izrael 1954. godine. U okviru Udruženja Jevreja poreklom iz Jugoslavije počela je da se bavi prošlošću Jevreja na tlu Jugoslavije. Objavljivala je članke u izraelskim časopisima i napisala više odrednica u memorijalnoj knjizi „Jad vašem“. Na anonimnim konkursima Saveza jevrejskih opština učestvovala je od 1983, te je dobila pet prvih i dve druge nagrade, pišući o Jevrejima u Srbiji (Beograd, Niš, Pirot). Godine 1986. u Jerusalimu joj je objavljena knjiga „Plima i slom“, o istoriji Jevreja Vardarske Makedonije.

Ženi Lebl se bavi i prevodilačkim poslom. Dosad je prevela sa hebrejskog jezika manje sastave dvadesetak izraelskih pisaca, koji su objavljeni u beogradskim, novosadskim listovima. Ona je tako postala pravi kulturni most između svoje rodne Srbije i svoje nove-stare postojbine, predstavljajući korisnu sponu između te dve sredine.

BOGUMIL HRABAK

Izdavači

NIP „Privredni pregled”, Maršala Birjuzova 3-5, Beograd,
IRO „Sloboda”, Trg AVNOJ-a bb, Piroć

Za izdavače

Dušan ĐORĐEVIĆ – direktor
Miodrag KOSTIĆ – direktor

*V.d. glavnog i odgovornog
urednika Izdavačke delatnosti*

Mila ĐURIČIĆ

Urednici

Dobrica VULOVIĆ
Predrag MANČIĆ

Likovno-tehnička oprema

Julija KALMAREVIĆ

Lektori

Miroslava NIKOLIĆ
Zagorka MILOŠEVIĆ

Tiraž: 1.000

YU ISBN 86-315-0082-8

Štampa i korektura:

NIP „Privredni pregled”, Beograd, Maršala Birjuzova 3-5

Ženi Lebl

JEVREJI

U PIROTU

BIBLIOTEKA

SVEDOČANSTVA

PRIVREDNI PREGLED BEOGRAD, 1990.

Recenzenti:
Dragoljub RADENKOVIĆ
Hristifor ŽIVKOVIĆ

CIP – Каталогизација у публикацији
Народна библиотека Србије, Београд

930.85(=924) (497.11)

ЛЕБЛ, Жени

Jevreji u Pirotu / Ženi Lebl. – Beograd:
Privredni pregled; Pirot: Sloboda, 1990
(Beograd: Privredni pregled). – 106 str.:
ilustr.; 21 cm. – (Biblioteka Svedočanstva /
Privredni pregled)

Tiraž 1000. – Str. 5–6: Predgovor / Milovan
Vitezović. – Bibliografija: str. 99–101. –
Registar.
ISBN 86-315-0082-8

323.12 (=924)

а) Јевреји – Пирот б) Јевреји – Прогони

PREDGOVOR

Jedina pravda koju mogu steći nevine i nedužne žrtve vremena teških zločina i dubokog bezumlja ljudskog, jeste da se dođe do svih istina o njihovom stradanju.

Takvu jednu pravdu namiruje Ženi Lebl knjigom Jevreji u Pirotu.

Pred nama je jedna dobro dokumentovana i dirljiva hronika o vekovnom boravku i životu "Jevreja u Pirotu". Uz istorijski osvrt dat je u njoj prikaz jevrejskog stradalničkog dolaska iz Španije i njihovog naseljenja u srpskom Pirotu pod Turcima. Pokazano je kako je narod porobljene otadžbine prihvatio narod bez otadžbine. Srbi i Jevreji su znali i muke da podele. Jevrejskom mahalom Piroto je generacijama Jevreja postao zavičaj, a od Turaka oslobođena Srbija njihova otadžbina, za koju će se srčano boriti i u balkanskim ratovima i u prvom svetskom ratu, prinevši na oltar otadžbine brojne živote. U knjizi je pokazan njihov radni, bogat, osoben i pošten život sa svojim Bogom, zajedno u pregnuću, slozi i prijateljstvu sa Srbima i njihovim Bogom, deleći sva dobra kojima su bili zadovoljni, a time i srećni i nalazeći se jedni drugima i pomažući se u zlu, dok ih nije snašlo najveće zlo čovečanstva - zlo fašizma i drugog svetskog rata, kada se činilo da se ostvaruje strah pesnika - bojim se, da će humanizam nadživeti čovečanstvo - kada je opruga zla sasvim nadvladala oprugu dobra u svetu, kada je u vremenu fašizma svirepost ljudska dosegla najvišu svoju tačku.

Svu bestijalnost fašističkog bezumlja, u Pirotu nemačkog i bugarskog - skoro organizovanoj po onoj misli iz Talmuda: „Ipak se svet nalazi u vlasti ludaka“! - podneo je i srpski i jevrejski Piro. I Srbi i Jevreji su se u tim časovima uzaludno tešili onom drevnom misli da je bolje pripadati progonjenima, nego progoniteljima. Posle sve te bestijalnosti preostali pirotski Srbi, koji su istrpeli nezapamćeno-zlo, nisu više mogli da sa pirotskim Jevrejima podele ni dobro što su ostali živi, jer je to užasno zlo pirotske Jevreje odnelo, opljačkalo, sprovelo, deportovalo i u Treblinki likvidiralo. U Pirotu su fašisti ostvarili svoj strašni naum koji su bili namenili celom svetu - da likvidiraju sve Jevreje.

Ova knjiga do detalja pokazuje načine i metode zla izvedene nad Jevrejima iz Pirota, namenjene celom jevrejskom svetu. Ona pokazuje kako je gušen dah i nevine dece, koji po Talmudu održava svet!

Pirotski Jevreji pripadali su narodu mira koji svojom svetom mudrošću drži da je mir za ceo svet kao kvasac za hleb. Pirotski Srbi, kao i svi Srbi, drže da se ljudska duša i ljudska dobrota mogu porediti samo sa hlebom. Pirotskih Jevreja više nema, ali je uspomena na njih ostala kao kvasac za ljudsku dobrotu i ljudsku dušu!

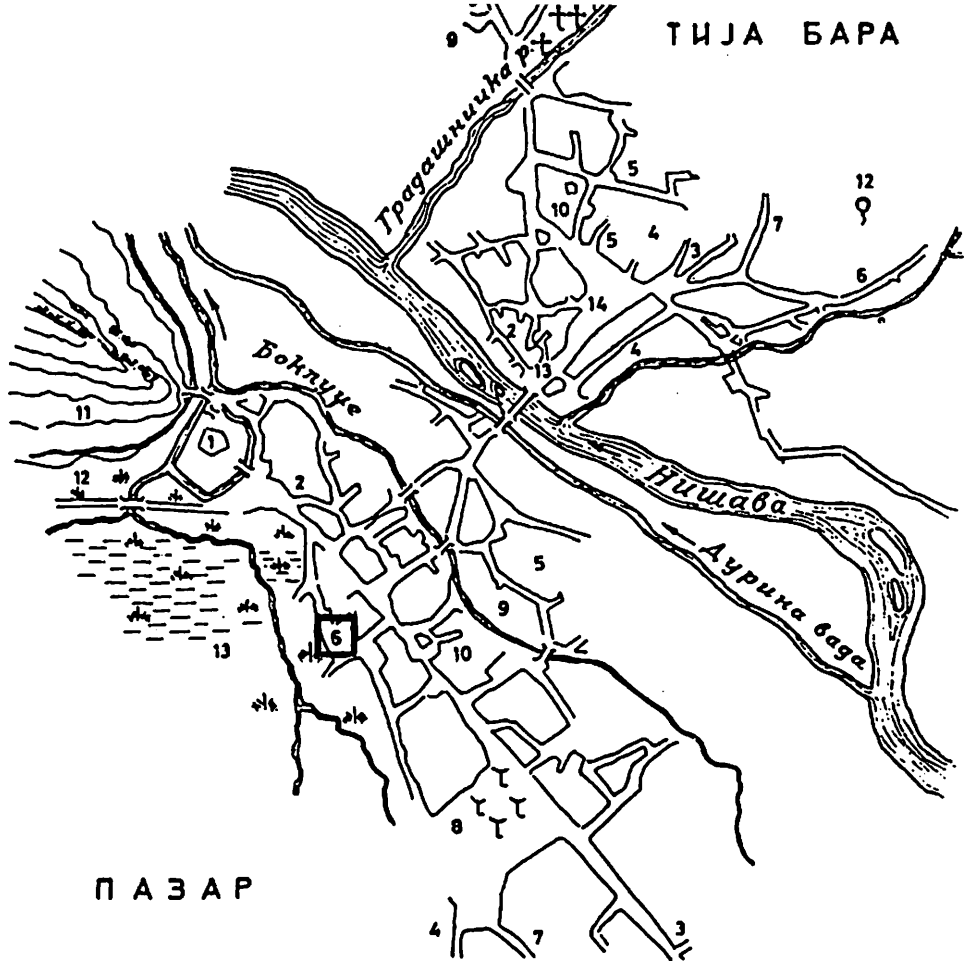
Pirotskim Srbima ostalo je jevrejsko groblje da ga čuvaju zavetno dok njih bude, a kao spomen nad spomenima ostaje ova knjiga, koja je dobrodošla da zločinci nikada ne pronađu izgovor za svoja zlodela.

Milovan Vitezović

S A D R Ź A J

JEVREJI U PIROTU	11
Đudeo-espanjol (govorni jezik Jevreja u Pirotu)	12
Malo istorije	15
Stanovništvo	17
Stari Pirot	19
Jevrejska mahala u Pirotu	21
"Rabenovo zdanje"	23
Rufa Aronović - nesudeni graditelj pirotske gimnazije	24
Bugarska okupacija 1885. godine	26
"Papina česma"	28
Proizvodnja kačkavalja	28
Balkanski i prvi svetski rat	29
Jevrejska veroispovedna opština	32
Utemeljači sinagoge u Pirotu	33
Zanimanja pirotskih Jevreja	35
Kriza u pirotskoj JVO (Jevrejskoj veroispovednoj opštini)	37
Groblje	40
Pod bugarskom okupacijom 1941-1944	41
"Boljševička trojka"	44
"Trudovaci" na prinudnom radu 1942. godine	44
Aleksandar Belev - komesar za Jevreje	45
Bugarska dokumentacija o zločinima u Pirotu prema Jevrejima	46
- Izveštaj Hrista Bakardžijeva o pripremama, hapšenju i trans- portu Jevreja za Lom i prodaji pokretne imovine Jevreja ..	47
- Izjave učesnika "akcije"	49

Zbogom Pirote, zbogom kućo moja!	50
Parobrodi ili šlepovi?	51
Direktni krivci za genocid nad Jevrejima Makedonije, Trakije i Pirota	53
Kraj puta: TREBLINKA	54
- Dva spiska	56
- Preživeli iz Pirota	56
- Neuspeli pokušaji bekstva	58
Izveštaj Leona M. Sida	58
- Dopunski izveštaj	61
- Spisak deportovanih Jevreja iz Pirota	63
Bugarski spisak jevrejskog naselja u Pirotu	68
Imena i prezimena pirotskih Jevreja	73
- Abravanel (Don-Abravanel)	75
- Alkalaj	78
- Aronović - Rabenu	79
- Ašerović	80
- Avramović	81
- Baruh	83
- Beraha - Berah	83
- Davidović	84
- Dživan - Hezkija	84
- Franko	86
- Isaković	86
- Jusefović - Tuvi	86
- Kalmić - Kalmi	87
- Karić - Kario	87
- Kastro	87
- Koen	87
- Konfino	87
- Levi	88
- Pardo	90
- Rabenu	90
- Sid	90
- Silard	91
- Silberberg	91
- Varon	91
ŽIVOTNI PUT JEDNE PIROTSKE PORODICE	92
Bibliografija	99
Registar imena	103

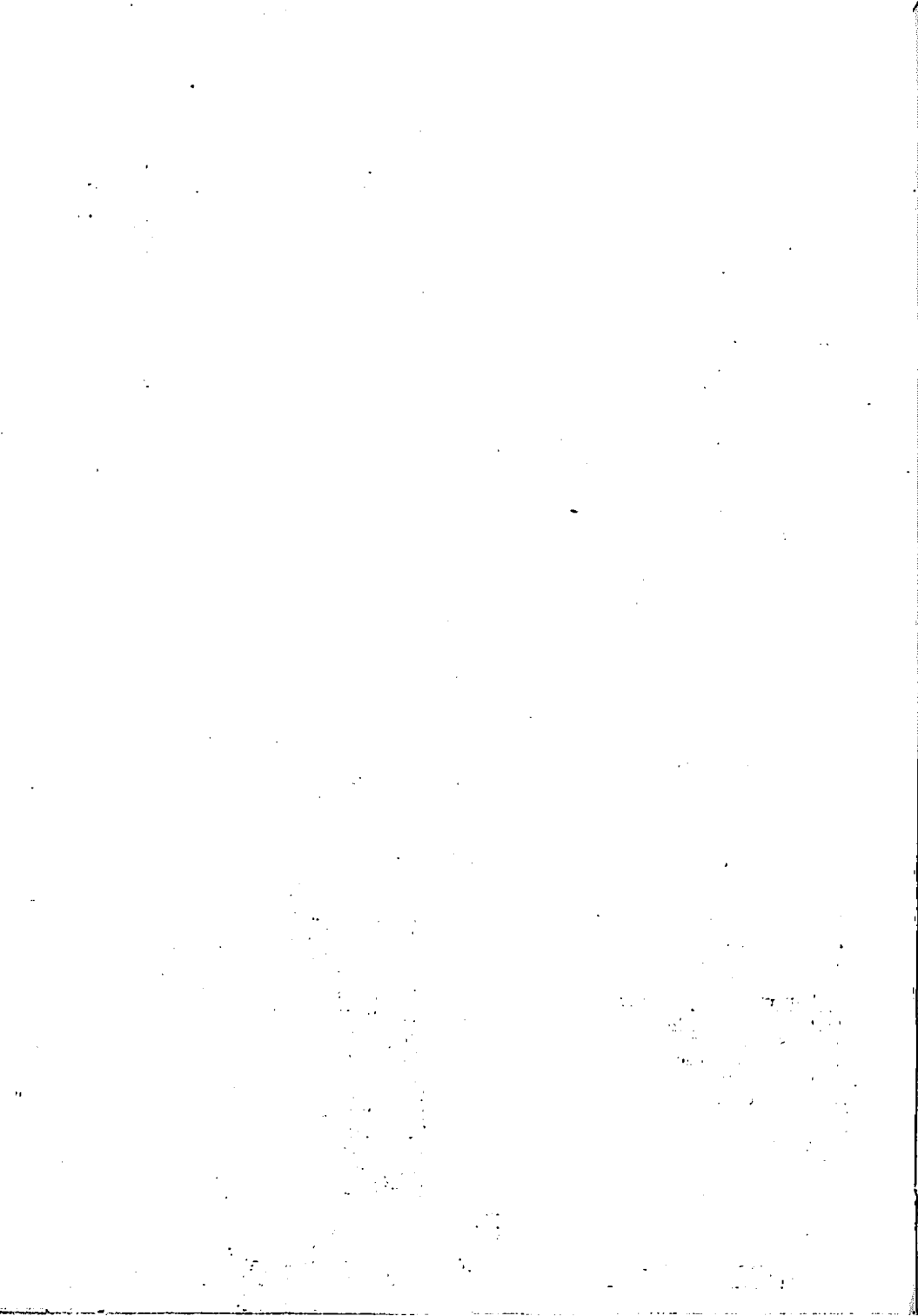
ПИРОТ УОЧИ ОСЛОБОВЕЊА ОД ТУРАКА 1877. ГОДИНЕ

I. Пазар

1. Кале (Градих)
2. Кале Капија
3. Стамбол Капија
4. Јасен Капија
5. Галата Махала (Протина Маала)
- 6. Јеврејска Махала**
7. Мечџин Сокак
8. Турско гробље
9. Стара црква
10. Царсва цамија
11. Сарлах
12. Бањица
13. Барје

II. Тија Бара

1. Јендек Махала
2. Доња Махала
3. Цецина Махала (Шемшина Маала)
4. Живка Свињара Махала
5. Зевник Махала (Зевници)
6. Крупачка Капија
7. Берилловска Капија
8. Четал Капија
9. Хаџи-Хасанов Чивлик
10. Строшена цамија
11. Старо гробље
12. Кладенац
13. Гушевница
14. Пијаца
15. Нова црква

JEVREJI U PIROTU

Zahvalna sam izdavačima ove knjige ne samo što su omogućili da se ona pojavi skoro pola veka od uništenja skoro svih pirotskih Jevreja u logoru smrti Treblinka, već što su oni među prvima koji time obeležavaju pola milenijuma jednog značajnog događaja u istoriji jevrejstva – izgon Jevreja sa Pirinejskog poluostrva, iz Španije i Portugala.

Odomaćen je izraz „jugoslovensko jevrejstvo” ili Jevreji iz Jugoslavije. Međutim, u doba kad je počelo naseljavanje Jevreja na tle sadašnje Jugoslavije taj pojam nije postojao. I kao što nije bilo Jugoslavije, tako se ni o jevrejstvu na ovom tlu ne može govoriti kao o nekoj jedinstvenoj celini.¹

Ni Sefardi ni Aškenazi nisu bili prvi Jevreji naseljeni na ovom tlu. Prethodili su im tzv. Romanioti, koji su na Balkan došli iz Palestine još mnogo pre početka nove ere i imali svoje zajednice, naročito u gradovima Makedonije.²

Sledili su Aškenazi, Jevreji iz „nemačkih zemalja”, koji su dolazili na tle današnje Jugoslavije, gonjeni još od krstaških ratova, pa i pre njih. Sefardi su došli na ovo tle krajem XV i početkom XVI veka, proterani iz zemalja Pirinejskog poluostrva – iz Španije 1492. godine i iz Portugala šest godina kasnije. Jevreji u Pirotu spadali su skoro stoprocentno u tzv. sefardsku grupu.

1 Sefardi su, kao što im i samo ime ukazuje, doseljaci iz Španije (na hebrejskom: Sefarad = Španija), a Aškenazi doseljaci iz nemačkih zemalja i istočne Evrope.

2 Biblija, Novi zavet, Dela apostolska, 17.

ĐUDEO-ESPANJOL

Govorni jezik Jevreja u Pirotu bio je žargon, tzv. dudeo-espanjol. Taj idiom sefardskih Jevreja nosi jasna obeležja svog romanskog porekla. Proces jezičke asimilacije vršio se, vrlo verovatno, tokom XIII i XIV veka, kada se španski jezik razvio do određene književne visine i pomalo potiskivao latinski. U to vreme pojavili su se prvi španski književnici jevrejskog porekla. Arhaične osobine u gramatici i rečniku dudeo-espanjola ostaci su iz te epohe. Jezik sefardskih Jevreja sačuvao je sva obeležja takozvanog jezika espanol-ante-clasico, jezika u razvoju, s dijalektskim primesama, u kojem se zapažaju tendencije ka obrazovanju jedinstvenog književnog jezika. Svi refleksi onih glasova koji su po zakonima fonetike morali postojati pre nego što je kastiljanski jezik dostigao današnji izgovor postoje i danas u dudeo-espanjolu. U tom pogledu karakteristični su neki suglasnici. Pored pomenutih osobina fonetske prirode dudeo-espanjol je sačuvao izvestan broj reči i oblika koji su danas poznati jedino iz pretklasičnih tekstova španske književnosti.³

Došljaci iz Španije nametnuli su svoj jezik i Romaniotima, koji su još mnogo ranije živeli u „sefardskim centrima”. Pošto se spoljni i unutrašnji uticaji uvek odražavaju i na jezik, njihov jezik nije se razvijao u onom pravcu u kojem su se razvili delovi velike jezične španske oblasti u Evropi i u Latinskoj Americi. Dok se tamo taj jezik razvijao i bogatio, Jevreji su sačuvali onaj stari idiom, ali je i njima on bio „tesan”, te su ga „bogatili” na svoj način: govornom jeziku – dudeo-espanjolu, često zvanom „ladino” ili „dudezmo” – dodavali su primeše jezika naroda među kojima su živeli. Bilo je mnogo turskih reči koje su se potpuno odomacile kod sefardskih Jevreja. Međutim, u tom pogledu i svi balkanski jezici protkani su velikim brojem turcizama. Slovenske „pozajmice” novijeg su datuma.

Za svoje ritualne službe Jevreji su upotrebljavali hebrejski jezik, zvani „lašon hakodeš” (sveti jezik) ili su prevodili rituale na dudeo-espanjol, uz obavezne hebrejske izraze. Tako se u govorni jezik Sefarda presađivao hebrejski jezik (što je slučaj i sa jezikom „jidiš” – govornim jezikom većine Aškenaza). Pismo im je bilo hebrejsko, najčešće kurzivno Rašijevovo.⁴

Tom azbukom su na teritoriji Jugoslavije stariji ljudi pisali sve do treće decenije XX veka. Mnogi naučnici istraživali su jezik balkanskih Sefarda, ogledalo njihovog mentaliteta i karaktera. Istraživanje tog idioma podjednako je bilo važno za filologe, kao i za istoričare, etnologe i folkloriste.

Veoma je zanimljivo da su se Sefardi u Srbiji posle Prvog svetskog rata dopisivali na jeziku dudeo-espanjol – cirilicom.

3 Baruh, str. 71.

4 RAŠI su inicijali za rabina Šloma Jichakija (1040-1105), kome se pripisuje da je tvorac te azbuke, iako je ona mnogo kasnijeg datuma, iz XV veka.

Kada je krajem XIX veka član Španskog Korteza senator dr Anhel Pulido posetio jevrejske zajednice balkanskih zemalja bio je nemalo iznenađen što čuje starošpanski jezik, jezik iz doba koje je prethodilo Migelu de Servantesu (1547–1616) i njegovom genijalnom „Don Kihotu”, uvek aktuelnom delu koje ustaje u odbranu onih kojima su neprestano pretila vešala i lomače inkvizicije. Servantes je skoro jedini, ili bar jedan od malobrojnih, koji se usudio da kritikuje i razobličuje mračnjačku inkviziciju. Bio je to jezik iz doba Kristifora Kolomba (1451–1506). Na dr Pulida ostavila je snažan utisak vernost Jevreja prema jeziku i kulturi zemlje koja se tako nečovečno ponela prema njima. Bilo je neverovatno da su potomci ljudi gonjenih i proteranih iz zemlje u kojoj su živeli vekovima – zadržali jezik te iste zemlje kao svoj govorni jezik. Posle povratka u Španiju dr Pulido napisao je knjigu „Španci bez domovine”.⁵

U gradovima Srbije prvi su počeli da ostavljaju tradiciju svojih predaka mladi ljudi – intelektualci. Bilo je čak i onih koji su odbijali svaku vezu s njom; integrisali su se u sredinu naroda među kojima su živeli. Mnogi od njih postigli su značajna dostignuća, jer nije bilo važno koliko su se trudili – od njih se uvek očekivalo više nego od sredine.

Pošto o tradiciji i običajima Jevreja uglavnom nije ostalo pisanih tragova, jer je sve bilo zasnovano na usmenom predanju, a po gradovima Srbije više ne postoje jevrejske zajednice, smatram da bi trebalo bar nešto pomenuti i o tome.

Kao što među Aškenazima postoji ogromna razlika između Jevreja iz Nemačke i Austrije i onih iz zemalja Istočne Evrope, tako je i među Sefardima, čak i na samoj teritoriji Jugoslavije, bilo veoma mnogo razlike. Sve je zavisilo od toga odakle su se useljavali – da li preko Italije i Dalmacije, preko Grčke ili Bugarske – ali i od kulturnog nivoa lokalnog stanovništva. Bilo je više ili manje orijentalnih uticaja – na jezik, jela, način pevanja, način odevanja. Postepeno i delimično gubili su se strogi specifični ortodokсни zakoni – iz dva pravca: nastupao je proces asimilacije i jačao je jevrejski nacionalni pokret – cionizam.

Na teritoriji Jugoslavije je pred rat živelo oko 80.000 Jevreja (uključujući i jevrejske izbeglice iz zemalja pod Hitlerom, koje su tu našle privremeno sklonište, jer im britanska mandatorska vlada nije dozvoljavala useljavanje u Palestinu – Erec Jisrael). Iako je broj Jevreja bio relativno veoma mali (oko 0,5% ukupnog broja stanovništva), skoro svaka grupacija imala je svoje specifične običaje i obeležja.

Jevrejski zakoni u vezi sa jelom moraju se posmatrati iz raznih aspekata. Mora se uzeti u obzir geografski i klimatski položaj u zemlji gde su ti zakoni pisani, kao i vrste životnih namirnica koje su se tada mogle naći. Najstrože su bile odrednice zabrane mešanja mlečnih i mesnih proizvoda, kao i zabrana svinjskog mesa, riba bez krljušti i sl. Propisi klanja životinja

5 Pulido.

bili su veoma strogi: trebalo je u jednom potezu da se prereže vratna arterija i da sva krv isteče (jer „krv je duša, pa ne jedi duše s mesom” – V knjiga Mojsijeva, 12,16). U vezi s tim oduzimalo se pravo ritualnog koljica (šoheta) ukoliko bi se našlo da je nož bio tup.

Muzička tradicija – romanse i kansion – bila su dva centralna žanra narodnog pevanja španskih Jevreja: romansa je bazično epska, a kansion lirski pesma. Mnoge pesme iz bogatog folkloru imale su svoje funkcije, za život uopšte i za praznike posebno. Najčuvenije su bile „komplas” za praznike Purim, Šavuot i Tu-bišvat, kao i pesme koje su se pevale uoči praznika Pèsah (za Seder Pesah, naročito pesmica „Had gadja”) i žalopojke za Tiša beav, „Kol nidre” za Jom kipur i dr. Prigodne pesme su se pevale prilikom svih događaja u životu čoveka, doslovno od kolenke do groba: za zaruke, prilikom ritualnog kupanja neveste i za venčanje, pred porodaj, prilikom Brit-mila (obrezivanja), Bar-micva („zrelosti”, u 13. godini); bilo je pesama koje su se pevale u slučaju „uroka” ili bolesti, tužbalica za pokojnike i sl.⁶

Žena je osim za radove po kući – održavanje čistoće i kuvanje svakodnevnih obroka – bila zadužena za odgoj dece, za pranje, peglanje, šivenje, pletenje, za spremanje slatke i kisele zimnice (slatko, marmelade, ukiseljeno povrće i dr.). Pošto je porodica uglavnom bila „blagoslovena decom”, a žene uvek u „blagoslovenom stanju”, njima nije ostajalo mnogo vremena za sopstveno uzdizanje. Muška deca pomagala su očevima, a ženska majkama. Ženska deca su se spremala za isti životni put kojim su išle njihove majke.

U sinagogama je žena za vreme bogoslužjenja bila odvojena od muškaraca – sedela je na galeriji, ograđenoj rešetkama, i mogla je da vidi šta se u hramu događa, ali nju odozdo nisu mogli videti. Međutim, svaka jevrejska žena morala je da zna sve jevrejske običaje, sve „zakone kašruta”.

Preovlađivalo je tradicionalno gostoprimstvo i otvoreni domovi, gde se i kod najsiromašnijeg morao ugostiti čak i nezvani i neprijavljeni gost. Naravno, iskorišćavala se svaka prilika, najčešće praznici, da bi se okupila uvek razgranata i brojna porodica.

Pirot je bio baza za sinove i kćeri, koji su se rasturili po svim gradovima Jugoslavije. Bilo ih je najviše u Beogradu, Nišu i Skoplju, ali i u drugim mestima – Leskovcu, Kragujevcu, Zaječaru, Sarajevu, Slavonskom Brodu, Vršcu...

Ponekad su porodične zajednice zbog geografskog položaja bile podeljene u dve zemlje, ne uvek prijateljske jedna prema drugoj, te su se Jevreji dveju npr. zavadjenih država – Srbije i Bugarske – borili jedni protiv drugih, tj. brat protiv brata. Posle ratova trebalo je dokazivati lojalnost ne samo državi već i specifičnoj političkoj partiji.

⁶ O tome vidi opširnije: Lebl, str. 115. i 391.

MALO ISTORIJE

Reka Nišava, koja protiče kroz Pirot, teče dalje prema Nišu i uliva se u Južnu Moravu, deli Pirot na dva dela: na levoj obali je veći deo varoši – zvani Pazar, a na desnoj manji deo – zvani Tija bara. Gvozdeni most na Nišavi povezivao je dva dela grada. U Pazaru je živelo oko 75% gradskog stanovništva a od toga je 99% bio jevrejski živalj. Tamo su bile glavne državne ustanove: kasarna, gimnazija, sud, pošta, poreska uprava i dr.

* * *

Prvi put mesto gde je danas Pirot pomenuto je na rimskoj karti puteva iz prve polovine III veka nove ere (Tabula Peutingeriana) i nazivalo se Turres (Kule), te se smatra da to i nije bilo naselje, već neka osmatračnica s rimskom posadom. Ne zna se tačno da li je okolina Pirota pripadala Gornjoj Meziji ili Trakiji.⁷

Arapski geograf Edrisi pominje 1153. godine mesto Atrubi na 40 milja ili jedan dan hoda istočno od Niša, na reci koja dolazi sa srpskih planina i uliva se u Moravu.

Tek u XIV veku, kako piše Jireček, ovo mesto pominje se pod imenom Pirot.⁸

U drugoj polovini tog veka Pirot je bio važna strategijska tačka u državi kneza Lazara Hrebeljanovića. Pošto su Turci osvojili Sofiju 1382. i Niš 1386, smatra se da je u razdoblju između tih godina i Pirot potpao pod Otomane. Za vreme njihove vladavine naziva se Šarčoj – „Varoš selo”.⁹

Franцуз Bertrand de la Brokier zabeležio je 1433. godine o Pirotu: „Varoš nije ograđena, ali ima gradić na jednom kraju, opasan s jedne strane rekam, a s druge strane velikom barom. Mesto je malo, uz jedan breg sa severne mu strane”.¹⁰

Ako bi Brokierov opis bio tačan, Pirot je u XV veku bio na padinama brda Sarlak (gde se i danas nalaze tragovi nekog naselja). U blizini jevrejskog groblja nađeni su ostaci kaldrme od starih rimskih cigala i stare zidine kao ostaci nekakvih podzemnih „šupljina”, verovatno grobnica ili kupatila.

Rajnhold Lubenau opisao je 1587. godine grad, u to doba nazivan Šarkoj, kao divan grad u lepoj ravnici između brda. Po njemu, „ispred grada, iza jedne stene, izbija veliki izvor. Oko grada teče voda koja tera točak na kome su okolo vedrice. One crpu vodu i sipaju je u korito i tako se voda sprovodi do hamama. Ova voda teče naročito oko tvrđave

7 Kostić, str. 11.

8 Jireček, str. 90.

9 Šarčoj – od dve turske reči: šcher = varoš, koy = selo

10 Kostić, str. 15.

koja leži na jednoj steni. Ranije je bila veoma jaka, ali sada sasvim propala, tako da postoji još samo nekoliko kula na kojima rode svijaju svoja gnezda".¹¹

Uzged, Lubenau piše da je Pirot sagradio kralj Pir.¹²

Poznati turski putopisac Evlija Čelebija (Evliya Çelebi, 1611 – oko 1682) opisao je Šarčoj dosta detaljno: „Prvi osnivač toga grada bio je kralj-despot.¹³

Kasnije, godine 777 (1375/76), osvojio ga je Gazi-Hudavendigar (sultan Murat I, 1360-1389) i pretvorio u has paše rumelijskog elajeta. To je sedište kadiluka u rangu kadiluka od sto pedeset akča (Šabanović upotrebljava naziv „aspre“). Gradska utvrda leži na jednoj litici. To je divna tvrđava četvorougaoanog oblika, a sazidana je od klesanog kamena. Ali kako se ovaj grad nalazi u neposrednoj blizini šehera Sofije, u unutrašnjosti zemlje, to u tvrđavi nema nikakvih građevina. Tvrđava ima gvozdenu kapiju koja se otvara na južnu stranu. Ispod litice (na kojoj leži tvrđava) izvire vrelo koje je kao voda života (ab-i hayat). Na toj vodi podignut je omalen most na jedan luk, a u blizini toga mosta nalazi se Ahmed-dedino turbe (ziyaret – grobnica starca Ahmeda, gde ljudi dolaze na poklonjenje). S druge strane mosta postoji malo javno kupatilo (hamam).

U Šarčoj ima ukupno hiljadu kuća, prizemnih i na sprat. Pokrivene su keramikom i okružene prostranim dvorištima, baštama i vinogradima... Tu ima dovoljan broj džamija, sedam osnovnih škola, čaršijski han, dva mala hamama i oko dve stotine dućana.

Sva raja šehera su Bugari. Njihove žene idu otkrivene glave. One svoju kosu pletu na poseban način, tako da je takvo pletenje kose samo njima svojstveno, a nose neku čudnu vrstu kapa..."¹⁴

Austrijska vojska osvojila je Pirot od Turaka 1689. godine i austrijski vojskovođa feldmaršal Đovani Norberto Pikolomini (1650–1689) uputio je izveštaj svome caru da je gradić u dobrom stanju, a za varoš veli da je bila lepa i po turskom načinu zidana i bogata, ali da ju je našao razorenu i neke njene delove u plamenu. K. N. Kostić zaključuje da su Pirot zapalili Turci pri povlačenju.¹⁵

Tekst Pikolominijevog raporta nije mi pristupačan, ali poznajući njegov način vojevanja na tom terenu verujem da je on zapalio Pirot, kao što je to učinio i sa Skopljem iste godine.

Za kratke vlade Austrijanaca (do 1690) narod je dosta stradao od mađarskih vojnika. Turci su ponovo zauzeli Pirot, koji je počeo da za-

¹¹ Zirojević, str. 60.

¹² Pyrrhos II, epirski kralj, rođen oko 319. godine, ubijen u Argosu 272. godine.

¹³ Prevodilac Hazim Šabanović smatra da se ovaj izraz odnosi na srpskog kralja Vukašina

¹⁴ Evlija, str. 60-61.

¹⁵ Kostić, str. 19.

lečuju rane. Putopisac grofa Vermona – Driš beleži 1719. godine da je Pirot u nizini i oko njega mnogo bara. Zemlja oko varoši je plodna masna crnica na kojoj uspevaju sve žitarice, a ima i dosta vinograda. Driš piše da Pirot ima veće i lepše kuće nego što ih je dotle vidao i da u varoši žive Turci, Srbi, Grci i Jermeni i bave se najviše trgovinom. Zanimljivo je da on uopšte ne pominje Jevreje i Cigane iako ih je bilo, i to u znatnom broju.

Četiri godine kasnije Pirot je nastradao od kuge.

Austrijanci su 1737. ponovo, ali samo na kratko vreme, zauzeli varoš i utvrdili gradić, ostavivši u njemu kao posadu Nemce i Srbe dobrovoljce.

STANOVNIŠTVO

Za vreme turske vladavine Pirot je administrativno pripadao Niškom pašaluku i bio je pod niškim mutasariflukom (mutasarriflik = okrug, sandžak). Pod njim su oko 1860. godine bili sledeći gradovi: Niš, Pirot, Trn, Leskovac, Kuršumlija, Vranje i Prokuplje. Do 1860. ovom mutasarifluku pripadali su i Samokov, Čustendil, Dupnica, Rađomir i Breznik, a te godine ova mesta pridodata su Ruščuku, kojem je pripadala i Sofija. Pokrajinski je pripadao Rumeliji – evropskom delu Otomanske imperije.

U Medzlisu-idare, turskoj ustanovi gde je zasedao gradski savet a predsedavao kadija, bila su po dva Turčina, dva Srbina i jedan Jevrejin. Jevrejski predstavnik je uglavnom nadgledao razrezivanje poreza.

Prema zakonu, svaki Jevrejin je bio član jevrejske veroispovedne opštine, koja je imala svoj odbor od 5 članova sa rabinom na čelu, i u poslove njihove opštine niko se nije mešao. Oni se nikada nisu obraćali kadiji, već su sudili sve sporove u svojoj opštini. Međutim, Jevreji su primani za svedoke i njihovo je svedočenje cenjeno više od hrišćanskog, sve do 1856. godine.

Oko 1872. godine Turci su u Pirotu ustanovili još jedno novo nadleštvo, nazvano beledije.¹⁶

U beledije je ulazio po jedan predstavnik svake narodnosti. Tu se radilo na uređenju same varoši, pazilo na red, čistoću i ulepšavanje. Beledije su određivale taksu za kasapnice, hleb, a rešavale su i neke male sporove.

¹⁶ Beld je arapska reč i znači grad ili varoši, te belediye znači gradski ili varoški savet.

Turci nisu plaćali arač (dazbine), jer su išli u vojsku. Srbi i Jevreji plaćali su i arač i desetak – 30 groša po (muškoj) glavi. Poreza su bili oslobođeni coravi, sakati i udovice, a nisu ga plaćali ni Cigani.

Oko 1864. godine ukupna suma poreza za Pirot iznosila je 75.000 groša godišnje i bila je razrezivana na mahale (male). Tada je u Pirotu bilo 12 glavnih mahala, i to: Kale-kapija, Stambol-kapija, Galata mala, Jansen-kapija, Nova mala, Jendek-mala, Brankova mala, Pop-Šemsina mala, Zevnici, Četalj-čupija, Donja mala i Jevrejska mala. Porez za Pirot iznosio je tada 75.000 groša ili 150 česija (kesa) godišnje. Rafael-Rufa Aronović tvrdio je da je glavna osnova pri raspoređivanju poreskih stopa bila 4 groša na 1.000, te je on plaćao 80 groša poreza godišnje na kuću, vodenicu i radnju. Autor pretpostavlja da su Jevreji kao posve mala mahala, a nešto i zbog toga što su ih simpatisali Turci, bili manje opterećeni porezom.¹⁷

Pirot je pod Turcima ostao do 16. decembra 1877. godine, kad je priključen Srbiji. Turski zivalj, koji je do tada predstavljao većinu, pobegao je ili je proteran. Mnogi Jevreji preselili su se tada u gradove Bugarske, gde su im živeli članovi porodice.

Pirot je do 1877. imao oko 2.270 kuća: od toga 1.462 kuće srpske, 700 turskih, 74 jevrejske i 34 ciganske.

Struktura stanovništva u Pirotu 1877. godine

	Muških	Ženskih	Ukupno
Srba:	3.008	3.139	3.147
Jevreja:	193	180	273
Cigana:	74	72	146

Prema srpskom popisu iz aprila 1879. godine u Pirotu je bilo 1.964 kuće sa 8.183 duše; od toga 7.185 Srba, 638 Turaka i 360 Jevreja (176 žena i 184 muškarca).¹⁸

Godina	Ukupno stanovnika	Jevreja	Procenat
1877.	oko 8.000	273	3,41
1879.	8.183	360	4,39
1896.	9.896	266	2,68
1900.	10.421	284	2,72
1912.	10.547	250	2,37
1921.	10.458	137	1,31
1931.	11.600	136	1,17
1942.		51	

jevrejska porodica, po nekim izveštajima, sa izbeglicama, 320 duša, što smatramo preteranim

¹⁷ Nikolić, str. 67-72.

¹⁸ Otadžbina, br. 5/1881, str. 602.

STARI PIROT

Za vreme turske vladavine Jevrejska mahala je postojala na istom mestu, samo s manjim brojem kuća. Neki kažu da je Jevreja od pamtiveka bilo u 35 domova.¹⁹

Većina Jevreja imala je u svojoj mahali sopstvene kuće, počev od sokačeta prema Barju do Ulice Stepe Stepanovića. Sve su bile od tvrdog materijala, planske, udobne i solidno građene. Ukoliko nisu imali sopstvene kuće stanovali su u iznajmljenim zgradama, ali ne i daleko od matičnog naselja.²⁰

Za krećenje i provetravanje kuća i soba dugo se nije znalo u Pirotu. Znalo se samo malo pomesti običnom gradinskom metlom – i to je bilo sve. Jevreji su pre Srba počeli u Pirotu da kreće kuće. Oni su prvi u gradu počeli da zidaju u svojim dvorištima nužnike od ćerpiča, a kasnije i od tvrdog materijala.²¹

U tursko vreme u svakoj mahali bila je po jedna malska furuna, koja je živila od pišerme, u kojoj su se pekli i prodavali simiti i čije, ali ne i hleb. Sredinom XIX veka u Pirotu su bile samo dve, a docnije četiri furune u kojima se pekao hleb i prodavao. Jevreji i Turci (ali ne svi) kupovali su gotov hleb, a Srbi po najmanje.²²

Zanatlije Turci, Jevreji i Cigani nisu imali esnaf niti su ulazili u srpske esnafe.²³

Ženska obuća je u Pirotu do 1877. godine bila uglavnom ova: opanci, papuče, kondure, čizme i nalamje... Opanci su se pravili od neštavljene, a docnije i od štavljene goveđe kože. Jevreji su bili opančari i prodavali su opanke po ceni od groša do sto para.²⁴

Pirot je bio poznat po svojim vinogradima-lozjima u Budim Delu i u ataru gujilanskom. U turskim i jevrejskim vinogradima bilo je najlepšeg grozda²⁵

Jevrejska veroispovedna opština imala je svoje vinograde na Sarlaku a o njima je brinuo Čelebon Tuvi. Bilo je i privatnih vinograda. Jedan od vlasnika vinograda na Sarlaku bio je Samuilo Avramović. Njegov vinograd bio je izuzetno dobro i stručno obrađivan. Avram Avramović, jedini Samuilov sin koji je preživeo rat, nastavio je da obrađuje očev vinograd do 1960. godine, a potom se preselio u Izrael.²⁶

19 Nikolić, str. 16.

20 Ćirić, rukopis, str. 3.

21 Nikolić, str. 31.

22 Isto, str. 34.

23 Isto, str. 41.

24 Isto, str. 37.

25 Isto, str. 39-40.

26 Živković H., str. 3.

U Pirotu je bilo mnogo Srba koji su ortački radili s Jevrejima, lepo se slagali a porodice su im se posećivale i poštovale kao krvni srodnici. Mnogi su na taj način naučili „jevrejski jezik“ i govorili ga tako perfektno „da niko ne bi mogao posumnjati da dotični nije Jevrejin po narodnosti“. Uzgred, radilo se o jeziku duedeo-espanjol, a ne o hebrejskom jeziku-ivritu.²⁷

Trgovci Piroćanci bez obzira na narodnost, putovali su često zajedno po Balkanu, od vašara do vašara. Za sve vreme jedan drugog su čuvali i pomagali se kao rođena braća.²⁸

Jevreji su se odlično slagali ne samo sa ortacima Srbima. već i sa „momcima“: neki Krsta koji je radio kod Samuila Avramovića bio je u gradu poznat ne po svom prezimenu već kao Krsta Samuilov, kao da je bio njegov sin. Sličan je slučaj bio i sa Milanom Paunovićem, dugogodišnjim saradnikom Meira Beraha, koji je bio poznat kao Milan Meirov.²⁹

Kad se ženio neki Todoracija Kokalov samo od Turaka i Jevreja dobio je 38 ovnova. Posle venčanja i glavne gozbe mnogi su pravili zasebnu večeru za svoje prijatelje Turke ili Jevreje.³⁰

Nikolić ne navodi da se to činilo, jer Turci i Jevreji nisu jeli svinjsko meso, koje je bilo glavna gozba na srpskim trpezama. Osim toga, Jevreji su jeli samo meso klano i pripremljeno na poseban način („kašer“), te su zbog toga imali i posebnu klanicu (za vreme turske vladavine klanice su bile u samoj varoši).

Između dva rata, u gradu se o državnim praznicima, posle blagodarenja, u Sabornoj crkvi, odlazilo na blagodarenje u sinagogu. Sveštenik Stojan Arandelović nije propuštao da o jevrejskim praznicima prisustvuje službi božjoj u sinagogi. Jedino bi pop Sanda – Aleksandar Momčilović – ponekad podviknuo Jevrejima: „U Palestinu!“ Revolta s obe strane bilo je samo jednom: kada su opštinska kola upotrebljena za sahranu kćeri Meira Beraha. Mada su sa kola bili skinuti hrišćanski znaci, Jevreji su bili nezadovoljni jer se pokojnica nije nosila po običaju, a pobožne Piroćanke gundale su što su ovim činom kola „opoganjena“.³¹

Posle svega navedenog čudno je što su se Piroćanci povelili za predrasudama o jevrejskim religioznim običajima. D. Ćirić piše da su se gradom pronosile glasine da Jevreji mese svoj beskvasni hleb (macot i bojus) za praznik Pesah uz obavezan dodatak krvi hrišćanskog deteta. Te optužbe su ponekad dovodile do pojava zastrašujućih oblika: majke su opominjale decu da se klone Jevrejske male i dodira s Jevrejima. One su pričale da Jevreji pred Pesah hvataju decu, hrane ih medom i šećerom da bi ih ugojili, a posle ta deca završavaju život u kaci sa šiljcima koji se zabadaju u telo

27 Nikolić, str. 46.

28 Isto, str. 51-52.

29 Ćirić, ruk., str. 8.

30 Nikolić, str. 51-52.

31 Ćirić, ruk., str. 14a.

deteta-žrtve, da bi iz njega isteklo što više krvi, koja je Jevrejima „potrebna za pričeš“.

U vezi s tim D. Ćirić pominje priču o tajanstvenom nestanku jednog dečaka 1937. ili 1938. godine, što je „podgrejalo priču o kaci sa šiljcima“. Dečak je, veli Ćirić, bio sluga u nekim jevrejskim kućama, najpre u Pirotu, a zatim u Nišu. Ustanovljeno je da je dečak otišao iz Niša u svoje selo radi preobuke i da je poslednji put viđen na pirotskoj železničkoj stanici, odakle mu se gubi svaki trag. Jevreji poslodavci bili su osumnjičeni za njegov nestanak, ali su pušteni na slobodu „zbog nedostatka dokaza“. Ćirić zaključuje: „Tako je, opravdano ili ne, ostala mrlja na jevrejski rod da se bavio nečim nečasnim i prljavim, mada stari ljudi u Pirotu ne uzimaju priču ozbiljno“.³²

JEVREJSKA MAHALA U PIROTU

O jevrejskom živilju u Pirotu u ranijim vekovima nemamo mnogo pisanih dokumenata, ali se zna da je već u XVI veku tamo postojala jevrejska zajednica sa svim uobičajenim ustanovama (sinagoga, sud, škola, ritualno kupatilo, groblje i sl.). Čuveni solunski rabin *Šlomo Hakoen* (1540–1602) u svojim responsama donosi svedočenje od 18. sivana 5357 (juna 1597): Tri Jevrejina opljačkana su u Šarkoju, oduzeta im je celokupna roba i 26.000 akča u gotovu, a onda su ubijeni. Na pitanje koje je sudija uputio svedoku odakle on o tome zna, ovaj je odgovorio da mu je to ispričao *DAJAN* (jevrejski sudija) *IZ ŠARKOJA*.³³

Početkom XVIII veka služio je u Pirotu rabin *Šlomo ben Geršon Kovo*. To doznajemo jedino po njegovom nadgrobnom spomeniku s kraja 1739. godine, na kojem stoji na hebrejskom jeziku:

„Ovo je spomenik po propisima žalosti mudrog i uzvišenog *Šloma ben Geršona Kovo*, neka mu duša bude vezana u svežanj života, koji je preminuo na Roš hašana 5500. godine“.³⁴

Od 1815. do 1819. godine bio je u Pirotu poznati rabin *Mošė ben Jichak Halevi* kome su se za savete obraćali Jevreji iz mnogih okolnih mesta. Osim u Pirotu, Halevi je služio u nekoliko balkanskih jevrejskih zajednica: pre Pirota bio je u Kastoriji, a posle Pirota postavljen je za

³² Isto, str. 2-3.

³³ Hakoen, pitanje 51.

³⁴ Vidi fotografiju spomenika, iz zbirke JIM.

glavnog rabina u Plovdivu i kasnije u Sofiji, gde je i preminuo 1829. Imao je osmoro dece. Njegova kći Rahel, udova Jakova Arjea iz Samokova, prikupila je sa sinovima neke radove svoga oca i objavila ih u Beogradu 1874. pod naslovom „Maase Moše” (Mošeovo delo). Inače, mnoge njegove odgovore štampali su njegovi savremenici u svojim knjigama responza.³⁵

Oko 1878. godine haham u Pirotu bio je „Hadži-Majer” – Meir Konfino. Za vreme bugarske okupacije, 1885. godine, pirotski rabin bio je *Jakov Mešulam*.³⁶

* * *

Odnos prvog srpskog komandanta mesta majora Jevrema Markovića prema Jevrejima Pirotu nije bio najkorektniji. Između ostalog, on je ušao u kuću rabina, koji je za vreme borbi pobegao iz grada, i iz njegovog stana odneo sve vredne stvari i nameštaj, pa čak i bečki klavir, prvi koji je Pirot ikad video.³⁷

Iz sinagoge i opštinske biblioteke odneto je nekoliko sanduka knjiga. Predstavnici Jevrejske veroispovedne opštine (JVO) u Pirotu zalili su se srpskim vlastima i molili da se te knjige pronađu i vrate. 24. marta 1878. godine oni su pisali:

„Iz hadži-Mairov dom su uzete knide i su otkarane u Beograd; knide su opštinske, a malko hadži-Mairove; jerbo ni su vrlo nužne, zamolet ministra da ni ih pokloni”.

Potpisali su Šlomo Beraha, Azriel David, Isak Varon, Isak Ben-Aroja i Josef Beraha. Pismo je pisano karakterističnim načinom za Pirot: umekšavanjem glenika G i K u Đ i Ć.³⁸

Povodom toga M. M. Dunjić pomoćnik okružnog načelnika u Pirotu, uputio je pismo ministru prosvete i crkvenih dela (21. jula 1878. godine, br. 2058), u kome piše:

„Predstavnici ovdašnje Jevrejske crkvene općine, dostavili su načelstvu da su odmah po zauzeću Pirotu oduzete neke Jevrejske Knjige duhovnoga sadržaja, i poslala ih u Beograd.

Knjige su bile u kući Hadži Majira, rabinera ovd. a na njima svima je ispisan adres Jevrejskim slovima.

S toga Načelnništvo ima čast najponiznije zamoliti g. Ministra, da izvoli narediti da se sve knjige u Beogradu pronađu i amo pošlju; koje se

35 O delu rabina Halevija i o podacima o porodici pisao je u predgovoru knjige „Maase Moše” Moše David Alkalaj, koji je knjigu i izdao.

36 O bugarskoj okupaciji: Dimitrije Aleksijević, Bugarsko-tatarska razbojništva, pustošenja, silovanja u našem ratu 1885. godine, str. 171; Biderano, Hamagid, 8/25. II 1886.

37 Zbornik 4, str. 282.

38 Grada, Pirot, 1981/2, I tom, str. 294, dokument 349.

po naredbi člana pri Vrhovnoj Komandi od 12. Aprila ove godine No 412. istom Rabineru izdati moraju".³⁹

Deo knjiga pronaden je u Beogradu. Godine 1878, 3. oktobra odgovorili su da „Knjiga ima u većem broju i spakovani u 4 sanduka”, te pitaju: „O čijem će se trošku poslati?”

U Pirotu je 9. oktobra odlučeno: „Da se javi Pirotskoj Jevrejskoj Opštini, da se ona postara za prenos ovih knjiga. Oni mogu ovlastiti koga od ovdašnjih Jevreja, koji će ove knjige od uprave primiti i njima poštom ili po kočijašu ispratiti”.⁴⁰

Alimpije Vasiljević pisao je 30. januara 1878. godine (pod br. 162) izaslaniku srpske vlade u Pirotu Đoki Stefanoviću:

„Josif Samuilo Levi, Isak Ben-Aroj i još nekoliko Jevreja iz Berkovca, koji se bave u Pirotu, molili su da im se ne uzapćuju stvari koje su im njihove žene poslale iz Berkovca, otkuda su oni pobešli u Pirot, spasavajući se od navale Čerkeske. Njihovu žalbu šaljem Vam u prilogu ./ s preporukom da je izvidite ukoliko je ona istinita, i izvidenje s Vašim mišljenjem da mi dostavite...”⁴¹

„RABENOV ZDANJE”

Istočni deo grada bio je močvaran. Tamo je rasla trska koja se lako palila leti kad su močvare malo presušile. Zbog toga je, kaže predanje, grad i dobio ime Pirot (pyros na grčkom znači vatra). Vremenom su izvođeni melioracioni radovi, te su močvare isušene. Tamo je posle bila stočna pijaca, a kasnije su sagrađene trgovačke radnje, železnička stanica i električna centrala.

Na tadašnjoj periferiji Pirota, kasnije Ulici vojvode Stepe broj 20 (na uglu te ulice i Jevrejske mahale), sagradio je Jevrejin *Aharon-Aron Rabenu* 1883. godine veliku zgradu zvanu „*Rabenovo zdanje*” ili „*Nojeva lada*”, jer je izgrađena na zemljištu „otrgnutom” od vode, od močvare. Nivo zemljišta je, naime, bio znatno niži od sadašnjeg, zbog čega je moralo biti izvršeno obilno nasipavanje. Nivo podzemnih voda nakon nasipanja kretao se na dubini od 1 do 1,5 m. U ovoj kući stanovao je neko vreme lekar Sjenkjević, poznat u tom kraju po leku protiv malarije.⁴²

39 Arhiv NRS, F. IX – r. 300/1878.

40 Isto

41 Grada, I, str. 262, dokument 320.

42 Ćirić, str. 219-225.

RUFA ARONVIĆ – NESUĐENI GRADITELJ GIMNAZIJE

Godine 1883. odlučeno je da se u Pirotu gradi zgrada gimnazije. U obzir su došla četiri mesta: nekadašnje tursko groblje, prazan plac u Ulici kralja Aleksandra I; opštinski plac i njegova okolina s nekoliko kuća i turskom džamijom; plac s jednom zgradom pred Sabornom (novom) crkvom; plac oko nekadašnje džamije, gde je sada osnovna škola. Odlučeno je da se zgrada gimnazije podigne na sofijskom drumu, na mestu zvanom „Grobište”, na mestu koje je bilo bolje, zgodnije, zdravije itd. od placa kod srušene džamije u Tijoj bari.

Sin Arona Rabenua, Rafael-Rufa Aronović, radio je sa ocem u trgovini, ali je bio i preduzimač. Načelstvo Pirotskog okruga, pod brojem 589/30. avgusta 1883. godine, obavestilo je ministra prosvete i crkvenih poslova da je prilikom licitacije za građenje niže gimnazije u Pirotu učestvovalo pet oferata, a da je licitacija ostala na Rufu Aronoviću, ovd. trgovcu, kao na naj-nižem oferentu, na 108.000 dinara”.⁴³

Međutim, pošto je već održana licitacija, pojavile su se teškoće: carski turski komesar Ismail-bej saznao je da u Pirotu imaju nameru da podignu školu na grobištu, te je uputio protest što „vlast oće da zida školu na vakufskom zemljišću orta mešarluk, da je zauzela više od 70.000 metri, od kojeg zemljišta oće i da prodaje. Ovakav rad sasvim je protivan zakonu...”⁴⁴

Rufa Aronović nije znao o teškoćama pred kojima su se našle vlasti. Pošto je položio zakonom određenju kauciju počeo je da se priprema za posao. Međutim, nikako nije dobio rešenje, te 17. novembra 1883. godine „predsta Rufa Aronović, trg. ovd. Načelstvu i izjavi:

Jošt 25. avgusta ove godine ostala je na mene licitacija za građenje gimnazije u ovd. varoši. Pošto je licitacija na mene ostala ja sam kasi Okružnoj položio potrebnu po zakonu kauciju, i od ovog doba do danas ja nikakva rezultata ne dobih hoće li se licitacija odobriti ili ne.

Kako je vreme da se sada kamen i ostali materijal za građenje gimnazije sprema, i kako sam ja stanja oskudnog, to zbog ovoga čekanja rezultata napustio sam druge poslove trgovačke, a kaucija mi besplodno leži, molim Načelstvo da poradi gdi treba, te da se jednom stvar reši, ili da mi se kaucija vrati, jer meni je nemoguće više ovako sedeti, pošto se znatno štetim”.⁴⁵

Decembra 29. iste godine „Rufa Aronović, ovd. trg. na koga je licitacija ostala za građenje niže gimnazije u Pirotu, prestade danas ovome Načelstvu i izjavi sledeće:

Pošto je sada najzgodnije vreme za seču šume za pomenutu celj skoro na izmaku, to ovim sada izjavljujem, da, ako mi se od danas računa-

⁴³ Arhiv NRS, MPS, f. 39, r. 19/903.

⁴⁴ Isto.

⁴⁵ Isto.

jući pa za deset dana ne odobri licitacija za građenje gimnazije – posle ovoga roka ne mogu se više primiti toga posla, pa ma mi se taj posao docnije i ustupio. Ujedno molim, da mi se kaucija, koja toliko vreme leži na moju štetu bez interesa, odma povrati, ili da mi se gornja licitacija odobri, jer inače sam prinuđen da učinim nužne korake da do ovog novca dodem”.⁴⁶

Godine 1884. 9. januara Kraljevsko-srpsko ministarstvo prosvete i crkvenih poslova obavestilo je Načelstvo Okruga pirotskog (PBr. 278):

„Pošto još nije rešen spor o placu na kome se ima zidati zgrada za gimnaziju u Pirotu, i ne zna se koliko će još vremena proći do rešenja toga spora, načelstvo će vratiti kauciju preduzimaču g. Rufi Aronoviću, i osloboditi ga svakih obaveza. Kada se spor bude raspravio, odrzaće se i nova licitacija...”⁴⁷

Nisim Aronović, verovatno Rufin brat, bio je aprila 1884. godine osuđen na tri dana zatvora, jer je – navodno – uvredio svoga sugradana Krstu čurčiju. Na ovu kaznu žalio se Nisim samome kralju Milanu Obrenoviću:

„Vaše Veličanstvo premilostivi Gospodaru!

Sud opštine varoši Pirota osudio me je na tri dana zatvora zato što sam kao bajagi kazao Krsti čurčiji iz Pirota „mars” što je došao pred moj dućan. – Ne samo da sama reč „mars” nije nikakva uvreda, jer ta se reč upotrebljava i u vojsci, nego što ovo nisam ni kazao, a svedoci koji su ovu stvar ovako dokazali jedan je bez pameti, zvana „fantazija”, a sa drugim sam bio u svadi.

Daleko bi bilo da ja sada dokazujem jesam li kriv za reč „mars” ili ne, no glavna je stvar u tome što nisam znao da sam se trebao protiv ovake osude žaliti za tri dana, već sam mislio da treba da se žalim za osam dana kao po građanskoj parnici, te po tome protekao mi je rok za žalbu, usled čega bi se na svaki način koristio. Pa kako je moje neznanje mene do toga dovelo da kao pošten građanin moram ležati tri dana hapse, uzeh slobodu, Vaše Veličanstvo, najponiznije zamoliti da me gornje kazne pomilujete, koja i po samom zakonu nije kaznima.

16. aprila 1884. godine
Pivot

Vašeg Veličanstva veran podanik
(potpis jevrejskim slovima)
t.j. Nisim Aronović Jevrejin iz Pirota”⁴⁸

⁴⁶ Potpisi Rufe Aronovića na svim dokumentima su hebrejskim slovima, a pored njih uvek stoji: „t.j. Rufa Aronović”.

⁴⁷ Arhiv NRS, MPS, f. 39, r. 19/903.

⁴⁸ Građa, II, str. 31, dokument 832. Original u Arhivu NRS, MUD – P, f. VII, r. 157/1884.

BUGARSKA OKUPACIJA 1885. GODINE

Za vreme srpsko-bugarskog rata, 1885/86. godine, Bugari su zauzeli Pirot i držali ga oko tri meseca. Smatrajući Jevreje za prijatelje Srba, oni su odmah razorili sinagogu i opljačkali sve jevrejske kuće.

Oko 80 jevrejskih porodica ostalo je bez sredstava za život. Tada su Bugari počeli da siluju jevrejske žene i devojke i ubili *Bohora Konfino*, pošto su mu prethodno opljačkali 600 dukata, a oko 70 jevrejskih duša prebeglo je u Niš.⁴⁹

Aron Rabenu pretrepeo je mnogo muka i nevolja u srpsko-bugarskom ratu. Njegovo prosrpsko patriotsko držanje umalo ga je stalo glave, pored ogromne materijalne štete koja mu je bila naneta. U Rabenovom zdanju bio je „Glavni stan” bugarskog kneza Aleksandra Batenberga. Iako je znao da mu velika, u luksuznom ramu, slika kralja Milana, koja je ukrašavala kafanu, može doneti nevolje, Rabenu nije hteo da je ukloni. Čak je protestvovao kad su bugarski vojnici razbili staklo i ram i bajonetima počeli da bodu kraljev lik. Kad su vojnici pojurili na njega, on se sklonio u kuhinju, gde se odenuo „u prnje, pa su vojnici pomislili da je pokućar – sluga, te ga zato nisu ubili. Umesto njega ubili su *Čivutina Beru*. Najpre mu je neki bugarski konjanik oteo 600 dukata, zatim opalio jedan pa drugi metak u grudi. Tom prilikom ubio je i jednu devojku”.⁵⁰

Aron Rabenu je izbegao smrt, ali nije mogao da izbegne batine. Dobio ih je zbog firme, koju ni pored naredenja nije hteo da skine. Na firmi je stajalo „GOSTIONICA KOD SRPSKOG KRALJA”. Zbog neizvršenja naredenja Arona je tukao neki Spas Sokolov, „do krvi”.⁵¹

O držanju Arona Rabenu ostalo je zabeleženo:

„U najljućem bolu patriota Jevrejin odgovarao je Isaijevskom alegorijom: „To je ime visoko, popnite se vi pa ga izbršite”. Ali zato je Raben uvršćen u prosjake. Eno mu kase bačene do jedne štale i na komade razbijene, u kojoj je sahat pre ulaska Bugara u Pirot zvečalo 420 napoleona u zlatu. Ovi su iznudili od građana adresu privrženosti Knezu, a posle potpisanog primirja poslali u varoš preobučene vojnike u seljačke haljine, kao da su došli preko srpskih pozicija, pa trubili kao da su Srbi poklali sve živo po selima”.⁵²

Pored dobivenih batina, Aron je bio i opljačkan. Iz kafane i stana odnete su mu mnoge stvari „za spomen”, kao: nakit, ogledala, fotelje, posude i drugo. I podrum nije bio pošteden. Čepovi su bili povadeni, burad je plivala...⁵³

49 Biderano, broj 8/25. II. 1886; Zbornik 4, str. 283.

50 Ćirić, str. 222; Otadžbina, str. 235.

51 Ćirić, str. 222.

52 Iz knjige Dimitrija Aleksijevića „Bugarsko-tatarska razbojništva...”, str. 137.

53 Grada, II, str. 222-223. Ćirić navodi da su naslednici Aronovi prodali zdanje posle Prvog svetskog rata Pirotskoj okružnoj štedionici. – Nav. delo, str. 225.

O ubistvu pomenutog „Čivutina Bere” – *Bohora Konfina* saznajemo detaljnije iz knjige Dimitrija Aleksijeviča „Bugarsko-tatarska razbojništva, pustošenja, silovanja u našem ratu 1885”:

U podrumu Rabenove gostionice bilo je 15. novembra 1885. godine sakriveno nekoliko desetina jevrejskih porodica sa decom, koje su zločinci pronašli. Kad su se podrumska vrata na šarkama okrenula škripeći, podzemni vapaj i tužna zapevka zaorila se kao na suđenom času iz najdubljih zakutaka. „Pare!” – ciknuli su zlikovci, tražeći Bohora Konfina, koji je imao pri sebi 600 dukata. Bohor im je pružio pare i misleći da se otkupio, okrenuo se da povede decu i ženu za ruku. U mahu je opalila puška pogodivši Bohora u srce. Užas je osušio plač podrumskih emigranata i ugušio jauk njihov, pa izlazeći iz podruma kao aftomati redom, i ljudi, i žene, i deca i stari prolazili su između bajoneta kao na strugu ovce i bacali vojnicima Blgarije kao na diskus nemilosrda koji je šta imao od novca i nakita. Ovako se nešto priredilo i u podrumu Bankovićevo, samo što se tu prošlo bez ubistva intervencijom nekakvog doktora... Ubijenom Bohoru bilo je preko 60 godina...

Bugari su do temelja rušili ili palili kuće, usred bela dana, pred očima kneževim i uz uzvik „uraj!” Tako je stradala i kuća Jevrejina Davče (?).

Prvi, pak, mig opšte grabeži dao je prvi pustahija, sam glavom Batenberg, rekavši vojsci pri ulasku u Pirot... da nije pravi vojnik onaj koji ništa ne bude upljakao... Kad je trebalo sve dići, on se uselio u Rabenovu gostionicu...”⁵⁴

U Jevrejskoj mali svako se veče pravilno dizala oštra piska i boni jauk kao iz paklenog kazana dokle je god bilo para za iznuđivanje i mladog ženskinja, koje je svako veče u četama begalo u Bugarsku, setivši se umesno da ako medvedu odbegnu u jamu, medved se neće setiti ni verovati da mu je plen u sopstvenom domu.⁵⁵

Ora, žena Presijada Levija, napadnuta bludno, naposletku izašla je golih mišica, ostaviv rukave u rukama nasilnika. Strahujući da se napad od drugih ne ponovi, zgrabila je dete od 3 meseca i odbegla kod Simhe Samuilove, babe od 60 godina. Ovu bi babu nasrtači ubili da je nisu slučajno odbranili jevrejski vojnici u bugarskoj vojsci, ali se zadovoljili uzevši joj 800 dinara. ⁵⁶

Solču, Rahamima Davidoviča ženu, gotovo pri porodaju, napali su po noći. Spasla se, pak, time što je skočila u nužnik do pojasa... Marijolu, devojkicu od 18 godina, a ćerku Daviča Baruha, na danu napali njih 10 pred drugim ženama, koje se razbegle iz kuće. Borba i dreka devojkina

54 Građa, II, str. 165.

55 Isto, str. 169.

56 Isto, str. 170.

trajala je pola sahata, pa kad su je pustili, bila je sva čupava i u punom neredu.

Oficir jedan noćio je početkom dekembra u kući ubijenog Bohora, pa svukavši se nag go, zvao je i naterao Rejnu, čiji je muž Nisim Aronović bio u vojsci našoj, da mu unese mangal u sobu, što je morala učiniti.⁵⁷

*Perlu, ženu Jakova Mešulama, rabinera, silovali je sedmorica, i to danju. Baba jedna, koja je bila za sve vreme silovanja u sobi i htela ženu da brani, tučena je pesnicama po glavi pošto su joj natakli jorgan na glavu.*⁵⁸

„PAPINA ČESMA”

Brdo Sarlak, oko 500 m od centra Pazara, omiljeno mesto za izlete, bilo je pokriveno debelom šumom, s putem u obliku serpentina do vrha. U podnožju Sarlaka bili su izvori, odakle se cevima sprovodila voda do uličnih česama bez slavina. Ako neko nije imao sopstveni bunar u dvorištu, morao je da donosi vodu u testijama sa tih česama.

Najčuvenija je bila „*Papina česma*” u centru Pazara, preko puta „Rabenovog zdanja”. Voda je tekla na sve četiri strane. Podigli su je 1905. godine bogati carigradski Jevreji, braća *Jakov i Nisim Papo*, koji su imali stalne poslovne veze sa Pirotom, sa trgovcima Srbima i Jevrejima.

PROIZVODNJA KAČKAVALJA

Svake godine na početku sezone otkupljivala su braća Papo u pirotskoj oblasti celokupnu godišnju proizvodnju mleka za kačkavalj i maslo, koje su izvozili u Tursku i u Egipat. Seljaci su se obavezivali da će isporučivati mleko cele te sezone i dobijali „avans”. Kačkavalj se prerađivao u proleće, a bio gotov za liferovanje, kad „presedi” i sazri, krajem leta. Imala su braća Papo tzv. „mandre”, radionice za preradu sira. Ljudi bi

⁵⁷ Isto, str. 171.

⁵⁸ Isto, str. 167, deo dokumenta iz 1885. godine.

dolazili da gledaju i uče kako se tamo radi, od trenutka kad u ogromnom kazanu provri mleko i zgruša se pomoću „maje” (fermenta), pa se onda pritiskom iscedi od vode, iseče na kriške, stavi u pletenu košaricu i spusti u kipuću vodu, kako bi dobio boju i elastičnost, pa se onda mesi i stavlja u okrugle kalupe, tako da se dobiju „pite” od po 5 i 10 kg. Tako bi sir postojao u kalupu po nekoliko dana. Trebalo je postaviti pitu iznad pite, a između njih posoliti morskom solju. Što pita „popije” više soli, to bolje „sazri”. Cela procedura morala se striktno obavljati, jer ako nešto nije bilo u redu, onda bi za vreme sušenja pita pukla i ubudala se...

Povremeno bi *Jakov* i *Nisim Papo* i Nisimov sin *Vitali* boravili u Pirotu i na duže. Svoju kćerku udao je Jakov Papo za Piroćanca Konfina. Kad bi se pojavio, bio je to „dogadaj” za grad. Papo je bio veoma darežljiv i ljubazan, ali malog rasta i čudno odeven: nosio je neko dugačko džube, a kako je bio dosta gluv, imao je dugu trubu za slušanje. Pored isplate seljacima, Papo je uvek darovao gradskoj opštini priloge za pirotsku sirotinju.

BALKANSKI I PRVI SVETSKI RAT

U Pirotu je oko 1912. godine bilo 2.114 domova, sa 10.547 duša i to 9.967 Srba, 330 Cigana i 250 Jevreja.⁵⁹

Po drugom izvoru, 1913. godine bilo je u Pirotu oko 30.000 stanovnika, od toga 350 Jevreja, od čega je bilo mobilisano u redove srpske vojske 35, što znači 10 %.⁶⁰

Iz male pirotke jevrejske zajednice palo je nekoliko njenih članova u ratovima Srbije 1912-1918. Pomenućemo samo nekolicinu:

DAVID B. SAMUILO – DAVIDOVIĆ (1872–1915), zatarski trgovac, umro na putu za vreme evakuacije, 18. X 1915.

HAJIM JOSIF DŽIVAN (1887–1913), učestvovao u oba balkanska rata, umro od tifusa 21. I 1913. u Bitolju.

SOLOMON RUBEN FRANKO (1874–1912), poginuo na srpsko-turškoj granici, na položaju Merdare.

MAJER BENCION KONFINO, poginuo je 1912. godine u borbi kod Kumanova.

⁵⁹ Nikolić, str. 12.

⁶⁰ Izveštaj, str. 42.

David B. Samuilo – Davidović

Hajim Josif Dživan

Majer Bencion Konfino

Moša Levi – Naftalić

MOŠA-LEVI-NAFTALIĆ (1877–1915), inkasant, učestvovao u oba balkanska rata kao rezervni potporučnik. Prilikom zauzimanja Bitolja 1912. na Crnoj Reci, ranjen je u levu ruku. U ratu protiv Bugara 1913. godine ranjen je u nogu. Poginuo je na Baževačkom visu 6. XI 1915. godine.

JAKOV M. ŠALTIEL (1887–1912), poginuo kraj Bitolja, na Oblakovu (Crna Reka).⁶¹

* * *

Posle povlačenja srpske vojske, 1915. godine, u Pirotu su opet ušli Bugari. Njihov odnos prema Jevrejima nije bio ništa bolji nego 1885. godine. Doduše, nišu zabeleženi slučajevi ubistava, ali su na prinudni rad u Bugarsku internirani Jevreji iz najpoznatijih i naj imućnijih jevrejskih domova. Oni su u okolini Silistrije gradili puteve.⁶²

O stanju pirotске jevrejske zajednice za vreme bugarske okupacije u Prvom svetskom ratu može se najbolje videti iz pisma koje je Crkveno-školska jevrejska opština u Pirotu uputila na srpskom jeziku 16.VII 1916. Jevrejskoj zajednici u Nišu, iako je na pečatu ispisano na bugarskom jeziku „IZRAIL. SINAGOGALNA OPŠTINA PIROT“:

„Poznato je poštovanoj Crkvenoj upravi, da je prilikom izlaska srpske vojske iz Pirota i ulaska bugarske u njemu postradalo mnogo zgrada, pa je tom prilikom uveliko oštećena i naša škola i crkva, i da su te zgrade, u kojima su smeštavani konji i volovi, dovedene u takvom stanju, da oko opravke treba velika suma novaca.

Medutim, naša crkveno-školska uprava ne raspolaže sa nikakvom gotovinom, a jevrejsko građanstvo u Pirotu malobrojno je i sirotinja, te nije u stanju da ove najnužnije zgrade dovede u red.

Za to ova uprava najponiznije moli tu upravu, da našem svešteniku i izaslaniku g. *Sabitaju Rubenu* odobri da može od pojedinaca i pojedinih firmi jevrejski traziti novčanu pomoć koja će se jedino upotrebiti na opravku naše crkve i škole, a isto tako, moli se ta uprava, da i ona sama od svoje strane dade našem izaslaniku svoju pomoć.

Za Predsednika, član,
Nisim Avramović”.

Na poledini pisma zapisano je da je u Nišu 17.VII 1916. (dan posle dolaska pirotskog izaslanika) sakupljeno 548 dinara.⁶³

⁶¹ Spomenica.

⁶² Priložena fotografija je svojina mr ph Barzelaja-Benka Abravanela.

⁶³ Niš, Fond Crkveno-školske jevrejske opštine.

JEVREJSKA VEROISPOVEDNA OPŠTINA

Po predanju, prva sinagoga u Pirotu sagrađena je još u XVI veku, ali se ne zna gde joj je bila lokacija. Tokom vekova svakako, sinagoga – zvana „KAL” (po hebrejskoj reči „KAHAL” – kongregacija) – menjala je mesto. Poslednji, tzv. Novi Kal, koji je renoviran oko 1932. godine, na inicijativu tadašnjeg predsednika JVO *Leona-Bohora Abravanela*, bio je „monumentalan” za pirotске prilike. Velika zgrada Kala bila je uoči subote, u subotu i za praznike uvek puna. Imala je galeriju za žene i za pevački hor.

Jevrejska škola – MELDAR – nalazila se u dvorištu Kala. Učilo se na jeziku duedeemo (dudeo-espanjol ili ladino), koji su pisali Rašijevim kurzivom. Subotom Meldar nije radio.

O jevrejskoj školi 1877. godine ostalo je zabeleženo:

„Zasluzuje pažnju činjenica da su na dan oslobođenja Pirota (1877) imali po jednu školu i Turci i Jevreji. U jevrejskoj školi bilo je učenika u dva razreda:

	U I razredu:	U II razredu:	Svega:
Na početku godine:	18	12	30
Na kraju godine:	15	9	24 ⁶⁴

Posle 1878. godine učenici su i subotom pohađali državnu osnovnu školu. Nedeljom su u Meldaru učila deca osnovnih škola, od 7 do 10 časova, a posle tog vremena dolazili su gimnazijalci na obavezne časove veronauke, jer je u školu trebalo doneti i ocenu iz tog predmeta. Do 1934. veronauku je osnovcima predavao haham *Čelebon Tuvi Bahar Josef*, „crkvenjak” (šamaš), rođen u Sofiji oko 1840, umro je u Pirotu 1934. godine.

Gimnazijalci su veronauku učili kod hahama *Nisima Jakova Adizeša* (1885–1941).

U dvorištu Kala nalazilo se malo ritualno kupatilo – Mikve. Preko puta Kala bio je mali Midraš, neka vrsta seminara, gde su se Jevreji sastajali preko nedelje, a subotom izjutra tamo bi dolazili stariji ljudi da proučavaju kabalistički spis „Zohar” (Knjiga sjaja).⁶⁵

⁶⁴ Dimitrijević, str. 189.

⁶⁵ „Kabala” je mistična struja u jevrejstvu, nastala u Španiji i južnoj Francuskoj u XII ili XIII veku. Nazivaju je i „Skrivena mudrost”, jer su kabalisti u svakom tekstu tražili neku nedorečenu misao, neko značenje ili poruku. Vidi opširnije: Lebl, str. 150.

הליצי לך

ציונים

בכל מאמרי הש"ס וילקוטים ומדרשי רד"ל
על סדר אי"ב
ומראה איה מקום כבודם באיזה
דף ופרק ופרשה

הספר הזה נשאר בכתובים ונחל הכז הגדול כמוסכ"ר
משה הלוי זל"קל רב ומו"ץ צפרי טירק"אה בק"ק
קאסמור"יאה שירק"וי פליפופולי וסופ"יאה
יע"א ונחו סיקרה והכבודת ונתח רחל תחיה אלננח
הגביר הלדיק יאודה אריה כ"ע ועי"ת סלמאקוף יע"א
ונניה סיקרים והכבודים הנוסוקמ"ים לשס ולחלה משה
דוד נעים ושמואל ס"י סוז נחנו להדפיסו כדי
לסד"ץ חודם צישראל ולסקל סחמ"ס ללמד"ים זכרה להס
ס' למנחם אנת.

סקפר סוס נקלה

מעשה משה

למען סוכ"ר עליו סס סרב סנחנר וסס סנח"ל זסז עכ"סו
לסולל"ח סד"סו אצ"ר סנוו כסס רבו ער זקסו סרב סנחנר
ז"ל ולמען סוכ"ר עליו ג"כ סס סנעסס כי גדול סנעסס.

סד"ס
סס בילזנר"ו יע"ל
סנח וברכת לפר"ק
סנפ"ד סע"ח דוד אלק"רעי ס"י.

Nadgrobní spomenik Šloma Geršona Kovo, iz 1739. godine

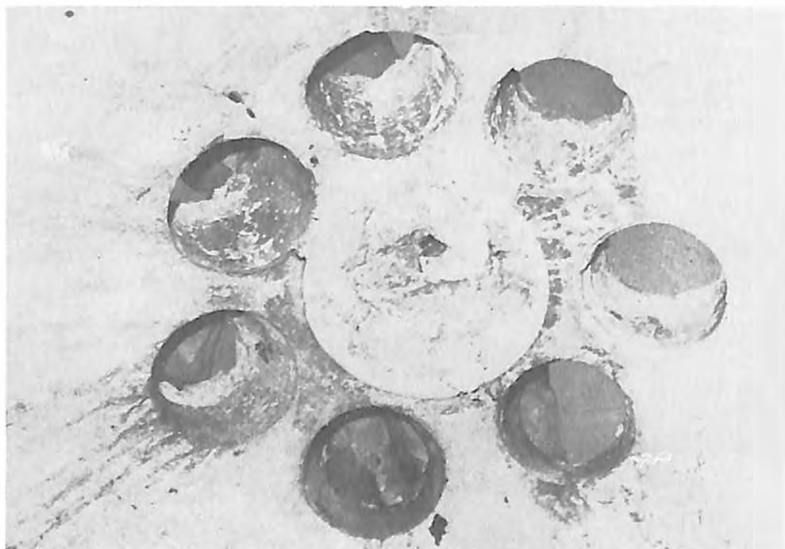
Ruševine starog ritualnog kupatila u dvorištu sinagoge u Pirotu

Mermerna ploča na istočnom zidu starog ritualnog kupatila u Pirotu

Utemeljači sinagoge ispisani na zidu sinagoge u Pirotu

Unutrašnji izgled starog ritualnog kupatila

Deo nekadašnje jevrejske mahale u Pirotu u Sarajevskoj ulici

Jevrejska kuća u Pirotu

Црквено-Школска
 Јеврејска Општина
 Рајсваца
 16 Јули 1916 год
 Силистрија

Црквеној и Школској Јеврејској Општини
 Рајсваца

Поздрављујући Вас, поздрављујући Вас, да се
 општинском и школарској општини неће бити ни једна
 Јеврејска и неће. Поштогама једна страна, да се
 сва општинска гласна окупљања и свака школа,
 и црква, и да се неће страна, у којима су имали,
 да се каже и вољу, поштогама и вољу, и да се,
 да се неће страна, и да се неће страна, и да се,
 да се неће страна, и да се неће страна, и да се,

Мада нисам, да се неће страна, и да се неће страна,
 да се неће страна, и да се неће страна, и да се,
 да се неће страна, и да се неће страна, и да се,
 да се неће страна, и да се неће страна, и да се,

Да се неће страна, и да се неће страна, и да се,
 да се неће страна, и да се неће страна, и да се,
 да се неће страна, и да се неће страна, и да се,
 да се неће страна, и да се неће страна, и да се,

Јеврејска
 Општина
 Рајсваца

Molba za pomoć Crkveno-školske jevrejske opštine u Pirotu od 16. VII 1916. za opravku sinagoge i škole, „u koje su Bugari smeštali konje i volove”

Grupa Jevreja na prinudnom radu 1916. u Silistriji: stoje, sleva: Leon Mordehaja Sid, Isak Rahamima Isaković; sede, sleva: Hajim Mordehaja Sid, Leon-Jehuda-Bora Nisima Abravanel, Jakov Nisima Abravanel

Obučar Cvi B. Avramović

Sa izleta pirotskih jevrejskih porodica za vreme prvog svetskog rata

Isak Tuvi Jusefović, član Jevrejskog tamburaškog orkestra u Pirotu, dvadesetih godina

УПРАВНО ПУКОВОЦКА ЈЕВРЕЈСКА

ОПШТИНА

№ 346

25. Јули 1925.

Vollmacht

Hiermit bevollmächtigt die jüdische
Gemeinde in Piroth Ihren Mitglied
Herrn Dr. Bordenchai Kalinsky, Arzt,
als Delegat auf der II.™. Allgemeinen
jüdisch Sefhardischen Konferenz,
welche am 13. bis 15. August 1925.
in Wien stattfindet, sie vollbe-
zogen zu vertreten.

Für den Präsidenten
Samuil Abramović

Punomoćje dr Mordehaja Kaljuskog, delegata Jevrejske zajednice u Pirotu za Svetski sefardski kongres u Beču, 1925. godine

Eleonora-Nora, inž. Leon Avramović i sin Borko (Baruh Arbel)

Rejna i Nisim Abravanel sa sinovima, snahama i unucima

Садржи:

Jug

1. азбука, слова
2. вокале, тачке, самогласнике
3. ваљенице
4. глаголи
5. срцење
6. везбе
7. југосл. хебр. речник
8. хебр. југосл. речник

Predgovor

Ovaj rečnik sadrži preko 15,000 Hebrejskih reči, koji sam preveo na naš Jugoslovenski jezik. Time je kod nas učinjen prvi korak da se oživi prastari jezik i da ga se pravi pristupačnim širim masama,

Naaam se da će ovaj rečnik zadovoljiti svakog koji voli hebrejski jezik.

SASTAVLJAČ

Dr Hajim i Berta Abravanel, sin dr Nisim, kći dr Rejna i zet dr Salvador Levi (troje poslednjih poginulo 1963. pod ruševinama Skoplja)

Matilda i Bojana Konfino kao Emine i Kadrija Hodža u Albaniji

Pukovnik Avram Berah

Aleksandar-Saša Aronović

Rena Abravanel sa bratom Rudijem i ocem Jakovom

Dve trećine „Boljševičke trojke”: Sara Alkalaj i Bojana Konfino

Grupa Jevreja u Pirotu 1942. godine

Sleva: Bora (Jehuda–Leon) Abravanel, Ilonka, supruga Žaka Sida, Leon Sid, Valika, supruga Moše Levija, Nora, supruga inž. Leona Avramovića, Žak Sid, mr ph Melita Vajs, Olga, supruga Samija Abravanela, Žanka supruga Avrama Avramovića, Mordehaj – Marko Konfino, Mila, supruga Leona Sida, Avram Avramović

„Boljševička trojka“: stoji, prvi sleva, La-
za Konfino; sede, sleva, Bojana Konfino
i Sara Alkalaj (Pozivamo čitaoce koji
prepoznaju ostale mladiće i devojku –
da nam jave njihova imena i sudbine)

Porodica Konfino i Rudi Abravanel u
Italiji, 1944. godine

Bojana Konfino i Rafael-Rudi Abravanel

Grupa preživelih, oktobra 1944. godine, među kojima: mr ph Isak Tuvi Jusefović sa suprugom Rašelom, Hajim i Ašer Abravanel, Žana i Leon Levi

UTEMELJAČI SINAGOGE U PIROTU (sa zida sinagoge):

NISIM J.	BENADO	SOLOMON M.	BERAHA
JUDA A.	ABRAVANEL	JAKOV N.	ABRAVANEL
RUF. A.	ARONVIĆ	ŠALOM N.	KOEN
JAKOV M.	LEVI	MAIR J.	LEVI
ARON S.	BERAHA	LEON M.	SID
AVRAM J.	SID	LEON	EŠKENAZI
AVRAM J.	BERAHA	MENAHEM	AZRIEL
AŠER J.	ABRAVANEL	AVRAM	VARON
JAKOV V.	ARONVIĆ	PESAH M.	LEVI
LEON N.	ABRAVANEL	JAKOV A.	HEZKIJA
		HAJIM J.	DŽIVAN ⁶⁶

Za vreme Prvog svetskog rata na čelu JVO bili su *Leon Nisim Abrahavanel* i *Solomon Meir Beraha*, ali nisu imali rabina i šabtera, pa je 31. decembra 1915. godine Jevrejska zajednica u Nišu poslala svog „dakona” i šahtera *Rubena Gerona* da u pirotskoj sinagogi vrši verske obrede do povratka rabina te opštine.⁶⁷

Na žalost, nije navedeno ime izbeglog rabina. Pretpostavlja se da je to bio *Pesah Levi* (1847–1927), za koga je Jevrejska zajednica u Pirotu kasnije sakupljala dobrovoljne priloge da bi udovoljila želji starog rabina da umre u Svetoj zemlji.

Kada je za vreme Prvog svetskog rata evakuisan Dojran, u Pirot je došao dojranski rabin i šahter *Šabtaj ben Hajim Ruben*, rodom iz Prištine, koji je završio rabinski seminar u Solunu.

Posle Prvog svetskog rata, kada je Šabtaj Ruben prešao u Beograd, došao je za rabina pirotске verske zajednice *Nisim ben Jakov Adizes* (1885–1941). I on je rođen u Prištini. U svom rodnom gradu bio je šahter 1912–1915. U Pirot je došao 1919. godine i oženio se Sofijom, kćerkom

⁶⁶ Zbornik 4, str. 280a.

⁶⁷ Niš, Fond Crkveno-školske jevrejske opštine

Zimbule i Meira Levija. Služio je kao rabin, šahter i v.d. veroučitelja do 1930. godine, a onda je prešao u Šabac, gde je ostao do kraja života, 1941. godine.⁶⁸

Početakom 30-ih godina u Pirot je došao veroučitelj i haham *Moše ben Jakov Pardo* iz Bitolja, koji je vršio dužnost rabina.

Nije jasno zašto se Pirot obratio Savezu jevrejskih veroispovednih opština Jugoslavije (SJVOJ), te je Savez poslao u taj grad *Majera Silberberga* (1867–1943), koji je posle Prvog svetskog rata službovao u Bosanskom Brodu, Dubrovniku i u drugim mestima.⁶⁹

Pirotka jevrejska zajednica nije bila zadovoljna rabinom Silberbergom. Detalji nam nisu poznati. Možda njegovo znanje sefardskih rituala nije bilo dovoljno, a možda se isuviše posvetio pisanju „HEBREJSKO-JUGOSLOVENSKEG REČNIKA“ (sic!) koji je uz pomoć Saveza JVOJ štampan 1936. godine (nema podatka gde je štampan). Pošto „jugoslovenski jezik“ zvanično ne postoji, ovo je, koliko nam je poznato, jedini „jugoslovensko-hebrejski“ i „hebrejsko-jugoslovenski“ rečnik.⁷⁰

Sredinom 1940. godine pirotka JV odlučila je da otpusti iz službe rabina Silberberga.⁷¹

JVO u Pirotu obratila se Savezu JVOJ s molbom za pomoć u vezi sa angažovanjem novog rabina. Odgovor je glasio: „Izvršni odbor ne može za sada doneti nikakvu odluku koja bi Savez u bilo kome pravcu obvezala“.⁷²

68 Rabin Nisim Adizes ubijen je u Sapcu 1941. godine. Njegova supruga Sofija i 5 kćeri: Rahel (25), Sara (23), Amada (20), Margareta (18) i Rejna (13) odvedene su na Sajmište, odakle su ugašene u „dušegupki“ početkom 1942. godine. Vidi: Zbornik 4, spisak žrtava, str. 266.

69 HOJ, A-197.

70 Vidi faksimil naslovnih stranica

71 Zapisnik XXI sednice, 18.VII 1940, str. 2 (68) 1/ JVO u Pirotu u više mahova izvestila je Savez o nezadovoljstvu sa radom i postupcima sveštenika g. Majera Silberberga, koji je onde uz pomoć Saveza postavljen po propisima Svešteničkog pravilnika. Došlo je do podnošenja tužbi kod redovnih sudova sa obe strane, a g. Silberberg je međutim i pravomoćno osuđen. Opština je g. Silberbergu otkazala službu i moli da Savez da svoju saglasnost. Rešenje: Uvažujući sve okolnosti koje su iznete u raznim pretpostavkama JVO u Pirotu, i stekavši uverenje da g. Silberbergu nije moguć daljnji rad u toj opštini, Izvršni odbor – na osnovu propisa čl. 5 st. 2 Svešteničkog pravilnika saglašava se sa predlogom opštinskim o otkazu službe g. Silberbergu, s tim, da Savez imenovanome isplati redovnu pomoć do kraja septembra o.g.

72 Zapisnik 6. XI 1940, str. 94: „G. Majer Silberberg, bivši sveštenik u Pirotu, obratio se Savezu molbom za stalnu pomoć, pošto je ostao bez nameštenja Rešenje: Odobrava se pomoć po Din. 1000. – za mesec oktobar, novembar i decembar 1940 godine“.

Majer Silberberg ostao je sa svojom kćerkom Frimom u Pirotu, gde je 12. marta 1943. godine uhapšen sa svim pirotskim Jevrejima, odveden u Treblinku i tamo ubijen.⁷³

Posle odluke o otpuštanju rabina Silberberga, dužnost bahama vršio je opet *Moše Pardo*. I on je 1943. godine stradao u Pirotu, zajedno sa suprugom Mirjam i petoro dece – Jakovom, Simhom, Rašelom, Sarom i Semtovom.⁷⁴

ZANIMANJA PIROTSKIH JEVREJA

Jevrejska mahala bila je udaljena oko 200 metara od centra grada. U tursko vreme stariji Jevreji odevali bi se u „anteriju“, džube, kao neku dugačku haljinu; na glavi su imali fes purpurne boje, a žene kapice „tukado“. Bili su tradicionalni, poštovali običaje, praznovali svoje praznike, subotom nisu otvarali radnje i radionice. Mnogi su imali sopstvene kuće i bili – kako se tada govorilo – „dobro situirani“.

Kada je Pirot postao srpski grad, uveden je zakon po kojem su radnje zatvarane nedeljom i u dane srpskih državnih praznika, a pazarni dan prenet je na subotu. Pošto su se Jevreji držali svojih tradicija, njihove radnje i radionice bile su zatvorene bar dvaput nedeljno – subotom i nedeljom – kao i za vreme srpskih i jevrejskih praznika.

Jevrejska zajednica u Pirotu osetila se pogodnom jer su mnogi njeni članovi morali da prekrše zakone svoje vere da bi mogli da izdržavaju svoje uglavnom mnogobrojne porodice. Upućena je molba vlastima da se bar pazarni dan promeni, ali njihovoj molbi nije udovoljeno. Pošto im je zapretila ekonomska propast, Jevreji su malo pomalo počeli da subotom otvaraju svoje radnje i radionice.

Većina pirotskih Jevreja bavila se trgovinom, uvozom pamuka i tekstila i izvozom mlečnih proizvoda, zitarica i kože, i to preko zime: neštavljene ili štavljene kože od zveri (lisice belke i zlatke, jazavaca, tvorova i zečeva). Na proleće su stavljane u pogon „mandre“ za izradu kačkavalja, a leti su izvozili jareče i jagnjeće kože, uglavnom neštavljene. U jesen su izvozili orahe i zrnastu hranu: žito, kukuruz i slično.

⁷³ Bugarski spisak, br. 16.

⁷⁴ Isto, br. 17.

Bilo je među pirotskim Jevrejima i drugih zanimanja: inženjera (inz. Leon Samuel Avramović), agronoma (Salomon Nisim Avramović), lekara (dr Hajim Nisim Abravanel, dr Hajim Mordehaj Avramović, dr Mordehaj-Marko Kaljuzski), sudija (Moša Izrailo Levi, Hajim Ašer Abravanel), štampara (Isak S. Berah), apotekara (mr ph Isak Tuvi-Jusefović, mr ph Barzelaj-Benko Leon Abravanel), veterinara (dr Rahamim-Raka Nisim Davidović, dr Armin Silard), fotografa (Jakov Nisim Abravanel, Isak Rahamim Isaković), sarafa (Izrailo Moša Levi), menjača (Čelebon-Čibi Beraha, Bohor Levi), piljara (Samuilo i Mordehaj-Marko Avramović), frizera (Rahamim-Ranko Nisim Davidović), obučara (Cvi Avramović), opančara (Izrailo Moše Levi, Jakov i Meir Levi, Josef Avramović) i dr.

Među pirotskim Jevrejima bilo je i fudbalera: *Isak Tuvi Jusefović* bio je jedno vreme golman u klubu „Pobeda”, a *Moša Josef Dživan* centarhalf istog kluba. Prilikom jedne utakmice u Skoplju, sredinom dvadesetih godina, dobio je smrtonosni udarac u stomak.

Iz Pirota je bilo i nekoliko studenata, a i dva aktivna oficira. Jedan od dvojice aktivnih oficira Jevreja, poreklom iz Pirota, bio je pukovnik *Avram Berah*. Godine 1914. bio je major i komandant bataljona 15. pešadijskog puka Timočke divizije II poziva. Pri odbrani Beograda, oktobra 1915. godine, kada su austro-nemačke trupe pod komandom maršala Makenzena, snabdevene modernim teškim artiljerijskim oružjem, otpočele svoju treću ofanzivu protiv Srbije, major Berah, kao komandant 15. pešadijskog puka, branio je položaj Petlovo brdo, koji su Austrijanci napadali sa Banovog brda preko Košutnjaka i Krečana. U toku borbi, zbog neefikasnosti komandanta puka, postavljen je pukovnik Berah na tu dužnost. Posle povlačenja preko Albanije, pukovnik Berah komandovao je pukom i vojnim okrugom na Solunskom frontu. Za svoje zasluge odlikovan je Karadordevom zvezdom s mačevima i drugim visokim odlikovanjima. Za vreme nemačke okupacije 1941–1944. pukovnik Berah bio je jedini Jevrein koji je legalno živeo u Beogradu. Posle rata iselio se sa suprugom Elom, rod. Grof, u Venecuelu, gde je i preminuo. ⁷⁵

Drugi aktivni oficir, Jevrein poreklom iz Pirota, bio je pukovnik *Aleksandar-Saša Aronović*, sin Rafaela-Rufe i Lee, unuk Arona Rabenu, nosilac ordena Belog orla s mačevima, Albanske spomenice i drugih odlikovanja. Za vreme Drugog svetskog rata bio je u nemačkom zarobljeništvu, ali ne sa Jevrejima. Bio je oženjen Sojkom rod. Vlahović. Umro je 14.VIII 1961. u Kikindi. ⁷⁶

* * *

⁷⁵ Milošević, str. 67-68.

⁷⁶ Po izjavi njegovog sestrice Rafaela Abravanela.

Sestričina Aleksandra Aronovića, *Rena Abravanel*, kći Jakova i Sofike, rođena je u Pirotu 1918. godine. U Srednjotehničkoj školi u Beogradu bila je jedna od rukovodilaca omladinskog naprednog pokreta. Bila je aktivna i u SBOTIČ-u.⁷⁷

Pred rat je Rena – Radmila Ćorović bila član Komiteta KPI Trećeg reiona u Beogradu. Godine 1940. policija ju je uhapsila zbog učešća u demonstracijama. Nakon okupacije Jugoslavije otišla je sa mužem *Jovanom Ćorovićem* u Crnu Goru, gde se avgusta 1941. godine priključila Durmitorskom partizanskom odredu. Juna 1942. bila je ranjena i zarobljena. Četnici su je predali Italijanima, koji su je osudili na smrt i streljali u Kolašinu 1943. godine. O njenom herojskom držanju pevaju se pesme u Crnoj Gori.⁷⁸

* * *

Između dva svetska rata pirotski Jevreji su se skoro potpuno prilagodili sredini. Iako su po kućama nastavili da govore đudeo–espanjol, na ulici i u školi govorili su državni – srpski jezik nimalo lošije od ostalih građana Pirota.

U periodu od 1921. do 1923. godine u Pirotu je postojao Jevrejski tamburaški zbor. Činilo ga je oko 7-8 mladića, među kojima *Avram Varon* (dirigent), *Buki Levi* – sin Izraela i *Bulise*, *Moše Levi* – Bukijev brat, *Žak Sid* i *Isak Jusefović*. Nastupali su na raznim priredbama.

Godine 1921. mladi Jevreji izvodili su – u hotelu „Nacional” – pozorišni komad „Tora”. *Isak Jusefović* igrao je prvosveštenika, a glumila je i kći pirotskog rabina. Sami su i režirali. Komad je izveden dva puta.⁷⁹

KRIZA U PIROTSKOJ JVO

Od turskog vremena pa sve do posle Prvog svetskog rata Jevreji se nisu bavili politikom. Kasnije je među Jevrejima bilo i radikala i demokrata, kao i među ostalim građanima.

⁷⁷ Savez bankarskih, osiguravajućih i trgovačkih činovnika.

⁷⁸ Po izjavi njene braće Nisima i Rafaela Abravanela; vidi Spomenicu za Radmilu i Jovana Ćorovića; vidi još: Romano, str. 27, 29, 31, 274, 309; Žene Srbije u NOB, Beograd 1975, str. 40; Mihailo Lalić, TOPOVI, pripovetka „Izvidnica”, str. 160-162.

⁷⁹ Izjava mr ph Isaka Tuvi Jusefovića.

Kao i u nekim drugim zajednicama u Srbiji i ovde je bilo pojedinaca, uglavnom među odraslima, koji su na cionizam gledali kao na antipatriotski pokret. Omladina je cionizam prihvatila, ali su mladi intelektualci posle završene mature išli na studije i retko su se vraćali u rodni grad. Samo su imućniji ljudi imali mogućnost da šalju svoju decu na više škole.

Jevrejska zajednica u Pirotu bila je sefardska. Tek ponekad bi u tom gradu bio neki Aškenaz, uglavnom ako bi se tu našao „po potrebi službe”. Jedan od takvih bio je *dr Mordehaj-Marko Kaljusi* (1886-1942), koji je u Pirot došao pošto je nekoliko godina boravio u Prištini. Na molbu Crvenog krsta došao je iz Švajcarske da pomogne u suzbijanju epidemija. Dr Kaljusi se odmah uključio u rad Jevrejske zajednice. Kada je 1925. godine trebalo birati predstavnika za Prvi kongres Svetske sefardske organizacije u Beču, koji bi putovao o svom trošku, odlučeno je da baš njega pošalju kao svog delegata.⁸⁰

Kako se iz sarajevskog „Jevrejskog glasa” može videti, u Pirotu je 1932. godine živelo 28 jevrejskih porodica. U članku se kaže da je to jedna od najstarijih opština i da se posle rata radilo nešto u duhu buđenja nacionalne jevrejske svesti. Predsednik JVO *Aser Abravanel* je pobornik cionizma, a i baham *Moše Pardo* iz Bitolja aktivan je u cionističkom pokretu i ne propušta priliku da u svojim predavanjima dotakne nešto o cionizmu i da probudi svest.

Iako u Pirotu postoji zanemarujući broj Jevreja, ipak postoji i žensko društvo, nazvano još po starinski „Kita”, čiji je cilj pomaganje nevoljnima u bedi.⁸¹

Godine 1933-1935. predsednik JVO bio je *Rahamim Levi*. Nema pisanih dokumenata o tome šta se dogodilo sledeće, 1936. godine, kada se JVO u Pirotu obratila Savezu JVOJ:

„JVO u Pirotu, prema saopštenju koje je Savezu stiglo od izvesnog broja opštinskih članova, ostala je bez uprave, a opštinari (njih 14 na broju), na sastanku od 26.VII 1936. godine rešili su da izaberu odbor od tri lica koji će upravljati opštinom tri meseca, učiniti sve da dođe do harmonije među članovima, urediti finansijske prilike opštine, angažovati sveštenika i izvršiti izbor nove opštinske uprave, sve prema odredbama opštinskih pravila”.⁸²

Savez JVOJ nije se složio sa odlukom JVO u Pirotu, te je doneo rešenje da se odluka, doneta na sastanku opštinskih članova u Pirotu, poništi.

U maloj pirotskoj jevrejskoj zajednici nastalo je takvo stanje da je bilo neophodno postaviti poverenike. Savez jevrejskih veroispovednih opština

⁸⁰ Arhiv sef.

⁸¹ „Jevrejski glas” broj 11/11.III 1932, str. 4.

⁸² Zapisnik VI sednice, 26.VIII i 31.VIII 1936.

Jugoslavije uputio je tamo svog delegata Davida-Daleta Levija, koji je – ovlašćen od Izvršnog odbora Saveza – postavio za poverenika *Josefa Dživana*, a za njegovog pomoćnika *Mošu Abravanelā*. U svom izveštaju D. Levi prikazao je teške lične i materijalne prilike u kojima ta mala opština živi. U vezi s tim predmetom, JVO u Pirotu uputio je Savezu dopis u kojem zahvaljuje Savezu na brizi i dobrom radu njegovog izaslanika-sekretara Davida Levija.⁸³

Izgleda da su Dživan i Abravanel odbili da budu poverenici Saveza JVOJ. Pošto nije postojala legalna uprava koja bi upravljala opštinskim poslovima, postavljen je za savezovog poverenika pri JVO u Pirotu *Jakov M. Sid*, činovnik. Njegov mandat trebalo je da traje tri meseca od dana prijema rešenja, s tim što je za to vreme trebalo da upravlja opštinskim poslovima prema opštinskim pravilima i da pripremi sve za izbor redovne opštinske uprave. Po predlogu poverenika, Izvršni odbor trebalo je da imenuje savetodavni (pomoćni) odbor. Međutim, *Jakov Sid* se pismom, koje je u Savezu zavedeno pod br. 5077/36, i JVO u Pirotu aktom br. 92 od 9.VIII, zahvalio na počasti i izjavio da se ne može primiti poverene mu dužnosti pošto očekuje premeštaj. *Jakov Sid* i opština preporučili su za poverenika *Ašera Abravanela*, bivšeg predsednika Opštine.⁸⁴

Najzad je pronađen čovek koji se primio uloge poverenika Saveza JVOJ pri JVO u Pirotu, i on je aktom od 24. I 1937. godine, broj 46, referisao da su prilike JVO u Pirotu sredene, pa predlaže uvođenje redovnog stanja u Opštini.

Savez JVOJ naredio je povereniku da u roku od 14 dana, a za najkraći pravilima predviđeni rok, raspiše izbore za opštinsko časnništvo. Posle uredno obavijenih izbora, i ukoliko na izbor ni sa koje strane ne bude žalbe, po isteku roka za žalbu, povereništvo pri JVO u Pirotu trebalo je da prestane, s tim da poverenik preda naročitim zapisnikom dužnost novoizabranoj upravi. Zapisnik o primopredaji trebalo je dostaviti Savezu.⁸⁵

Izbori za novu upravu JVO u Pirotu održani su 6.II 1938. Izgleda da su Jevreji u Pirotu morali da angažuju maksimalni broj ljudi da bi se nekako održao život ove male zajednice. Za predsednika je izabran *Moše I. Levi*, sudija Okružnog suda u Pirotu. Članovi uprave bili su *Avram J. Dživan*, *Samuilo N. Abravanel*, *Naftali M. Sid* i *Nisim R. Levi*. Za zamenike članova uprave izabrani su *Mosko M. Kastro* i *Pesah M. Levi*. Članovi odbora za razrez verskog prinosa bili su *Nisim Avramović*, *Moša Alkalaj*, *Cvi N. Abravanel* i *Meir J. Levi*, a njihovi zamenici *Moše N. Abravanel* i *Jakov M. Sid*.⁸⁶

Moše Levi bio je na dužnosti predsednika JVO do hapšenja i odvođenja u smrt, marta 1943. godine.

83 Zapisnik, VIII 1936.

84 Isto,

85 Zapisnik XI sednice, 1.II 1937.

86 Službeni list Saveza JVOJ, 15.X 1938.

GROBLJE

Jevrejsko groblje bilo je prilično daleko od grada, na padini brda Sarlak, na putu prema selu Gnjljan. Smrtni slučaj se prijavljivao gradskoj opštini, koja je davala dozvolu za sahranu, i jevrejskoj opštini, koja se starala oko sahrane. U dvorištu Kala bila je specijalna prostorija u kojoj se obavljao ritual kupanja mrtvaca – „rehica”. Posmrtni ostaci prenošeni su, zbog udaljenosti groblja, opštinskim kolima, kojima su se prenosili i mrtvaci hrišćani.

Oko toga je ponekad bilo i svada. Stari Piroćanac seća se jedne prilike, kada su opštinska kola upotrebljena za sahranu kćeri *Meira Beraha*. Mada su sa kola bili skinuti hrišćanski znaci, Jevreji su gundali jer se mrtvac ne nosi po običaju, a pobožne Piroćanke hrišćanke govorile su da su ovim činom kola „opoganjena”.⁸⁷

Pored jevrejskog groblja bilo je praznih placeva po kojima je jevrejska opština zasadila vinograde. Obradivao ih je obično šamaš *Čelebon Tuvi* s nekoliko radnika.

Godine 1920. došli su u Pirot „šelahim” iz Erec Jisraela i pozvali Čelebona Tuvija Josefovića da se useli tamo, jer su čuli da je dobar poljoprivrednik, da je obradivao vinograd, gajio pšenicu i kukuruz. Međutim, deca su bila mala, te je Čelebon odbio tu ponudu.⁸⁸

Jedan neobičan događaj izazvao je razne priče i pojačao mistiku oko jevrejskog groblja. Desilo se da je jedne noći otkopan grob nedavno preminulog rabina i iz groba je nestao njegov leš. Pričalo se kako je stražar na bedemu kod Gradića video noću nekakvu svetlost na jevrejskom groblju i čuo udaranje budakom. To je bio uzbudljiv događaj o kojem se mnogo govorilo, a sumnjalo se da su to uradili seljaci iz sela Gnjljana, zbog sujeverja. U selu je vladala neka dečja epidemija pa su sujeverni seljaci umiranje dece protumačili kao posledicu rabinove smrti koji se navodno sveti hrišćanima. Nikad se nije doznalo šta se desilo s rabinovim lešom.⁸⁹

D. Ćirić piše, da se u Pirotu verovalo da se Jevreji bave trgovinom robljem. Neki roditelji upozoravali su decu da se klone Jevrejske male i dodira sa Jevrejima. Plašili su ih pričama da Jevreji hvataju decu, hrane ih medom i šećerom, ugoje ih, a posle ta deca umiru u kaci sa šiljcima, koji se zabadaju u slabašno telo da bi iz njega isteklo što više krvi, jer je Jevrejima, navodno, krv hrišćanskog deteta potrebna „za pričest”.

Tajanstveni nestanak 14-godišnjeg Momčila Adamovića iz sela Držine podgrejao je oko 1937. godine priču o kaci sa šiljcima. Policija je vodila istragu o nestanku i ustanovila da je dečak bio najpre zaposlen kod Nisima Abravanela u Pirotu, a zatim kod nekog Jevrejina u Nišu, da je iz Niša otišao za svoje selo da se preobuče i da je poslednji put viđen na pirotskoj

⁸⁷ Ćirić, ruk.

⁸⁸ Izjava mr ph Isaka Tuvi Jusefovića.

⁸⁹ Zbornik 4, str. 284. M. Velimirović ne navodi kada se to dogodilo.

zelezničkoj stanici. Poslodavci su osumnjičeni za njegov nestanak, ali su pušteni na slobodu "zbog nedostatka dokaza". Učitelj Ćirić završava svoju priču rečima: "Tako je, opravdano ili ne, ostala mrlja na jevrejski rod da se bavio nečim nečasnim i prljavim, mada stari ljudi u Pirotu ne uzimaju priču ozbiljno".⁹⁰

* * *

NUMERUS CLAUSUS I U PIROTU: Odlukom ministra prosvete Antuna Korošca, IV, br. 14097, 15.X 1940. na osnovu čl. 1. st. 2 i čl. 4. Uredbe o upisu učenika jevrejskog porekla, ograničeno je pravo jevrejske dece na upis u srednje škole. U sve realne i klasične gimnazije i realke na teritoriji Uprave grada Beograda i u banovinama Vardarskoj, Vrbaskoj, Dravskoj, Drinskoj, Dunavskoj, Zetskoj i Moravskoj moglo se u I razred školske 1940/41. godine upisati svega 108 učenika Jevreja - državljana Kraljevine Jugoslavije. Na osnovu te odluke, u I razred Realne gimnazije u Pirotu mogao je da se upiše jedan jedini učenik Jevrejin!⁹¹

POD BUGARSKOM OKUPACIJOM

Godine 1934. počela je u Bugarskoj vojna diktatura, a 1935. godine uzeo je car *Boris III* (1894-1943) celokupnu vlast u svoje ruke. 1936. godine počela je sa delatnošću fašistička organizacija "*Branik*", koja je imala za cilj stvaranje "Velike Bugarske". Lideri "*Branika*" bili su profesor *Kantardžijev* i pravnik *Petar Gabrovski* i *Aleksandar Belev*. Kasnije Gabrovski postaje ministar unutrašnjih dela i narodnog zdravlja u fašističkoj vladi *Bogdana Filova*, a Aleksandar Belev vodiće Komesarijat za Jevreje. Godine 1941, 1. marta Bugarska je pristupila silama Osovine i postala nacistički satelit. Već sutradan ušle su nemačke trupe na njenu teritoriju, praćene dobrodošlicom Borisa III i premijera Filova. Godine 1941, 6. aprila Nemačka je napala Jugoslaviju bez objave rata. Sa bugarske granice ušli su Nemci u Pirot i na teritoriju tzv. Južne Srbije već 7. aprila bili su u Skoplju, a 9. aprila u Bitolju. 15. aprila oni su nastavili put na jug, za Grčku, a najveći deo današnje SR Makedonije i deo jugoistočne Srbije, uključujući i Pirot, predali su Nemci Bugarskoj carevini.

Bugarska vlada je pokušavala da prikaže okupaciju kao vraćanje nacionalne teritorije matici Bugarskoj, a okupirane teritorije kao integralni

⁹⁰ Ćirić, ruk.

⁹¹ Pinto, str. 88.

ren je i veliki propagandni aparat. 3.IX 1941. godine štampana je serija poštanskih maraka, na kojima su između ostalog bili i sledeći motivi: od 2 leva – lik cara Borisa III i mapa delova Bugarskog carstva 1941. godine – Makedonije i „Moravske” – sa označenim gradovima: Piro, Sofija, Skoplje, Ohrid i Bitolj; marka od 4 leva – Poganovski manastir i dr.

Zvanični jezik „novooslobođenih krajeva” postao je bugarski, celokupna administracija vođena je na tom jeziku, bugarska vojska i policija stacionirane su kao u svim gradovima Bugarske, u školama se predavalo na bugarskom jeziku, ulice su dobile nova imena – u Pirotu: od Ulice cara Borisa, preko ulica princa Kirila, Bogdana Filova i Ivana Vazova, do ulica Adolfa Hitlera i generala fon Lista (u Skoplju je jedna ulica dobila ime i po nemačkom ambasadoru u Sofiji Bekerleu, o kome će još biti reči).

Stanovništvo okupiranih „oslobođenih” krajeva primilo je odmah po aneksiji bugarsko podanstvo, neko dragovoljno, a neko ne, jer nije bilo drugog izlaza. Većina onih koji su se izjasnili kao Srbi proterani su u „Nedićeve Srbiju”. Jedini koji su ostali „*podanici bivše Jugoslavije*”, tj. praktično bez podanstva, bez građanskih prava i bez tla pod nogama bili su Jevreji. Kao strani državljani oni su morali svakog meseca da plaćaju velike kontribucije, iako su bili lišeni svih prihoda. Odmah po okupaciji Bugari su zatvorili sve radnje jevrejskih trgovaca i zanatlija i svu žatečenu robu konfiskovali. Bugari su zabranili Jevrejima da se snabdevaju od seljaka na pijaci i robom u trgovačkim radnjama sve dok se ne bi snabdelo celokupno nejevrejsko stanovništvo, a tada više nije ni bilo životnih namirnica.

Jevrejski zitelji u Pirotu popisani su i zahtevano je od njih da se svakodnevno prijavljuju policiji radi kontrole. Sve za rad sposobne, muškarce i žene, Bugari su vodili na razne fizičke radove. Najčešće su po trotoarima kopali rupe za sadnice (čija stabla i danas podsećaju mnoge stare Piroćance na sugradane Jevreje), opravljali i čistili ulice, vršili utovar i istovar robe na železničkoj stanici i radili sve poslove koji su im stavljeni u zadatak.

U Bugarskoj je od 21. januara 1941. godine bio na snazi „**ZAKON O ZAŠTITI NACIJE**”, no ipak – u od Bugara okupiranim teritorijama do 1943. godine – goli život Jevreja nije bio u opasnosti. Neki beogradski Jevreji, uglavnom oni poreklom iz Pirota, pohitali su 1941. godine da se sklone od najgoreg.

Aprila 1942. godine, Sofijska oblasna direkcija donela je naređenje, na osnovu odluke okružnog policijskog načelnika u Pirotu pod br. 1109 od 1.IV 1942. godine, kojim se utvrđuje da se 15.IX 1941. godine internira *Moše Izrael Levi* iz grada Pirota, po narodnosti Jevrejin, koji se, dok je grupa učenika osnovne škole marširala ulicama i vikala „Ura!”, obratio učenicima koji su stajali na trotoaru rečima: „Ne vičite ura i ne idite u škole, jer će Englezi i Rusi uskoro da popale Bugarsku!” i slično. Pošto je time *Moše Izrael Levi* razvijao propagandu u korist Engleske i SSSR-a, a protiv Bugarske, doneta je odluka na osnovu člana 124, slova „g” i „d”

Zakona državne policije, da Moše Izrael Levi treba da bude interniran šest meseci u selo Drinovo, Popovska oblast, da se tamo postavi pod policijsku prismotru i da se potpisuje tri puta dnevno. Odluku je potpisao oblasni direktor inž. Hr. Petrov.⁹²

Okupacioni list „*Blgarski Zapad*“ od 5.VII 1942. objavio je da se u Pirotu nalazi 320 Jevreja, što je svakako preteran broj.

U Pirotskom arhivu sačuvan je „RAPORT POLICIJSKOM NAČELNIKU“ od 24.XI 1942. godine. „Policijski razuznavač“ (doušnik) piše da u Pirotu živi oko 180-200 lica jevrejskog porekla, većinom rođenih u tom gradu, ali ima i oko 30-40 porodica koje su se posle preduzimanja strogih mera protiv Jevreja u Bugarskoj i Srbiji vratili u rodni grad. Iako ih je vlast veoma ograničila, oni pronalaze način i sredstva da pomažu boljševizam i vrše propagandu u korist Engleske. Oni posećuju krčme i kafane i to im daje mogućnost da se sreću sa stanovništvom, koje je i bez toga srbofilsko i simpatizira saveznike. U prošlosti su oni pripadali zemljoradničkoj partiji Dragoljuba Jovanovića, koji je trenutno u ilegali i koga traže nemačke i bugarske vlasti. Srpski elementi i lica jevrejskog porekla sakupljaju se i sa zadovoljstvom komentarišu poslednje događaje u severnoj Africi. Uprkos naredbi da Jevreji mogu da se snabdejavu životnim namirnicama tek pošto se snabde lokalno stanovništvo, Jevreji su uspeali da uhvate veze sa seljacima koji im nose produkte pravo u kuće i naplaćuju im visoke cene. Na taj način seljaci se upoznaju i sa međunarodnom situacijom. Pronosili su se glasovi da u Pirotu ima lica jevrejskog porekla koja su došla iz stare Bugarske i takvih koji su iz Srbije nezakonito prešli granicu, te se kriju u gradu ili su dobili lažne dokumente. U gradu postoji jevrejska opština čiji je predsednik *Moše Izrael Levi*, bivši okružni sudija za vreme jugoslovenskog režima, koji uživa veliko poverenje okolnog stanovništva i Jevreja. On je veliki anglofil za koga je u prošlosti bilo zahtevano interniranje, jer je prilikom jedne kulturne manifestacije rekao učenicima da ne uzviču „URA!“ nego „ŽIVEO!“

U raportu se navodi da su od jevrejske opštine traženi spiskovi Jevreja, ali tamo figuriraju skoro svi kao da su rođeni u gradu Pirotu, što nije potvrđeno dokumentima. Neki Jevreji bave se i trgovinom, kao predstavnici izvesnih firmi iz Sofije, npr. kožarski trgovac *Mosko Menahem Kastro* i drugi.

Gornji izveštaj donosi „policijski razuznavač“ saglasno pismu okružnog policijskog načelnika broj 3929 od 2.V 1942. godine.⁹³

92 JIM, Reg. br. 2413 – K. 22-3-1/7/4-6.

93 JIM, Reg. br. 4503 – K. 22-3-1/2/1.

"BOLJŠEVIČKA TROJKA"

Sredinom leta 1942. godine uhapšena je u Pirotu "Boljševička trojka", kako ih vojni tužilac naziva u optužnici br. 9689 od 20.XI 1942. podnetoj Sofijskom vojnom prekom sudu. "Trojku" su sačinjavali: *Bencion-Laza, sin Leona Konfina* (18), rođen u Beogradu; *Bojana, kći Marka Konfina* (20), rođena u Pirotu i *Sara, kći Samuila Alkalaja* (20), rođena u Beogradu. U optužnici se navodi da su se sastajali sa pripadnicima čete "šumaca" Balkanskog, prikupljali novčanu pomoć, hranu i oružje, rasturali letke i održavali sastanke sa takvim grupama čiji je cilj bio da vrše nasilja nad zvaničnim licima i ubijaju ih, te da ustavni poredak u Bugarskoj carevini zamene boljševičkim. Presudom Sofijskog vojnog suda Bencion je osuđen na dvogodišnju robiju, dok su optužene Bojana i Sara oslobođene.⁹⁴

"TRUDOVACI" NA PRINUDNOM RADU 1942. GODINE

Maja 1942. upućeni su skoro svi muškarci "trudovaci" u "radne čete", uglavnom za radove na izgradnji puteva u razne delove stare i "nove" Bugarske.

Grupa mladih Jevreja poslana je maja 1942. godine u pripremni logor nedaleko od Sofije. Odate je posle nekoliko dana oko 300 "trudovaka" peške doterano iz stare i "nove" Bugarske u okolinu Trnske klisure. Od maja do oktobra radili su na pripremnim radovima za izgradnju drumova između Pernika i Okruglice, oko 40 km južno od Pirota. Pošto nisu bili vični radovima, bilo je i smrtnih slučajeva. Lokalne "vlasti" - "načelnici" - često su se zverski ponašale prema "trudovacima". Ipak, s vremena na vreme, bilo im je dozvoljeno da pišu svojim, pa su čak dobijali poneki paket. Iz pisama su saznali da je za Jevreje uvedeno "zuto dugme". Početkom novembra 1942. godine kad su kiše, pa i sneg, onemogućile dalji rad sprovedeni su "trudovaci" od Okruglice preko Niša u Pirota.

U jednoj od grupa iz Pirota nalazio se i *Rafael-Rudi Jakov Abravanel* - jedini koji je preživio, jer je uspeo da pobjegne iz transporta u Lomu. On je izjavio da su u njegovoj grupi bili: jedan veterinar - izbeglica iz Zagreba, čijeg se imena ne seća; *Rahamim- Bubi Isak Alkalaj* (28) i *Ruben Isak Alkalaj* (22), izbeglice iz Beograda (braća Valike Levi); *Rahamim-Raka Levi* (veliki); *Rahamim- Ranko Levi* (mali); *Nisim-Nisko Cvi Abravanel* i drugi.⁹⁵

Jedna od grupa bila je u Belovu Pazardzijskom. U toj grupi bili su: sudija *Moše-Buki Izrael Levi*, *Marko Ašer Abravanel*, inž. *Leon Samuel*

⁹⁴ Laza Konfino bio je za vreme hapšenja pirotskih Jevreja u zatvoru; preživio je rat i zivi u Beogradu. Bio je jedno vreme direktor fabrike "Galenika"; Sara Alkalaj, koja je pobjegla iz transporta u Lomu, takođe zivi u Beogradu; Bojana Konfino udata za Rafaela-Rudija Abravanela, zivi u kibucu Saar Haamakim u Izraelu

⁹⁵ Izjava Rafaela-Rudija J. Abravanela, kibuc Saar Haamakim

*Avramović, Salomon Nisim Avramović, agronom Efrajim-Fetko Izrael Levi, veterinar Rahamim-Raka Nisim Davidović, trgovac Nisim Josef Dživan, student medicine Nisim-Nicko Leon Abravanel, mr ph Isak Tuvi Jusefović i trgovac Nisim Rahamim Levi. Od cele grupe preživeo je samo mr ph Jusefović.*⁹⁶

ALEKSANDAR BELEV – KOMESAR ZA JEVREJE

Krajem 1941. godine *Petar Gabrovski* je poslao *Aleksandra Beleva* na specijalizaciju u Nemačku da prouči antijevrejske zakone. Po povratku u Sofiju on je predložio Gabrovskom da podnese Sbranju na usvajanje zakon koji bi omogućio Ministarskom savetu da donosi vanredne mere i zakone u vezi sa rešavanjem jevrejskog pitanja u Bugarskoj i na „oslobodenim teritorijama”. U tu svrhu predložio je da se obrazuje specijalna administracija, koja bi imala slobodu akcije. Znajući da Sbranje neće lako odobriti budžet za jedno novo administrativno telo, Belev je odmah naglasio da će se sredstva za tu svrhu nabaviti od samih Jevreja, iz fonda „Jevrejske opštine”.

Bugarska vlada nije činila nijedan korak a da se nije savetovala sa nemačkim ambasadorom Bekerleom (Adolf Heinz Beckerle) i policijskim atašeuom ambasade Hofmanom.

Aleksandar Belev je radio šest meseci bez zvaničnog nimenovanja. Tek 3. septembra 1942. godine zvanično je postavljen za vrhovnog komesara Komesarijata za jevrejska pitanja i odmah počeo da ostvaruje svoje ideje. Prvi potez Beleva bilo je naređenje svim Jevrejima Bugarske i okupiranih oblasti da nose „žuto dugme”.⁹⁷

Sedište Komesarijata bilo je u Sofiji. Za zamenika glavnog komesara postavljen je *Jaroslav Kalicin*, a u sve veće gradove poslani su lokalni komesari. Belev je ubrzo imao 113 službenika. U Pirot je upućen *Hristo Bakardžijev*.

Krajem septembra 1942. godine nemački ambasador u Sofiji *Adolf Hajnc Bekerle* saopštio je premijeru Bogdanu Filovu da je Rajh spreman da u Bugarsku pošalje savetnika – specijalistu za jevrejsko pitanje. Filov je pozdravio nemački predlog. *Martin Luter*, pomoćnik državnog sekretara Rajha, naredio je Bekerleu da objasni Filovu kako je Nemačka „spremna da prihvati” Jevreje koji će biti proterani iz Bugarske i da će imovina izgnanih ostati u bugarskim rukama ukoliko Bugarska isplati Rajhu izdatke oko transporta – 250 RM po glavi.⁹⁸

Bugarska vlada dala je pristanak za dolazak savetnika-specijaliste, ali je smatrala da je suma od 250 RM suviše visoka. U stvar se umešao *Adolf Ajhman* i izjavio da pitanje odštete nije važno. Luter je predložio Ajhmanu

⁹⁶ Izjava mr ph Isaka Tuvi Jusefovića, Beograd -

⁹⁷ Arditi, str. 370.

⁹⁸ Jad vašem, K 207522/16.X 1942.

da se u Bugarsku pošalje SS – hauptsturmfirer *Ditrih Visliceni*, koji je u to vreme bio na dužnosti u Bratislavi, ali je Ajhman tvrdio da je Visliceni neophodan u Slovačkoj i predložio da se u Sofiju pošalje SS – hauptsturmfirer *Teodor Daneker*, koji je – po Ajhmanovim rečima – bio stručnjak za jevrejsko pitanje i već se time bavio u Francuskoj. Daneker je stigao u Sofiju 21. januara 1943. godine.

Godine 1943, 2. februara sastali su se Daneker i policijski ataše *Hofman* sa Belevom i opširno obradili plan za izgon Jevreja iz Makedonije, Trakije i Pirota. Već sutradan Belev je uputio telegram svim komesarima i naredio im da bez odlaganja pripreme spiskove Jevreja u njihovom delokrugu, sa naznakom imena, godine rođenja, zanimanja i tačnom adresom. Odgovor je morao da bude u Komesarijatu do 9. februara 1943. godine.⁹⁹

Iako na „novooslobođenim teritorijama” Jevreji nisu dobili bugarsko podanstvo, Aleksandar Belev hteo je da bude siguran u to, te je februara 1943. godine pisao svom pretpostavljenom Petru Gabrovskom po predmetu: Lišavanje bugarskog podanstva svih lica jevrejskog porekla koja će biti iseljeni izvan predela zemlje, ukoliko su dotle posedovali bugarsko podanstvo.¹⁰⁰

Gabrovski je učinio po želji A. Beleva, a premijer Filov je poradio da predlog bude i zakonski potvrđen.¹⁰¹

Izgleda da su Jevreji osetili neku opasnost. Desetak dana pred odvođenje, dok su – po naredbi kmeta *I. Konstantinova* – kopali jame po ulicama grada i zasadivali stabla lipe, prošao je pored njih svedok *Stefan Nikolov* i čuo da im je zabranjeno da se kreću van grada i da su u velikom strahu.¹⁰²

BUGARSKA DOKUMENTACIJA O ZLOČINIMA U PIROTU

Vrhovni komesar *Aleksandar Belev* i njegov zamenik *Jaroslav Kalicin* proveravali su spremnost za izvršenje „AKCIJE”, tako da bi sve bilo predviđeno. Komesarima za jevrejska pitanja, koji su bili upućeni u veće jevrejske

⁹⁹ Grinberg, str. 8-12.

¹⁰⁰ Isto, str. 31.

¹⁰¹ Isto, str. 8.

¹⁰² Isto, str. 143.

centre, stalno su slali izveštaje o pripremama za „akciju“, da bi na kraju uputili i konačni izveštaj sa tačnim opisom izvršenja.

Donosimo referat *Hrista Bakardžijeva*, komesara u Pirotu:

I. PRIPREME:

„27. II 1943. upućena su u Pirot dva građanski mobilisana lekara Jevreja: *dr Artur Šternberg* i *dr Manoaah Levi*, kako bi se stavili u službu delegata. *Dr Šternberg* je dokazao da je bolestan i poslan je u Državnu bolnicu, gde je ostao do otpuštanja odande, po naređenju Direkcije za narodno zdravlje.

Za vreme mog boravka uspostavio sam vezu s našim delegatom, okružnim načelnikom *g. Popovom* i kmetom *g. Konstantinovom*.

2. marta o. g. sazvana je konferencija sa svim učesnicima akcije: delegatom – okružnim načelnikom, kmetom i njegovim zamenikom. Po preporuci kmeta, postavio sam *g. Savu Panajotova* za upravnika logora, s dnevnicom u visini od 125 leva.

Pošto je prethodno određeni datum za sakupljanje jevrejskog življa bio odložen za kasnije, ostalo je da se sačeka naređenje Komesarijata u tom smislu.

11. marta o. g. dobio sam telefonom naređenje od *g. komesara*, preko *g. Panice*, da Jevreji grada Pirota treba da budu uhapšeni 12. III izjutra.

II. IZVRŠENJE:

S delegatom *g. Popovom* ugovorili smo tehničke podrobnosti za hapšenje, jer se istoga dana, 11. III održavala konferencija uz učešće *g. delegata*, *g. kmeta*, njegovog zamenika i policijskog načelnika, gde je ovaj poslednji primio nalog za hapšenje po specijalno pripremljenim spiskovima. Takođe sam sastavio specijalne pismene instrukcije, po kojima je trebalo vršiti hapšenje lica i pečačenje stanova. Odlučeno je da prve i sledeće noći posle hapšenja policijska straža u jevrejskom kvartu bude pojačana patrolama i patrolnim dvojnkama. Određena je komisija za pečačenje stanova u sledećem sastavu: *g. Nikolov*, poreski načelnik, *g. Ilijev*, okružni agronom i *g. Nikolov*, sekretar okružne uprave, sa dva policajca.

Takođe je određena komisija za obavljanje pretresa i opis oduzetih para i dragocenosti, i to u sastavu: *Hristo Bakardžijev*, predstavnik Komesarijata za jevrejska pitanja; *g. Antonov*, sekretar opštine i *g. Nikolov*, pomoćnik policijskog načelnika; tri policajca za vršenje pretresa i dve činovnice iz okružne uprave, svi specijalno pripremljeni za izvršenje zadatka.

12. marta u 6 sati izjutra izvršeno je hapšenje, što je bio zadatak policije. Za svaku kuću bio je određen po jedan policajac, koji je dobio detaljne podatke o sastavu cele porodice.

Uhapšene su i sve porodice iz Sofije doseljenih Jevreja, koje su se nalazile u gradu, među njima i lekari – Jevreji, koji su dobili zadatak da se staraju za sanitetski pregled uhapšenih.

Opšti broj uhapšenih je 188, jer u taj broj ulazi i *Sara Simon Alkalaj* iz grada Bitolja, koja je za vreme hapšenja bila u gostima u Pirotu. *Marko Konfino* uspeo je prilikom hapšenja da zavara policiju, rekavši da to lice živi na drugom mestu, te je na taj način uspeo da pobjegne zajedno sa svojom kćerkom *Bojanom Konfino*, za koju postoje dokazi da je bila politički aktivista i ranije bila hapšena kao komunista. S njima je pobjegla i mlada kćerka *Rut Marko Konfino*, a ostala je samo majka, koja je uhapšena. Nije se pojavilo ni lice *Ješa Leon Levi*, koji se posle tri dana skrivanja po selima sam vratio u logor. *Avram Samuel Avram* sa sinom, koji je u vreme hapšenja boravio s policijskom dozvolom u Sofiji, takode nije uhapšen. O ostalim stanovnicima grada Pirota, koji u vreme hapšenja nisu bili u gradu, na primer, jedan građanski mobilisani lekar, jedan u zatvoru i sl. – javljeno je Komesarijatu u pismu od 2. III o. g.

Pri pretresu izvršenom nad uhapšenima u logoru, bila je oduzeta suma od 388.647 leva i dragocenosti; sve je podrobno opisano u specijalnom protokolu, sastavljenom u tri primerka, te su pare i dragocenosti još istog dana unete u Bugarsku narodnu banku u Pirotu... Naknadno je u policiji prilikom pretresa nađeno još 21.456 leva, jedan zlatan „napoleon” i oko 2 grama zlatnih pločica, koje su takode predate Bugarskoj narodnoj banci, na ime komesara za jevrejska pitanja, kao i potvrda s priloženim dokaznim dokumentom. Istoga dana, 12. marta, specijalna komisija izvršila je zapečaćivanje stanova i jevrejske opštine.

Uhapšeni Jevreji bili su smešteni u zgradi škole gde su prethodno obavljene neophodne pripreme.

Na nastojanje okružnog lekara, bilo je upućeno u bolnicu četiri bolesnika, prvenstveno veoma starih Jevreja, koji su stavljeni pod prisotru.

Stražu u logoru vršila je policija, a za komandanta u samom logoru postavljen je stariji policajac Krstev.

Odvodenje iz logora bilo je 19. marta, po naređenju Komesarijata.

U međuvremenu je izvršeno naređenje Glavne direkcije narodnog zdravlja: oslobođeni su *dr Levi*, *dr Farhi* i *dr Tadžer*, i apotekar Državne bolnice, koji su bili građanski mobilisani, zajedno sa porodicama.

Broj iseljenih Jevreja je 158, jer je u Pirotu ostalo 27 duša, uključujući ženu i sina *Isaka Tuvija*, građanski mobilisanog apotekara u gradu Svištov. Odvedeni su takode i Jevreji koji su ležali u bolnici, a koji nisu imali zaraznu bolest. Za odvedene Jevreje javio sam telegramom Komesarijatu, kao i broj lica po uzrastu:

do 4 godine	4;
od 4 do 10 godina	12;
od 10 do 21 godine	30;
iznad 21 godine	112.

Posle odvođenja bili su uhvaćeni *Ester Hajim Mordehaj Avram* sa dvoje dece i još jedna žena, prilikom pokušaja da se sakriju na putu za Skoplje, te su oni odvedeni u Skoplje i verovatno transportovani s drugom grupom.

Likvidaciju pokretne imovine iseljenih Jevreja obavila je komisija koju je odredio delegat, u sledećem sastavu: predsednik - g. *Nikolov*, poreski načelnik, i članovi - g. *Balabanov*, pomoćnik kmeta, g. *Stojanov*, pomoćnik okružnog policijskog načelnika. Naknadno je u sastav komisije ušao i g. *Košev*, okružni komesar za snabdevanje.

Prodaja je počela oko 28. marta, pošto je komisija, saglasno s direktivama Komesarijata, imala uvid u potraživanju institucija, sačinjenih službenim putem, uključujući i vojsku, što je bilo važno. To se objašnjava činjenicom, da se pogrešno smatralo, kako se te stvari ne isplate. Već posle prve rasprodaje je predloženo, da se sastane komisija na zajedničko zasjedanje s delegatom g. *Popovom* i predstavnikom Komesarijata u gradu Pirotu g. *Bakarđizijevom*. Pozvan je i načelnik garnizona g. potpukovnik *Dimitrov*, koji je prisustvovao sa g. kap. *Gorčilovom*...

Sve je to zahtevalo intervenciju Komesarijata. Saglasno telegramu po istoj stvari, u kome se objašnjava smisao člana 17 Naredbe o plaćanju dodeljenih stvari, naredbe koja je bila poznata i predstavnicima vojske, ovi su vratili uzete stvari iz prve rasprodaje. U međuvremenu su stigli u Piroto g. *Gošev* i g. *Lukov*, koji su na licu mesta imali mogućnost da objasne slučaj. Dužnost mi je da podvučem, da su prispele vesti o nekim krađama, koje se po svoj prilici pronose zlonamerno, kao što je bilo u slučaju, kad je naden otvoren prozor na jednoj kući u ulici Benkowska, gde su prisustvovali g. kmet i pomoćnik kmeta grada Pirota. Za svaki slučaj, postavio sam pitanje okružnom načelniku, no dokaza ili rezultata nema.

Po svedočenju prikupljenom na licu mesta, saopštavam vam, gospodine komesaru, da je rezultat prodaje zadovoljavajući i da posebno interesovanje izazivaju male domaće stvari i potrebe, naročito pazarnih dana, kada dolaze seljaci, a za nameštaj i dragocenije stvari mogu biti zainteresovani i širi krugovi". 103

IZJAVE UČESNIKA "AKCIJE"

Jedan od građana, koji su tog dana bili angažovani za "akciju", bio je *Stefan Nikolov Stamenkov*, bivši stanovnik Pirota, koji je posle rata radio kao činovnik gradske poreske uprave u Sofiji.

U svojoj izjavi datoj 1945. godine on veli, da je 11. marta 1943. uveče došao u njegovu kuću u Pirotu, u Ulici cara Borisa 155, sekretar pirotške opštine *Dimitar Antonov* i saopštio mu da po naređenju okružnog načelnika *Popova* mora sutradan izjutra u 5 sati da bude u pirotskom okružnom načelstvu. Na pitanje zašto ga zovu, *Antonov* je odgovorio da mu nije dozvoljeno da mu išta saopšti, jer je to tajna. Svedok je, kaže, mislio, da je u pitanju mobilizacija ili slično.

U 5 sati izjutra *Nikolov* je bio na određenom mestu, gde je našao kmeta grada *Iv. Konstantinova* i njegovog pomoćnika *Stamena Balabanova*, a uskoro zatim došao je i okružni načelnik *Popov* sa sekretarom *Dim*.

103 Isto, str. 138-142.

Antonovom. Tu je svedok saznao da će sve Jevreje grada uhapsiti i dovesti u zgradu gimnazije, a njemu je bilo određeno da proverava da li su zapečaćena vrata na jevrejskim kućama.

Tog dana, oko 6–7 sati izjutra, prolazeći glavnom ulicom, sreo je grupu Jevreja, koji su s prtljagom u ruci sprovedeni prema pirotskoj gimnaziji. Prolazeći pored kuće starog *Nisima Abravanela*, video ga je kako plače i preklinje policajce: „Ostavite me ovde, da umrem u kući!” No, to mu nije pomoglo. Doneli su nosiljku i natovarili ga na nju. U njegovu kuću uselio se policijski načelnik *Georgi St. Puškarov* sa ženom. U kuću *Moše Nisima Abravanela* želeo je da se useli okružni načelnik *Popov*, te je uzeo ključeve još za vreme popisa. U gradu je počela pljačka, naročito noću, kad je zbog policijskog časa bilo dozvoljeno jedino policijskim organima i višim vojnim licima da se kreću gradom. Oni su to iskorišćavali. Stanovi nisu bili zapečaćeni čak ni voskom već nekim plavim kartonom s pečatom načelstva. Ništa nije bilo lakše nego ući u stanove kroz vrata i rede kroz pritvorene prozore i iznositi najbolje i najvrednije stvari.

O Jevrejima koji su bili zatvoreni u Sokolani, gimnastičkoj sali kraj gimnazije, svedok priča da je njegova žena pokušavala da se približi ogradi, kako bi dobacila malo hrane deci jednog poznanika, ali su se Jevreji bojali i poručili joj: „Idi da te ne vide policajci, jer će nas tući!” Od nekog građanina u Pirotu svedok je saznao da je *Moše Nisim Abravanel* preko svog advokata *Asparuha Ivanova* tražio pasoš za inostranstvo, ali je za to saznao načelnik *Popov*, pozvao *Abravanela* i ispitivao ga gde je sakrio zlato i dragocenosti. Uporno se pričalo, da je *Abravanelu* bilo dozvoljeno da u pratnji policajca ide po kućama bogatih Piroćanaca (*Jove Cekića* i drugih), da traži pare „za pasoš”. O tom „pasošu” pričao je i direktor Bugarske narodne banke *Aleksandar Nik. Sokolov*: od *Abravanela* je načelnik *Popov* zahtevao ogromne sume, obećavajući da će mu omogućiti da otputuje u Carigrad.¹⁰⁴

ZBOGOM PIROTE, ZBOGOM KUĆO MOJA!

O sprovođenju Jevreja od Sokolane do železničke stanice ima još živih svedoka. To su ondašnji pirotski fijakeristi. Njima je bilo naredeno, trinaest na broju, da posle ponoći budu parkirani ispred Sokolane. Nije im rečeno zašto.

¹⁰⁴ Isto, str. 142-144.

„U određeno vreme bili smo na licu mesta. Iako nam nije rečeno zašto smo pozvani, bilo nam je jasno: transport Jevreja, – priča fijakerista *Borko*. – Dok smo čekali, Sokolana je bila osvetljena, ali šta se u njoj događalo mogli smo samo da naslutimo: da se sprema vrši u najvećoj tišini. Posle dugog čekanja Bugari su isterali zatvorenike. Starce i decu, sa prtljagom, primili smo u kola. Ostali, natovareni sa onim čime su raspolagali, postrojani su bili u dva reda – ispred fijakera. Oko zatvorenika sa svih strana bila je bugarska policija. Duž puta isto tako. Sprovod je ličio na pogrebnu povorku: kretao se polako, u nemoj tišini. Do hotela „Nacional” nije se čula nijedna reč, kao da su zatvorenici nemi ljudi – mrtvaci. Ali kada su tu došli, pogledali bi prema Jevrejskoj mali, i čuo se uzvik: „Zbogom Pirote, zbogom kućo moja!” Onda glasan plač. Učutkani su kundacima. Na mostu Nišave opet težak prizor: neka Jevrejka se bacila na zemlju i glasno vikala: „Odavde me možete oterati samo mrtvu! Ubice!” I ona je kundacima učutkana.

Utovar na stanici je izvršen u konjske vagone. Jedna starija žena je glasno plakala: „Gospode, Gospode, zar vagon da nam bude mrtvački sanduk? Gospode, učini kraj našim mukama!” 105

PAROBRODI ILI ŠLEPOVI?

Stočni vagoni u koje su pirotski Jevreji utovareni nisu otvarani. *Nisim Abravanel*, koji je u Pirotu na nosilima ubačen u vagon, umro je u Lomu. Tamo je izbačen njegov leš. U Lomu su vagoni prvi put otvoreni. Tom prilikom bilo je pokušaja bekstva, ali je samo nekolicini to uspelo.

U Lomu, bugarskom gradu na obali Dunava, bili su ukotvljeni parobrodi, spremni da prime Jevreje iz Pirota i gradova Trakije (Belomorja): Ksanti, Drama, Seres, Demir-Hisar, Đumurdžina i dr. – ukupno 4.219 „iselenika”.

U zvaničnim izveštajima govori se samo o četiri parobroda: „Kardorde”, „Car Dušan”, „Saturnus” i „Vojvoda Mišić”. Nema pomena ni o kakvim šlepovima.

U vezi sa sudbinom Jevreja iz Trakije i Pirota ima nekih nejasnoća u vezi kojih je svojevremeno dosta diskutovano. U listu „*Far*” koji je izlazio u Izraelu na bugarskom jeziku, *Benjamin Arditi* pisao je maja 1960. godine feljton u pet nastavaka pod naslovom „*O sudbini trakajskih Jevreja*”, po-

vodom procesa koji se tih dana održavao u Frankfurtu na Majni bivšem nemačkom ambasadoru u Sofiji *Adolfu Hajncu Bekerleu*. Arditi je izneo svoju sumnju, da su prikačeni šlepovi sa zdravim muškarcima jednostavno potopljeni negde na Dunavu.

Na dva od četiri broda bila su ukrcana po dva lekara, „na zahtev Crvenog krsta“, da prate transport do Beča. Jedan od njih, *dr Georgi Nikolov*, koji se ukrcao na parobrod „Car Dušan“, napisao je u svom izveštaju Komesarijatu, da – pošto je teret na brodu bio prevelik – bili su prinuđeni da na pristaništu Moldava prikače jedan šlep, u koji su prebačeni zdravi muškarci, dok su na brodu ostale žene, starci i deca.

Drugi lekar, *dr Hristo Mindizov*, koji je plovio parobrodom „Saturnus“, pozvan pred Narodni sud u Sofiji 16. marta 1945, takođe je govorio o nekom šlepu, ali nije objasnio gde je šlep prikačen i dokle je stigao. Veoma je čudan taj deo njegove izjave, da su u Beču bili veoma loše primljeni od tamošnjih vlasti i da su se prilikom pretovara iz broda u vagonu Nemci tužili na „*loš ljudski materijal - samo bolesni, žene, deca i starci*“. Jedan major je stajao i bičem brojao sve koje su utovarivali, da bi svakog, ko bi se popeo u vagon, bičevao.

U vezi s tim, karakterističan je deo izjave *Leona Sida*: on je od svoga mlađeg brata Jakova Sida, dugogodišnjeg PTT činovnika u pirotskoj pošti, dobio kartu iz Loma od 19. marta 1943. godine „pisanu nervoznom rukom i sa strahom“, kojom javlja da kroz pukotine vagona gledaju **ŠLEPOVE ZA NJIH PRIPREMLJENE ZA DEPORTACIJU** i mole braću Srbe da hitno intervenišu i spase ih. Istu takvu kartu napisao je i moj stariji brat Haim Sid, šef poreske uprave u Vršcu, Savi Radovanoviću, mesaru iz Pirota, sa gotovo istom sadržinom”.

Ukrcavanjem u brodove komandovao je lično vrhovni komesar *Aleksandar Belev*, koji je u Lom došao specijalno za tu priliku.

- 20. marta u 14,00 krenuo je brod „*Karađorđe*“ sa 1.100 duša;
- 20. marta u 20,30 krenuo je brod „*Vojvoda Mišić*“ sa 877 duša;
- 21. marta u 20,00 krenuo je brod „*Saturnus*“ sa 1.256 duša;
- 22. marta u 19,30 krenuo je brod „*Car Dušan*“ sa 986 duša.

Plovidba uz Dunav do Beča trajala je 10 dana, a onda su opet prebačeni u stočne vagona. Preko stanice *Malkinija* stigli su u *logor smrti Treblinka*, iz koga se niko vratio nije! ¹⁰⁶

Da sudbina svih trakijskih i pirotskih Jevreja nije bila tako tragična, da nisu svi izgubili živote u gasnim komorama Treblinka, možda bi istraga o ljudima na šlepovima i bila relevantna. Ovako, nije veoma bitno jesu li izgubili živote još na putu ili na kraju puta...

106 Griebner, str. 116-117.

DIREKTNI KRIVCI ZA GENOCID NAD JEVRJIMA MAKEDONIJE, TRAKIJE I PIROTA

Adolf Hajnc Beckerle (Adolf Heinz Beckerle) (1902), od 1922. godine bio je član NSDAP – nacističke partije, iz koje je godinu dana kasnije bio uklonjen, da bi opet bio primljen 1928. godine. Od 1932. bio je član Rajhstaga, od 1933. na dužnosti šefa policije u Frankfurtu na Majni do 1939. godine, kada je postavljen za šefa policije u okupiranom Lođu, u Poljskoj. Osmog juna 1941. imenovan je za nemačkog ambasadora u Bugarskoj i na toj dužnosti ostao je do 9. IX 1944. godine, kada su ga Rusi zarobili. Godine 1955. oslobođen je na bazi ugovora Hruščov–Ade-nauer, ali je 25. IX 1959. godine protiv njega ponovo poveljen krivični postupak. Oslobođen je, jer „nije dokazano“ da je *aktivno* učestvovao u izgonu Jevreja iz Makedonije, Trakije i Pirota. Godine 1968. ponovo je izveden pred sud u Frankfurtu, ali je opet oslobođen, na osnovu svedočenja tadašnjeg nemačkog kancelara Georga-Kurta Kizingera. Umro je kao slobodan čovek aprila 1976. godine.

Aleksandar Belev (1900) završio je Pravni fakultet u Sofiji. Od 1942. godine bio je na dužnosti vrhovnog komesara Komesarijata za jevrejska pitanja u Bugarskoj. Marta 1945. godine osuđen je na smrt, ali „u odsustvu“, jer mu je uspelo da pobege iz Bugarske. ¹⁰⁷

Za razliku od ove verzije, piše Benjamin Arditi, da je jedan Jevrejin iz Sofije prepoznao Beleva za vreme oslobođenja Bugarske na železničkoj stanici u Čustendilu i o tome obavestio policiju, koja ga je uhapsila. I o tome postoje dve verzije: po jednoj – Belev je likvidiran istoga dana; po drugoj verziji, doveden je u Sofiju, gde su ga ubili u policijskoj stanici. Niko ne zna tačno šta je bilo sa njim. ¹⁰⁸

Teodor Daneker (Theodor Dannecker) (1912), služio je u okupiranoj Francuskoj kao savetnik-stručnjak za jevrejsko pitanje. Ovaj položaj napustio je zbog bolesti. 21. I 1943. godine postavljen je za savetnika policijskog atašea pri nemačkoj ambasadi u Sofiji. Posle obavljenog posla u Bugarskoj, Daneker je upućen u Italiju, gde je trebalo da upotrebli svoje iskustvo iz Francuske i Bugarske i na italijanske Jevreje, posle kapitulacije Italije septembra 1943. godine. Nepunu godinu kasnije upućen je u Madarsku kao „stručnjak za jevrejsko pitanje“. Posle rata je uhapšen u Nemačkoj i saopšteno je da je izvršio samoubistvo 11. XII 1945. godine, ali je leš identifikovala samo njegova supruga.

Bogdan Filov (1883) bio je profesor arheologije na Sofijskom univerzitetu (1920); predsednik bugarske Akademije nauka (1937–1944); ministar prosvete (1938–1940); predsednik vlade i ministar inostranih dela –

¹⁰⁷ Chary, str. 179.

¹⁰⁸ Arditi

od 11. IV 1942. do 14. IX 1943. godine, a posle ubistva cara Borisa III postavljen je za regenta. Godine 1945. osuđen je na smrt.

Petar Gabrovski (1898) bio je ministar saobraćaja (1939–1940) i ministar unutrašnjih dela i narodnog zdravlja Bugarske od 15. II 1940. do 14. IX 1943. godine. Godine 1945. osuđen je na smrt.¹⁰⁹

KRAJ PUTA: T R E B L I N K A

Oko 100 km severoistočno od Varšave, kraj železničke stanice Malkinija, osnovan je u leto 1941. godine logor smrti Treblinka A, koji je zvanično otvoren 15. novembra 1941. godine. Izgradnja logora Treblinka B počela je u proleće 1941. i završena juna iste godine.

Logor su čuvale desetine nemačkih vojnika iz SS – jedinica i nekoliko stotina Ukrajinaca. Upravnik logora bio je Franc Paul Štangel, a njegov zamenik Kurt Franc.

Ukrajinci u službi nacista bili su direktni izvršioци zločina i to su činili s vidnim zadovoljstvom. Najveći sadisti bili su Fjodor Fedorenko i Ivan Demjanjuk zvani „Ivan Grozni”.

U logoru Treblinka B bilo je u početku samo tri gasne komore u jednoj zgradi. Krajem 1942. godine sazidana je još jedna zgrada, sa još 10 gasnih komora, koje su imale kapacitet od po 2.000 žrtava istovremeno!

Na prvi pogled – peron Treblinke bio je kao i svi železnički peroni. Prostran i dugačak, mogao je da primi kompoziciju sa oko 40 vagona. Na „stanici” su bile postavljene strelice sa natpisima „Peroni”, „Kase”, „Bife”, „Klozeti”, pa čak i strelica koja je pokazivala pravac prema kancelarijama Međunarodnog crvenog krsta!

Žrtve bi se dovodile u stočnim vagonima (osim nekoliko izuzetaka). U svakom vagonu bilo je nekoliko leševa žrtava umrlih na putu, a smrad i strahoviti zadah širili su se iz vagona.

U dvorištu logora odmah su izdvajani starci i bolesni, iznureni i slaba deca. Oni su odmah vođeni u „Ambulantu”, gde su ubijani metkom u potiljak.

Ostali su deljeni na mušku i žensku grupu. Od njih je zahtevano da predaju novac, zlato i nakit – „na čuvanje”.

¹⁰⁹ Lebl, str. 343-344.

Na razdaljini od nekoliko desetina metara bile su dve barake, jedna prema drugoj. U desnu baraku smeštana je hrana koju su sobom doneli zatvorenici, a leva baraka služila je kao „garderoba”, gde su se svaćile žene i deca. Ubice su izigravale plemenitost i učtivo molile žene da se svuku „pred kupanje”. Muškarcima bi bilo naredeno da to čine u dvorištu, bez obzira u koje su godišnje doba bili dovođeni. Na poslednjem putu, na stazi koja je vodila u smrt, sretali su se goli svi, muškarci, žene i deca.

Put je vodio kroz drvored, kao kroz neki park. Na tom putu, po kome je bio posut svetli pesak, gonili su stražari gole žrtve, udarajući ih bičevima do krvi. Staza je brzo potapana krvlju, koja se posle svake grupe pokrivala novim, čistim slojem peska.

Na kraju putanje bila je zgrada na čijoj je kapiji stajao nemački vojnik, koji je uz cinični osmeh mrmljao: „Izvolite, izvolite...” i pokazivao na ulaz. U hodniku ispred gasnih komora bilo je poredano nekoliko klupa, iza kojih su stajali logoraši „frizeri”, pod budnim okom stražara Ukrajinaca, koji su pored puške s bajonetom bili naoružani i bičevima.

„Frizeri” su dobili naredenje da brzo obave svoj posao. Žene su morale da sednu na klupe, pored kojih su bili poredani koferi. Kosu su im „frizeri” sekli makazama i bacali je u kofere, pazeci da nijedna vlas ne padne na pod. Koferi su se brzo punili, zatvarali i odnosili „na obradu”, a žene su odmah posle sišanja terane u gasne komore.

Ubice su posmatrale šta se događa u dušegupkama kroz male staklene „špijunke” i naslađivale se prizorima agonije žrtava. Posle pola sata – što je bilo prosečno vreme gušenja – prizor se ponavljao s novom grupom, kao po lančanom sistemu. Veličine tih prostorija za masovna umorstva bile su 7 x 7 metara, a u svaku od njih ubacivano je oko 400 duša. Tako zbijene žrtve u stojećem stavu odmah su se nadimale usled gasa, dok su u samrtnim trzajima ispuštale ekskreme...

Posle iznošenja ugušenih, naredeno je grupi logoraša „dentista” da klještima vade zlatne zube iz vilica žrtava. Grupa „ginekologa” imala je dužnost da pretražuje polne organe i analne kanale žrtava, tražeći skriveno zlato i dragocenosti.

Rake za žrtve kopane su buldozerima. Veličina svake jame bila je 35 x 50 metara, a dubina kao četvorospratno zdanje. U tim rakama radio je veliki broj zatvorenika na „sredivanju” leševa: glava jednoga kraj nogu drugoga, da bi se dobilo više prostora.

Do 15. decembra 1942. godine stizali su transporti Jevreja svakodneвно, oko 10.000 dnevno! Većina žrtava bila je iz Poljske i gotovo svi su govorili jidiš.

Početkom aprila 1943. godine počeli su da stižu transporti iz Makedonije i Trakije. Oni nisu znali taj jezik, te su stari logoraši smatrali da to i nisu Jevreji. No u trenutku kada su ove žrtve nacisti ubacivali u gasne komore, između uzdaha i plača čule su se reči molitve „Šema Jisrael!” – reči s kojima su odlazili u smrt.

Sve „zanatlije“ bili su Jevreji, koji su i sami bili osuđeni da umru, ko pre ko kasnije. Čim bi neko posustao – bio bi ubijen. Mnogi su izvršili samoubistvo, jer više nisu mogli da izdrže svakodnevne prizore, često gledajući leševe svojih najrođenijih. Bilo je planova za bekstvo, ali do 2. avgusta 1943. godine ništa se nije moglo izvesti. Posle dugih priprema, grupa „zanatlija“ izvršila je proboj kroz žice. Mnogi od njih ubijeni su ali je veoma malom broju uspelo da pobegne. Kada su jednoga od njih zapitali, posle mnogo godina, šta ga je navelo na tu samoubilačku akciju, odgovorio je: „Neko je morao da posvedoči o toj ogromnoj klanici zvanoj Treblinka!“¹¹⁰

DVA SPISKA

U zvaničnom bugarskom „*SPISKU JEVREJSKOG NASELJA U GRADU PIROTU*“ zabeleženo je 187 imena u 52 porodične zajednice, ali bez godina starosti. Po njemu je izvršeno hapšenje pirotskih Jevreja. Ulice su označene po tadašnjim nazivima: A. Hitler, General fon Ler, Car Boris i sl.

Pošto je u Bugarskoj i svim njenim pripojenim teritorijama važio „ZAKON O IMENIMA“, pojavljuju se sva imena „NETO“, za razliku od Sidovog izveštaja: Avramović – AVRAM; Ašerović – AŠER; Davidović – DAVID; Isaković – ISAK; Josefović – JOSEF; Karić – KARIO; Kalmić – KALMI.

Iz zvaničnog spiska se vidi da Bugari nisu uspeli da stave ruku na sve pirotске Jevreje. Izgleda da je spisak proveravan u samom Lomu, jer se samo tako moglo utvrditi da nedostaje nekolicina: pored nekoliko imena stoje primedbe „NJAMA GO“ (Nema ga), „U SOFIJI“, „U SKOPLJU“, „MOBILIZIRAN“ i sl.

Spisak Leona Sida, tačan skoro u detalje (u spisku nema njegovog imena i imena njegove supruge), sadrži 152 imena i u neku ruku dopunjuje zvanični bugarski spisak. Iz Sidovog spiska se vidi da je bilo prilično mnogo izbeglica, uglavnom iz Beograda i onih koji su u Pirotu imali porodicu.

Međutim, Sid često upotrebljava nadimke, dok se u bugarskom spisku pojavljuju prava imena: Aca – AVRAM; Izika – IZRAEL; Diko – NAF-TALI; Rajko, Ranko ili Raka – RAHAMIM; Santo – ŠEMTOV; Šarto – ŠALTIEL; Nora – ELEONORA; Valika – VENEZIJA i dr.

PREŽIVELI IZ PIROTA:

Iz Pirota su se spasla dva deteta, *BORIVOJ-BORKO sin inž. Leona i Eleonore AVRAMOVIĆ* (danas *BARUH ARBEL*) i *IZRAILO- IZI sin Moše i Valike LEVI*.

¹¹⁰ Treblinka

* * *

MORDEHAJ-MARKO KONFINO prevario je bugarske vojnike i uspeo da pobegne sa dve kćeri — *BOJANOM* i *RUT*.

* * *

Iz voza, negde ispred Loma, uspeo je da pobegne *RAFAEL-RUDI* sin *Jakova ABRAVANEL* (22).

Iz transporta u Lomu pobeglo je četiri lica: *MATILDA*, supruga *Marka KONFINO* (46), *SARA ALKALAJ* (21) i *LEON Isaka LEVI* (30) i njegova supruga *ŽANKA* (23).

* * *

Dvojica pirotskih Jevreja preživeli su zahvaljujući ratnom vojnom zapobljenu:

1. *AVRAM* Josifa *DŽIVAN* (porodica mu je stradala; ponovo se oženio, umro u Jerusalimu);

2. *MAJER-MEIR* Izraila *LEVI* (1911), geodet, brat *Moše Levija*, sudije iz Pirota, stric *IZRAILA-IZIKE*; došao sa bratancem u Izrael, opejao se i izvršio samoubistvo.

* * *

Ostali su živi zahvaljujući apotekarskoj profesiji:

1. Mr ph *ISAK TUVI JUSEFOVIĆ*, koji je u vreme odvođenja bio građanski mobilisan u gradu *Svištov*, sa suprugom *Rašelom* i sinom *Tuvijem*. Mr ph *Jusefović* živi u Beogradu, a njegov sin dr *Tuvi Josefović*, neurohirurg, sa porodicom u Izraelu, Beer Ševa;

2. Mr ph *MELITA VAJS* (danas *Melita Pilišer*, Tel Aviv) bila je građanski mobilisani apotekar u *Kočanima*. Njena majka *Ester Avrama Vajs*, sestra *Eleonora* i zet inž. *Leon Samuela Avramović* stradali su, ali je ona uspela da spase njihovog sina *Borivoja*.

* * *

AVRAM Samuela AVRAMOVIĆ: U bugarskom spisku, pod brojem 2, pored njegovog imena velikim slovima piše „NE”, a u primedbama stoji: „U Sofiji”. *Avram Avramović* bio je sa sinom *Samijem* za vreme hapšenja pirotskih Jevreja u Sofiji. Kasnije je prešao u Gornju Džumaju, gde mu je sin poginuo u automobilskoj nesreći. Supruga *Žana* rođena *Konfino* je stradala. *Avram* je preživeo rat, ponovo se oženio i 1960. se iselio u Izrael. Umro je 1977. godine.

* * *

LEON M. SID sa suprugom *Milom* rođ. *Manojlović* i dvoje dece, kćerkom *Stelom* (1925) i sinom *Markom* (1927) vratio se juna 1941. godine iz Beograda u rodni *Pirot*. Godinu dana kasnije uspeo je da preko veze

u Carigradu pošalje kćerku i sina u Palestinu. 12. marta 1943. uhapšeni su on i supruga, ali im je nekako uspelo da se izvuku iz Sokolane. Skrivali su se do decembra 1943. godine, kad im je pošlo za rukom da pređu tursku granicu i stignu u Palestinu 11. I 1944. godine. U Jerusalimu je Sid predao, marta 1944. godine, pismenu izjavu Generalnom konzulatu Kraljevine Jugoslavije, pod naslovom „*POSTUPAK OKUPATORSKIH BUGARSKIH CIVILNIH I VOJNIH VLASTI U PIROTU I OKRUGU PIROTSKOM*“, sa 152 imena – spiskom skoro svih deportovanih Jevreja.

* * *

NEUSPELI POKUŠAJI BEKSTVA

Matilda Konfino izjavila je, da su *VALIKA*, supruga *Moše LEVIJA* (26), *ELEONORA-NORA*, supruga *Leona AVRAMOVIĆA* (34) i *EDITA* kći *Borivoja KARIĆA* (22) pokušale da pobjegnu, ali su ih neke žene na stanici u Lomu primetile i prijavile Bugarima.

Iz izveštaja komesara Hrista Bakardžijeva vidi se da su pokušale da pobjegnu ali su uhvaćene: *ESTER-ELA* supruga *dr Hajima AVRAMOVIĆA* (36) sa kćerkama *STELOM* (12) i *KLAROM* (6) i još jedna žena. One su priključene makedonskim Jevrejima, zatvorene u sabirnom logoru „*Monopol*“ u Skoplju i odande odvedene u Treblinku drugim transportom, 25. marta 1943. godine.

IZVEŠTAJ LEONA SIDA

7. marta 1944. godine predao je *Leon Sid* generalnom konzulu Kraljevine Jugoslavije u Jerusalimu ekspozice pod naslovom „*Postupak okupatorskih, bugarskih, civilnih i vojnih vlasti u Pirotu i okrugu pirotskom*“.

Na žalost, prvu stranicu ekspozice ne posedujem, ali je veoma zanimljiv i nastavak. Verovatno da se početak rečenice odnosio na pretrese u stanovima, pa nastavak na str. 2 glasi:

... radi oružja, ali oružje nisu nalazili, već su odnosili sve što im je došlo do ruku, a naročito novac, nakit i zlato, što naravno nije imalo nikakve veze sa onim što su tražili. Gde su nalazili slike našeg Kralja, što

su na licu mesta uz najveće pogrde cepali, ne ostavljajući na miru celu našu Dinastiju”.

Stalno i bezrazložno su inscenirali neke narodne pobune, da bi od toga stvarali velike političke procese. U samom Pirotu za vreme moga dvogodišnjeg bavljenja bilo je takvih 10–12 pretresanih od vojnih sudova neki su osuđeni na robiju, a mnogi od njih su osuđeni na smrt i streljani, neki u okolini Pirota, a neki u unutrašnjosti Bugarske. U toku tih rasprava varoš bi bila blokirana od policije i vojske, a vojnici su bičevali svakog onog koji bi se usuđivao da baci pogled na osuđeničke, kada bi ih sprovođili kroz varoš.

Pored ovih procesa u Pirotu je bilo održano još toliko kao i u Sofiji a otkrivljene su sprovođili kroz grad u teškim okovima usred bela dana, da bi ih građani mirno posmatrali i time ulivali strah. Okove su stavljali bez obzira na pol i starost.

U pirotskom policijskom zatvoru, policijski sateliti su priređivali orgije, da bi zataškali kuknjavu i jauk onih koje su nemilosrdno tukli. Mi, koji smo stanovali u blizini policije, mnoge noći nismo mogli da spavamo od jauka i kuknjave ovih nesretnika i nesretnica. Ja s pravom mogu reći, da metode španske inkvizicije blede prema ovima što su ih bugarski policajci upotrebljavali.

U tim tučama i mučenjima najviše su se odlikovali sledeći: *Racev, Petkov, Puškarev, Vazarov, Conev, Najdanov, Enev* i još neki, te se često dešavalo i to, da su neke koje su tako tukli i puštali kao nevine, ali oni su od batina i mučenja samo par dana po puštanju umirali u svojim kućama.

Njihovi žandarmi i policijski agenti svakodnevno su obilazili sela u okolini Pirota, pljačkali, krali, oduzimajući sve što se moglo uzeti od seljaka, i na najmanji otpor od strane istih bivali tučeni i tečani u zatvor zbog „protivstajanja” vlastima, te je mnoge od njih na taj način pomrčina progutala.

U Pirotu su otvorili osmorazrednu gimnaziju i prve godine odziv za upis daka bio je ravan nuli. Djačke roditelje je ganjala policija da bi upisivali decu i u tome su i uspeli. Pod pretnjom interniranja i daka i njihovih roditelja, daci su morali da se upisuju u organizaciju „Branik” i postajali njihovi članovi. Bilo je mnogo opiranja i daci, videvši ciljeve te organizacije, počeli su da beže iz nje i iz škole, te su bugarske školske vlasti u sporazumu sa sudskim inscenirali jedan proces, gde je nastradao jedan omladinac, dak sedmog razreda gimnazije, *Svetozar Pantelić*, koji je odmah okovan i poslat za Sofiju, (ne verujem da je više u životu) a njegovog oca, dobrog Srbina *Boru Pantelića* zajedno sa majkom oterali u internaciju i verujem da su i oni već pokojni, jer su pisali otud da im je režim neizdrživ. Pantelića su, navodno, otkrivali da je imao veze sa našim „šumcima”.

Kao posledica ovih i mnogih drugih nasilja, narod je počeo negde u avgustu mesecu 1943. godine da odlazi u šume da bi se odbranio od zuluma i da bi se osvetio dušmanima. Palili su bačije, ubijali kmetove bugarske

po selima, njihove vojnike, a bilo je slučajeva da su se vodile borbe sa kordonima bugarske žandarmerije i vojske, gde je bilo mrtvih i ranjenih, a potpisani je bio očevidac kad su sprovedeni leševi ubijenih Bugara u tim borbama u kamionima od 16 mrtvačkih sanduka. Svi ovi su bili sahranjivani u Caribrodu (Dimitrovgrad).

Avgusta meseca 1943. godine, Bugari su jedne noći, upravo pred zoru, izveli 35 aktivnih i rezervnih srpskih oficira (kojisu došli ranije iz nemačkog ropstva), te pod izgovorom da su stvarali zaveru protiv postojećeg režima stavili ih na *nečuvene neverovatne muke*. Kada su ih izmrcvarili do iznemoglosti poslali su ih u Bugarsku i ko zna da li je i jedan od njih danas u životu, jer se nisu javljali otkako su oterani.

Najveći mučitelj i satrap ovih naših ljudi bio je Gorčilov, bugarski aktivni kapetan a njegov eksponent neki *Mitko* „*komesarče*“, na žalost pirotski sin i predratni građanin grada Pirota, ali veliki sadista i nevaljalac. Taj isti Mitko, pored toga što se nalazio u službi Bugara, bio je i eksponent Gestapoa u Pirotu, koji je bio dosta jak i delatan.

Istoga meseca 1943. godine nađen je u blizini Pirota, kod mesta tzv. "Žukovski most" mrtav jedan bugarski poručnik. Da bi Bugari osvetili tog poručnika, ubili su samo za nekoliko dana 800 ljudi iz Pirota i okoline, bez obzira na pol i starost. Docije pak konstatovalo se, da je toga poručnika ubio njegov suparnik i da je bio žrtva ljubavne avanture.

U novembru mesecu 1943. godine, bugarske policijske vlasti izvele su oko 4 sata ujutru više pirotskih građana i oterali ih u policijski zatvor. Među njima nalazili su se i *dr Dušan Stevčić*, lekar i senator i drugi. Oni su bili tučeni i mrcvareni, da se nisu mogli kretati kada su vođeni iz policijskog zatvora na saslušanje u sud. Čuli smo posle da su uhapšeni i tučeni navodno jer su održavali vezu sa ljudima *Draže Mihajlovića*, podržavali njihovu organizaciju i obilno je pomagali. Napustio sam Pirot, a ti ljudi su ostali na milost i nemilost bugarske policije i sada ne verujem da su među živima, jer tada je došao jedan policijski islednik iz Sofije, po zlu poznati sadista, da bi ih njemu svojstvenim sredstvima naterao da priznaju.

Privedivali su s vremena na vreme, nedeljom i praznikom, propagandna predavanja sa temom, da su Pirot i okrug pirotski čisto bugarski. Ta su predavanja u početku bila posećivana samo od njihovog činovništva, ali docije, putem pisama i obznane, pod pretnjom drakonskih kazni, morali su svi ići na ista, pa su čak njihovi žandarmi, išli po kućama i kafanama, izvodili ljude i silom ih terali na te skupove, da bi ih posle hapsili i novčano-kaznjavali. Na njihovo naređenje moralo se aplaudirati, iako mnogi i nisu razumeli, jer nisu znali ni jezik. Ta su se predavanja obično završavala pogrdama za našeg Kralja i našu Dinastiju, jer su oni krivi za rat.

Izdali su naređenje da niko ne sme obovatati po vinogradima, niti se pak u njima zadržati posle 4 sata posle podne. Da bi sprečili, upravo sprovedu u delo to njihovo naređenje, spalili su sve vile kao i kolibe, po vinogradima, i sada one predstavljaju samo ruševine i zgarista.

Za Jevreje su publikovali još 28. avgusta, 1942. godine, jedan Zakon, kojim se zabranjuje svaki rad i oduzima im se, tj. ne priznaje im se državljanstvo, već im ostaje i na dalje „srpsko“, a ne „jugoslovensko“. U tom cilju smo mi morali svakog meseca da plaćamo velike takse kao strani državljani. Pored toga nas su kažnjavali i pri tom oduzimali svaku mogućnost za rad a svu nekretninu konfiskovali.

To je trajalo sve do 12. marta 1943. godine, kada su nas pokupili iznenada u 4 sata ujutru, izveli iz kuća i strpali u logor, odakle su nas 19. marta, isto tako u zoru, oterali 178 duša, ljudi, žena i dece, u neizvesnost ili bolje reći – u smrt.

„U Pirotu sada nema ni jednog Jevrejina, samo smo uspeli da se spasemo moja supruga i ja, i pošto smo se krili čitavu godinu dana po poljima, podrumima, po raznim srpskim kućama, bežali iz mesta umesto, dok nismo uspeli 21. decembra da predemo tursku granicu i da stupimo na tle Palestine 11. januara 1944. godine, te se sada nalazimo u Jerusalimu bez ikakvih sredstava.

Sve naše imanje i pokućstvo je rasprodato na javnoj licitaciji u Pirotu, jer dok sam bio sakriven tamo, uvek su mi javljali čije su stvari toga dana prodate, kao i ko su kupci istih, ali većinom su to bili Bugari, jer meštanima nisu dozvoljavali da kupuju, sa vrlo malim izuzecima.

Mogao bih na zahtev nadležnih da podnesem i spisak deportovanih Jevreja, među kojima je bilo i sudija, inspektora, lekara, inženjera, veterinar, poštanskih činovnika i trgovaca.

Dostavljavajući taj referat nadležnima, učtivo izjavljujem da sam uvek na raspolaganju za sve podatke koji bi mogli da posluže za tu svrhu.

Leon Sid, s.r.

7. marta 1944. god.
Jerusalim

Jerusalim, Tahkemoni ul. 25
„Mekor Baruh“

Verovatno da je jugoslovenski konzul zatražio ponudene dopunske podatke, te je Leon Sid kasnije predao još jedan izveštaj sa traženim obaveštenjima:

- 1/ Spisak Jevreja iz Pirota koje su Bugari deportovali „neznano kud“;
- 2/ Imena glavnih organa bugarskih civilnih i vojnih vlasti i naziv bugarskih okupatorskih vlasti i vojnih jedinica u Pirotu;
- 3/ Blizi podaci o logoru u kome su bili internirani Jevreji, kako su se vlasti ponašale prema njima i imena upravljača toga logora.

DOPUNSKI IZVEŠTAJ LEONA M. SIDA

O načinu kako je izvršeno hapšenje saznajemo iz izveštaja Leona M. Sida, koji je bio uhapšen, ali je uspeo da sa suprugom Milom pobegne preko Bugarske i Turske i stigne u Jerusalim. (O spasavanju Leona i Mile Sid, kao i o odlasku dece – Stele i Marka – u Palestinu, dala je izjavu Stela Švarc rod. Sid u Tel-Avivu, 5.V 1990).

„12. marta 1943. godine, u ranu zoru, upravo pre svanuća, pred svakom jevrejskom kućom zalupala su po dva naoružana žandarma. Grubim rečima naredili su da otvorimo vrata. Sa nožem na pušci digli su nas iz kreveta, dajući nam pola sata vremena da uzmemo što nam je bilo najpotrebnije. Onako zbunjeni, iznenađeni i uplašeni, izgubili smo prisustvo duha usled čega nismo mogli bog zna šta uzeti. Skrenuli su nam naročitu pažnju da sobom poneseimo što više hrane, sav novac i nakit.

Onako još bunovne i poluobučene oteraše nas sve u dvorište pirotске gimnazije. Tu su nas uparadili i svaki je držao pred sobom ko ranac, denjak ili bošču i tome slično.

Nakon kratkog vremena počeli su nas, jednog po jednog, pretresati, te na taj način sve što su našli kod nas: novac, prstenje, bolje stvari od veša, oduzeli nam. Nakon toga su nas jednog po jednog, kao stoku, ubacivali u logor (Sokolana). Sa ženama su postupali još bestidnije i varvarskije. Nisu prezali ni od čega, nisu imali nikakvog obzira, tražili im nakit i novac i u najsvetija mesta, bez obzira na to da li je stara, mlada žena, devojka ili devojčica. Mi smo morali slušati kuknjavu i jauk naših milih i dragih, ali smo bili bespomoćni. Oduzeli su nam i lične legitimacije, i kazali da nam više ne trebaju, jer više nismo ljudska bića.

Tako su nas opljačkali do gole kože. Ostavili su nam nešto malo starudija i zakrpa.

Strpavši nas sve zajedno, odmah su nas zaključali i postavili kordon žandarmerije da nas čuva ne dozvolivši pirotskom građanstvu da dode u dodir sa nama.

Još prvog dana osetili smo krutu ruku neprijatelja i posledice našeg interniranja. Hranu nam nisu dali, a dozvolili nam samo po pola sata za sve nas da vršimo fiziološke potrebe. Ko ne bi za to pola sata svršio, a to je bilo nemoguće, bio je bičevanjem uteran, bez obzira na to da li su pred sobom imali starca, staricu ili majku sa detetom od 7 meseci, kao i bremenitu ženu.

Tek sledećeg dana počeli su da nam daju hranu, blagodareći onoj hrani koju su pokupili iz naših zapečaćenih domova.

Naše je pokućstvo razgrabljeno od samih organa vlasti. Kada su nas odveli, prividno su zapečatali naše domove, ali kada su isti nakon par dana „komisijski” otvoreni, nije nađen ni deseti deo onoga što smo ostavili, pa su nas zbog toga još više mrcvarili.

U tom logoru su nas držali 7 dana i noći, tj. sve do 19. marta, kada su nas (178 ljudi, žena i dece), u ranu zoru oterali u neizvesnost, u pratnji motorizovane i konjičke policije, pod pretnjom da niko ne sme ni glasa pustiti.

Za vreme ovih 7 večeri našeg logorovanja, policijski načelnik *Puškarev* je sa žandarmom odvodio naše mlade i lepe ženice u kancelariju i vršio nad njima presiju, i tako zadovoljio svoj zverski nagon. No iako ih je tukao

do iznemoglosti, nije u tome uspeo. Mi smo, naravno, morali sve to da gledamo bespomoćno. Tako je odveo g-đu Valiku, ženu Moše Levija, sudije iz Pirota, i Žanu Avramović, ženu A. Avramovića, trgovca iz Beograda, koji se pukim slučajem spasio deportiranja i sada se nalazi u Gornjoj Džumaji kao interniran sa sedmogodišnjim sinčićem..."

Leon Sid piše u svome izveštaju generalnom konzulu Kraljevine Jugoslavije u Jerusalimu, da je skoro celokupno srpsko stanovništvo u Pirotu znalo da se on i njegova supruga kriju u njihovom gradu. Posebno izražava zahvalnost Božidaru Zdravkoviću, koji mu je mnogo učinio i krio ga kao i njegovu suprugu sve vreme u Pirotu i unutrašnjosti Bugarske, dok su bežali ispred potera Gestapoa. Zdravković ga je snabdevao svim potrebnim sredstvima za održanje života i najrevnosnije se starao o njima do dana kad su prešli granicu Turske, 21. decembra 1943. godine.

Veoma je zanimljivo tvrđenje Leona Sida da je u Pirotu ostavio kompletna spisak svih deportovanih Jevreja i „da se isti nalazi kod jednog srpskog učitelja na dobrom mestu sakriven za bolja vremena. Isto tako se kod njega nalazi i sva arhiva pirotske jevrejske opštine, iz koje će se videti, kakvim mučenjima su nas izlagali naši okupatori Bugari”.

U svome ekspezu, Leon Sid navodi i glavne krivce u vezi sa deportacijom pirotskih Jevreja:

Aleksandar Belev, komesar za Jevreje iz Sofije, najgori sadista i krvopija; *Hristo Bakardžijev*, delegat Beleva, koji je u tu svrhu poslat u Piro; *Georgi Popov*, okružni upravitelj, kao najviša mesna vlast; *Konstantinov*, predsednik opštine u Pirotu, pljačkaš i lopov; *Bajkašev*, šef agenata u Pirotu, punktov načelnik; *Vozarov*, policijski agent; *Conev*, policijski agent; *Enev*, policijski agent; *Najdanov*, policijski agent; *Krstev*, komandant logora, policijski narednik.

S P I S A K

JEVREJA IZ PIROTA, KOJE SU BUGARI DEPORTIRALI I SADA SE NALAZE NEZNANO KUD (AUTOR: LÉON M. SID)

R. br.	Ime i prezime	Godine starosti	Zanimanje	Napomena
1.	Moša LEVI	34	sudija Okr. suda u Pirotu	
2.	Valika -"-	26	supruga	
3.	Bubi ALKALAJ	28	trg. iz Beograda,	izbeglica
4.	Ruben -"-	22	-"-	-"
5.	Jakov M. SID	42	PTT činovnik u Pirotu	
6.	Ilonka J. -"-	34	supruga	
7.	Avram J. -"-	14	sin	

8. Bojana J.	-n-	10	kci	
9. Leon J.	-n-	6	sin	
10. Nisim	DAVIDOVIĆ	60	trgovac iz Sarajeva	izbeglica
11. Rašel	-n-	55	supruga	
12. Liza	-n-	28	kci	
13. Raka	-n-	32	sin	
14. Leon	AVRAMOVIĆ	36	inženjer	izbeglica iz Beograda
15. Nora	-n-	34	supruga	
16. Estira	VAJS	58	tašta	
17. Rahamim P.	LEVI	58	trgovac iz Pirota	
18. Olga R.	-n-	54	supruga	
19. Nisim R.	LEVI	30	trgovac iz Pirota	
20. Meri N.	-n-	28	supruga	
21. Oli N.	-n-	3	kci	
22. Lazar P.	LEVI	52	trgovac iz Pirota	
23. Berta L.	-n-	47	supruga	
24. Majer L.	-n-	22	sin	
25. Šarlo L.	-n-	18	sin	
26. Pesah L.	-n-	16	sin	
27. Isak	ISAKOVIĆ	58	fotograf iz Pirota	
28. Palomba	-n-	53	supruga	
29. Ranko	-n-	18	sin	
29a Dr Hajim	AVRAMOVIĆ	46	lekar iz Beograda	izbeglica
30. Ela H.	-n-	36	supruga	
31. Stela H.	-n-	12	kci	
32. Klara H.	-n-	6	kci	
33. Klara	ALKALAJ	58		izbeglica iz Beograda
34. Sara	-n-	21	kci	
35. Samuilo	ABRAVA- NEL	42	trgovac iz Pirota	
36. Olga S.	-n-	32	supruga	
37. Ela S.	-n-	12	kci	
38. Paja S.	-n-	10	sin	
39. Nisim	AVRAMOVIĆ	65	trgovac iz Pirota	
40. Franka N.	-n-	60	supruga	
41. Sima N.	-n-	32	sin	
42. Vinka	KOEN	26		izbeglica iz Beograda
43. Nisim	-n-	6	sin	
44. Bela	-n-	4	kci	

Deo serije maraka „Bugarskog carstva” od 3. septembra 1941. godine, sa karakterističnim motivima: mapa Makedonije i „Moravske” kao deo „Celokupne Bugarske” – sa imenima gradova Pirota, Sofija, Skopje, Ohrid, Bitolja; manastir Poganovo kraj Pirota

**ВХОДЪ ЗА ЕВРЕИ
ЗАБРАНЕНЪ**

Ulaz za Jevreje zabranjen – natpis na javnim
mestima širom Bugarske Carevine
Evrejsko žilište – natpis na jevrejskim stano-
vima

Rena Abravanel – Radmila Čorović

Jevreji na prinudnom radu u Belovu

Jevreji na prinudnom radu 1942. u Belovu, Bugarska

Na prinudnom radu u Belovu Pazardžijskom, 25. 8. 1942. Stoje sleva: Jehuda I. Levi (34), Marko A. Abravanel, inž. Leon S. Avramović (36), Sima N. Avramović (32), Fetko J. Levi (32), Raka N. Davidović (32), Nisim J. Dživan (36).
Kleče sleva: Nisim L. Abravanel (23), mr ph Isak Tuvi Jusefović (39), Nisim R. Levi (30).

..В.Р.Н.З.

2413 4.22.3/175

СОФИЙСКА ОБЛАСТНА ДИРЕКЦИЯ

ЗАПОВЕДЪ

№ _____

гр.София, IV.1942 год.

Въз основа донесението на Пиротски околийски полицейски началникъ под № 1109 отъ 1.IV.т.г.и произведеното полицейско дознание по сщето се установява, че лицето **МОШЕ ИЗРАЕЛЪ ЛЕВИ** отъ гр.Пиротъ, по народностъ еврейнъ, на 15.IX.1941 год.преди обѣдъ, когато група ученици отъ основнитѣ училища въ гр.Пиротъ сѫ марширвали по улицитѣ и викали "Ура", скрия се е обърналъ къмъ група ученици стоящи на тротоара и имъ казалъ: "Недайте вика ура и не ходете на училища, защото англичанитѣ и руснацитѣ скоро ще завлаятъ България и пр."

Намгвайки че скрия съ горнитѣ си деяния развива преследван- да въ полза на Англия и СССР и създава настроенне между младежитѣ противъ България, на основание чл.124 буква "г" и "д" отъ Закона за държавната полиция,

ЗАПОВЕДВАМЪ:

лицето **МОШЕ ИЗРАЕЛЪ ЛЕВИ** отъ гр.Пиротъ да бѣде задържанъ на ново мѣстожителство за срокъ отъ вѣстъ мѣсеца въ село Дришево, Поповско, където да бѣде поставенъ подъ полицейски надзоръ-разписване по три пѣти на денъ.

Преписъ отъ настоящата ми заповѣдъ да се изпрати на г.Областния полицейски началникъ, за изпълнение.-

ОБЛАСТЕНЪ ДИРЕКТОРЪ: /п/ Инж.Хр.Петровъ

ВЪ Р Н О,

С Е К Р Е Т А Р Ъ:

Naredba o hapšenju Moše Levija

Leon M. Sid

М.В.Р.Н.З.
 СОЮЗНОЕ Г. ПИРОТСКОЕ УПРАВЛЕНИЕ
 ОКРУЖНОЕ ВОДИТЕЛЬНО-ТЕХНИЧЕСКОЕ УПРАВЛЕНИЕ
 № 1109
 ПИРОТЪ

получено от
 9.12.1944

До Господина
 Областния Голубейски Началник
 Пирот.

Настоящото Ви представя Господин Началник,
 който съвместно с помощника си и жено слязоха евреина
 който лежи да се поглежда чл.124 буква "Г" и "Д" за срок
 от 6 месеца.

Окрузки Волна

И. Петков

2410 К.22-3/174

№ 210/3

404 СОФИЯ 1565 56 3 18. *

ТЕЛЕГРАМА

делегата еврейската община, София

Възлагавам изготвянето подготвен списък на еврейското население в общината по семейства като се указват имената на членовете от всяко семейство както и възрастта, пола и професията на всяко лице и улциата и номера на неговия жилищен блок от списъка изпратете въ комисарствата до

9. февруари 1943. - комисар Белева

Telegram komesara Beleva delegatima svih jevrejskih opština – naredba o sastavljanju spiskova sa imenima svih članova porodica, sa godinama uzrasta, polom, profesijom, ulicom i brojem stana, s napomenom da spiskovi treba da stignu u Sofiju do 9. februara 1943. godine.

МН. БЪРЗО

283
16. IV 1943 год.

М. В. Р. Н. З.
КОМИТАРТСТВО ЗА БЪРЗЯСКИТЕ

ВЪПРОСИ
№ 2
13. III. 1943 год.
С О Ф Л Я

До г. г. Делегатите
при еврейските общини в
Битолска, Вълморска, и
Скопска области.

КОПИЕ: г. г. Областните
директори в Битоля, Кочани
и Скопие.

Приложения, изпращатъ Ви се преписи отъ 126 п.
статювление на Министерския съветъ, взето въ заседание
му отъ 2. III. т. г., протоколъ № 32 и отъ Наредбата за ликви-
дация на имуществата, собственост на лицата отъ еврейски
происходъ, изселени вни отъ пределите на Царството.

Да се взематъ мерки за точното изпълнение на
наредбата и поставененето.

ПРИЛОЖЕНИЕ: 6.

НАЧАЛНИКЪ
ОТДЕЛЕНИЕ: /п/ Я. Калицинъ

ПОС. ПРИЛОЖЕНИЕ:
ОТДЕЛЕНИЕ: *М. Павлова*
/М. Павлова/

П.И.Е.О.Т.С.К.И
ОКОЛИЯНСКИ СЪДИЯ
н.о.х.д. № 208/43 год.
З.Х.И. 1943 год
гр. Пиротъ

2416 К.22-3-1/40

До Господина
ОКОЛИЯНСКИ ПОЛЦЕЙСКИ
НАЧАЛНИКЪ

ОБЛАСТНО ПОЛИЦЕЙСКО УПРАВЛЕНИЕ
№ 8954
Получено 5 1943 г.

Съгласно резолюцията на съда отъ
30.X.943 год., на др.х.д. № 208/943 год., за-
държета под стража, Господина Началника, име-
цето Яковъ Моно Бардо, отъ гр. Пиротъ.

В. В. Бардо
12-11-1943

ОБЛАСТНО ПОЛИЦЕЙСКО УПРАВЛЕНИЕ
ОКОЛИЯНСКИ СЪДИЯ:

СЕКРЕТАРЪ:

2413 К.22-3-1/46

Повѣрливо.

До Господа
Околийскитѣ полицейски началници
въ гр. Пиротъ и Попово.

Съобщава Ек. св. че съ заповѣдъ № отъ П.т.г., Г-нъ
Областния Директоръ въдворява на ново мѣстожителство за срокъ отъ
шестъ месеца, съгласно чл. 124 букви "Г" и "Д" отъ З.Д.П. лицето **МОМЕ**
ИЗРАЕЛЪ ЛЕВИ отъ гр. Пиротъ-въ с. Дрипово, Поповска околия, за това че
същия е развивалъ пропаганда въ полза на Англия и СССР, като бжде
поставенъ подъ полицейски надзоръ-разписване по три цѣти на день.

Наредете лицето веднага да бжде изпратено на мѣстоподворенето
му.

ОБЛАСТЕНЪ ПОЛИЦЕЙСКИ НАЧАЛНИКЪ:
/Ст. Шишковъ/
И-къ СЛУЖБА ДЪРЖАВНА СИГУРНОСТЪ:
/П. Костебековъ/

№ 1183
15-III 943

д. 2.

До Господина
Областния Полиц. Началник
гр. Скопие.

Момчето на име Рудь Марко Конфино 10 гс
на гости на Маркана Барук, при което на се провъри дали не
е такъв чейна баба Кордожий Балцонка Конфино и сестра и
Бонка Марко Конфино-отавила се при заедничното име на
еврейския лагер.

ОКОЛИЙСКИ ПОЛИЦ. НАЧАЛНИК: *Симеон*,
/Г. Пушкаров/

2444 4.11.34/1

А. А.

М.
ОКОНЧИТЕ СЪД. РАБОТИ
АДМИНИСТРАТИВНИ РАБОТИ
№ 1183/43
30.11.1943
в Скопие

До Господинъ
Околийския Полиц. Началникъ
гр. Пиротъ

ОКОНЧИЛО ПОСЛАНИЕ
ВЛ. № 1183/43
Получено на 30

д. 2. 1183/43 год.

Въ съобщение, че във направената провѣрка за лице
РУДЬ МАРКО КОНФИНО не се установи да е въ еврейския ла
геръ въ града ни.

ОБЛАСТЕНЪ ПОЛИЦИСКИ НАЧАЛНИКЪ: /Ас: Богдановъ/

НАЧАЛНИКЪ АДМИНИСТРАТИВНА СЛУЖБА: /Т. Н. Пановъ/

+

2444 4.11.34/1

У Д О С Т О В Ъ Р Е Н И Е

№ 343
2. Септември 1942 г.

Балспо-гопалитъ избори.

Одаса се мобилизирания работниъ евреинъ отъ 3-та еврейска работна
група *Исаакъ М. Уриъ Жосифъ*.....наборъ *7902* нав. *27/8*
отъ гр. *Пиротъ*.....ул. *Дунавъ*..... въ уверение на това
че секция е поминала на определенно обучение на *20. 11. 1942*.....1942 г.
и е зачисленъ нр. *74 Пиротъ*.....1942 година въ 3-та еврейска
работна група при служба временна трудова повинность при 2-ра трудова
дружина и продължава да служи.†

Секция не взема патна служба и не получава заплата.†

О.Э.КАПИТАНЪ-НАЧАЛНИКЪ

3-ТА ЕВРЕЙСКА РАБОТНА ГРУПА

С. Ковалъ

Faksimil naredbe o radnoj obavezi

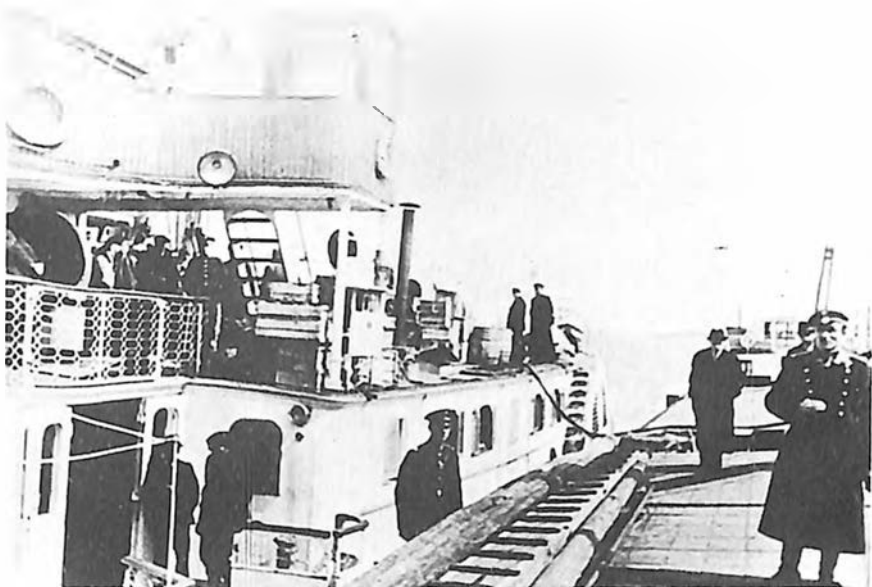
СПИСОКЪ

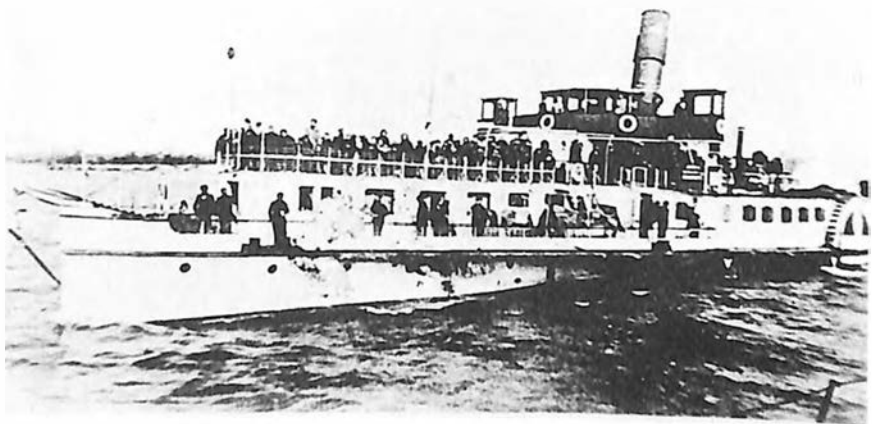
02/3/1944

на еврейското население въ гр. ПИРОТЪ

Име	Професия	Улица	Забелки
Иван САМУЕЛ АБРАМЪ	домашина	Гонковски	34 л
РАЙСЪ РАХАЕЛЪ	бившъ огод.	"	"
Иван РАХАЕЛЪ	домашина	"	"
Иван РАХАЕЛЪ	дето	"	"
Иван РАХАЕЛЪ	бившъ огод.	А.Хитлеръ	1 б. Сиди
Иван РАХАЕЛЪ	домашина	"	"
Иван РАХАЕЛЪ	ученика	"	"
Иван РАХАЕЛЪ	бившъ пруд. из болбони	Бонковски	43 л
Иван РАХАЕЛЪ	домашина	"	"
Иван РАХАЕЛЪ	студентъ	"	"
Иван РАХАЕЛЪ	домашина	"	"
Иван РАХАЕЛЪ	бившъ търг.	Бунавъ	25 л
Иван РАХАЕЛЪ	домашина	"	"
Иван РАХАЕЛЪ	ученика	"	"
Иван РАХАЕЛЪ	б.търг.сезавъ	"	"
Иван РАХАЕЛЪ	б.търг.служецъ	А.Хитлеръ	1 б. Сиди
Иван РАХАЕЛЪ	бара.пом.	"	"
Иван РАХАЕЛЪ	бившъ дървод.	Ц.Борисъ	337 л
Иван РАХАЕЛЪ	домашина	"	"
Иван РАХАЕЛЪ	"	"	"
Иван РАХАЕЛЪ	ученика	"	"
Иван РАХАЕЛЪ	домашина	А.Хитлеръ	1 б. Сиди
Иван РАХАЕЛЪ	фотографъ	Ив.Вазова	0
Иван РАХАЕЛЪ	домашина	"	"
Иван РАХАЕЛЪ	ученика	"	"
Иван РАХАЕЛЪ	б.търг.прод.	Ив.Вазова	35
Иван РАХАЕЛЪ	домашина	"	"
Иван РАХАЕЛЪ	дето	"	"

Lom, marta 1943.

Ukrcavanje pirotskih i trakijskih Jevreja u parobrode, Lom, marta 1943.

Logor smrti Treblinka – danas

СПОМЕНИЦА

ЗА ВЕЧНУ ЧСПОМЕНУ И СЛАВУ
ПАЛИХ БОРАЦА НАРОДНОСЛОБОДИЛАЧКОГ РАТА
НА ПРЕДЛОГ

САВЕЗА БОРАЦА НАРОДНОСЛОБОДИЛАЧКОГ РАТА
МИНИСТАРСТВО НАРОДНЕ ОДБРАНЕ
ВЛАДЕ ФЕДЕРАТИВНЕ НАРОДНЕ РЕПУБЛИКЕ
ЈУГОСЛАВИЈЕ

ИЗДАЈЕ ОВУ СПОМЕНИЦУ ЗА

Јована Коробића
и
Радмилу Коробића

КОЈИ ЈЕ ОДАЗИВАЈУКИ СЕ ПОЗИВУ КОМУНИСТИЧКЕ ПАРТИЈЕ
ЈУГОСЛАВИЈЕ У БОРБИ ПРОТИВ ФАШИСТИЧКИХ
ОКУПАТОРА И ЊИХОВИХ ДОМАЊИХ НАЈАМНИКА
ПОЛОЖИО СВОЈ ЖИВОТ
ЗА СЛОБОДУ И НЕЗАВИСНОСТ
ЗА БРАТСТВО И ЈЕДИНСТВО НАРОДА ЈУГОСЛАВИЈЕ
ЗА ВЛАСТ РАДНОГ НАРОДА И ПУБЕДУ
НАРОДНЕ РЕВОЛУЦИЈЕ

ВЕЧНА СЛАВА ПАЛОМ НАРОДНОМ БОРЦУ!

ВА СПОМЕНИЦЕ ЗАРЕДНО У БЕОГРАДУ 29 НОВЕМБРА 1950

САВЕЗ БОРАЦА
НАРОДНОСЛОБОДИЛАЧКОГ РАТА
ЈУГОСЛАВИЈЕ
СЕКРЕТАР

М. М. М. М.

МИНИСТАР НАРОДНЕ ОДБРАНЕ
ВРХОВНИ КОМАНДАНТ
ЈУГОСЛОВЕНСКЕ АРМИЈЕ

М. М. М. М.

Pirot – Sokolana, danas

Spomen-ploča Jevrejima u Pirotu

45. Nisim	DAVIDOVIĆ	60	služitelj iz Pirota	
46. Venezia	-"-	57	supruga	
47. Ranko	-"-	22	sin	frizer
48. Soka	-"-	19	kći	učen. VII razr. gimn.
49. Hajim M.	SID	52	šef poreske uprave u Vršcu	
50. Bukica H.	-"-	48	supruga,	
51. Josif	AVRAMOVIĆ	68		izbeglica iz Beograda
52. Rifka J.	-"-	66	supruga,	
53. Vinka J.	-"-	28	kći,	
54. Moša	ALKALAJ	60	trgovac iz Pirota	
55. Sofi N.	-"-	48	supruga	
56. Bora M.	-"-	21	sin	student prava
57. Stela M.	-"-	18	kći	
58. Majir	LEVI	52	opančar iz Pirota	
59. Matilda	-"-	50	supruga	
60. Jakov M.	-"-	21	sin	student prava
61. Solomon	-"-	18	sin	učenik VIII razr. gimn.
62. Rika M.	-"-	16	kći	
63. Izrailo	LEVI	65	trgovac iz Pirota	
64. Bulisa I.	-"-	60	supruga	
65. Efraim I.	-"-	32	inž. agronom u Zaječaru	
66. Dr Moric	BARUH	42	lekar	izbeglica iz Beograda
67. Manoh	ALKALAJ	42	trg. iz Smedereva	izbeglica
68. Bora N.	ABRAVA- NEL	60	trgovac iz Pirota	
69. Zimbula	-"-	55	supruga	
70. Nisim B.	-"-	23	sin	student medicine
71. Nisim	ABRAVA- NEL	85	ubačen na nosilima u vagon	
72. Rejna	-"-	85	-"-	
73. Moša N.	ABRAVA- NEL	46	izvoznik iz Pirota	
74. Rebeka M.	-"-	35	supruga	
75. Danko M.	-"-	12	sin	učenik III razr. gimn.
76. Nisim M.	-"-	10	sin	učenik I razr. gimn.

77. Jaša	MEVORAH	34	sef. od. Drž. hip. banke u Nišu	
78. Rina Z.	AŠEROVIĆ	24	izbeglica iz Beograda	
79. Cevi N.	ABRAVA- NEL	52	knjizar iz Pirota	
80. Rašela C.	-"-	46	supruga	
81. Nisim C.	-"-	22	sin	student prava
82. Beni C.	-"-	17	elektromehaničar iz Pirota	
83. Rena C.	-"-	12	kći	učen. II razr. gimn.
84. Buca M.	SID	82	ubačena u vagon na nosilima	
85. Buhora J.	LEVI	83	slepa	
86. Diko M.	SID	34	trgovac iz Pirota	
87. Dezi D.	-"-	30	supruga	
88. Marko D.	-"-	6	sin	
89. Perla D.	-"-	7 meseci	kći	
90. Linda S.	AVRAMOVIĆ	65		
91. Raka S.	-"-	34	trgovac iz Pirota	
92. Rašela R.	-"-	32	supruga	
93. Erna R.	-"-	4	kći	
94. Leon	AŠEROVIĆ	52	trgovac iz Beograda	izbeglica
95. Karolina	-"-	46	supruga	
96. Stela L.	-"-	21	kći	priv. činovnik
97. Šeli L.	-"-	12	kći	učenica
98. Azriel	DAVIDOVIĆ	53	krojač,,	izbeglica iz Beograda
99. Minka A.	-"-	supruga		
100. Mosko M.	KASTRO	52	trg. posrednik iz Pirota	
101. Sara M.	-"-	46	supruga	
102. Borivoje	KARIĆ	65	izv. iz Beograda	izbeglica
103. Regina B.	-"-	52	supruga	
104. Edit B.	-"-	22	kći	
105. Žanka A.	AVRAMOVIĆ	28		izbeglica iz Beograda
106. Sara A.	KONFINO	55		izbeglica iz Beograda
107. Josif	DŽIVAN	82	trgovac iz Pirota	
108. Nisim J.	-"-	36	trgovac iz Pirota	
109. Sari N.	-"-	32	supruga	
110. Beba N.	-"-	8	kći	učenica
111. Medi N.	-"-	5	kći	
112. Vida A.	DŽIVAN	34	muž u zarobljenstvu	

113. Erna A.	-,-	15	kci	
114. Jakov N.	ABRAVA- NEL	55	trgovac iz Beograda	izbeglica
115. Sofika J.	-,-	50	supruga	
116. Rudi J.	-,-	22	sin	student prava
117. Ilija A.	FRANKO	46	trgovac iz Beograda	
118. Hela I.	-,-	38	supruga	
119. Aca I.	-,-	15	sin	učen. IV razr. gimn.
120. Meri I.	-,-	12	kci	učenica
121. Ranča	AVRAMOVIĆ	53	piljar iz Skoplja	izbeglica
122. Oru R.	-,-	50	supruga	
123. Bara R.	-,-	22	sin	priv. činovnik
124. Vinka R.	-,-	16	kci	učenica ra- dničke škole
125. Isak	KALMIĆ	52	trg. pom. iz Beograda	izbegl.
126. Josif I.	-,-	17	sin učenik V razr. gimn.	
127. Avram	SILBER- BERG	76	sveštenik	
128. Frima A.	-,-	44	kci	
129. Matilda M.	KONFINO	46		izbeglica iz Slavonskog Broda
130. Moreno A.	BERAHA	62		izbeglica iz Beograda
131. Leon J.	LEVI	30	trgovac iz Beograda	izbeglica
132. Žana L.	-,-	23	supruga	
133. Isak	VARON	80	priv. iz Pirota	
134. Moša	PARDO	42	sveštenik iz Pirota	
135. Sara M.	-,-	40	supruga	
136. Jakov M.	-,-	19	sin	učenik
137. Simha M.	-,-	17	kci	krojačica
138. Klara M.	-,-	15	kci	
139. Sinto M.	-,-	5	sin	
140. Ašer J.	ABRAVA- NEL	65	trg. posrednik iz Pirota	
141. Bukas A.	-,-	63	supruga	
142. Nisim A.	-,-	26	sin	inž. agronomije
143. Ester	KOEN	37	udova	izbeglica iz Beograda
144. Leon M.	LEVI	50	trgovac iz Beograda	izbeglica
145. Bukica L.	-,-	46	supruga	

146. Ješa L.	-n-	20	sin	student medicine
147. Bora I.	LEVI	42	industrijalac iz Pirota	
148. Matilda	-n-	36	supruga	
149. Finika B.	-n-	15	kći	
150. Batica B.	-n-	13	sin	
151. Bojka L.	VARON	24		izbeglica iz Niša

(Bugarski) S P I S A K

JEVREJSKOG NASELJA U GRADU P I R O T U

Br.	Ime	prezime	porodično ime:	Ulica i br.	Spisak Sida br:
1.	LINDA	SAMUEL	AVRAM	Benkovski 34	90 *
	RAHAMIM	-n-	-n-	-n-	91 *
	RAŠEL	RAHAMIM	-n-	-n-	92 *
	ERNA	-n-	-n-	-n-	93 *
2.	AVRAM	SAMUEL	AVRAM	A. Hitler 1	
	ŽANKA	AVRAM	-n-	-n-	105 *
	SAMUEL	-n-	-n-	-n-	
3.	MOŠA	ELIJA	ALKALAJ	Benkovski 48	54 *
	SOFI	MOŠE	-n-	-n-	55 *
	ELIJA	-n-	-n-	-n-	56 *
	ESTER	-n-	-n-	-n-	57 *
4.	LEON	MOŠE	LEVI	Dunav 1	144 *
	BUKICA	LEON	-n-	-n-	145 *
	JEŠA	-n-	-n-	-n-	146 *
	RAHAMIM	MOŠE	-n-	-n-	
5.	DAVID	SOLOMON	KALMI	A. Hitler 1	
	SOLOMON	DAVID	-n-	-n-	
6.	MARKO	BENCION	KONFINO	C. Boris 337	

	MATILDA	MARKO	"	"	129 *
	BOJANA	"	"	"	
	RUT	"	"	"	
7.	?	LEON	KONFINO	A. Hitler 1	
	LAZAR	"	"	"	
8.	ISAK	RAHAMIM	ISAK	Iv. Vazov 8	27 *
	PALOMBA	ISAK	"	"	28 *
	RAHAMIM	"	"	"	29 *
9.	LEON	SAMUEL	AVRAM	Iv. Vazov 36	14 *
	ELEONORA	LEON	"	"	15 *
	BORIVOJ	"	"	"	16 *
10.	HAJIM	MORDEHAJ	AVRAM	Iv. Vazo 32	29a *
	INTULA	HAJIM	"	"	30 *
	ESTER	"	"	"	31 *
	KLARA	"	"	"	32 *
11.	RAHAMIM	PESAH	LEVI	Iv. Vazov 26	17 *
	OLGA	RAHAMIM	"	"	18 *
	NISIM	"	"	"	19 *
	MERI	NISIM	"	"	20 *
	OLGA	"	"	"	21 *
12.	HAJIM	MARKO	SID	Levski 32	49 *
	BUKICA	HAJIM	"	"	50 *
	ISAK	AVRAM	VARON	"	133 *
13.	AŠER	JUDA	ABRAVA- NEL	St. Karadža 3	140 *
	BUKAS	AŠER	"	"	141 *
	NISIM	"	"	"	142 *
	HAJIM	"	"	"	
	MARKO	"	"	"	
14.	ISAK	TUVI	JOSEF	Dunav 1	
	RAŠEL	ISAK	TUVI	"	
	TUVI	"	JOSEF	"	
	ESTER	AVRAM	MANDIL	"	
15.	SAMUEL	MEIR	LEVI	Gen. List 3	
	DEZI	SAMUEL	"	"	
	MAIR	"	"	"	
	MARGITA	"	"	"	
	ATIM ?	"	"	"	
16.	MAJER	I ?	ZILBER- BERG	Fitov 8	127 *

	FRIMA	MAJER	"	"	128 *
17.	MOŠE	JAKOV	PARDO	Levski 18	134 *
	MIRJAM ?	MOŠE	"	"	135 *
	JAKOV	"	"	"	136 *
	SIMHA	"	"	"	137 *
	RAŠEL	"	"	"	
	SARA	"	"	"	
	ŠEMTOV	"	"	"	139 *
18.	ZIMBUL	MAJER	LEVI	Benkovski 40	
	PESAH	"	"	"	
	BERTA	"	"	"	
19.	LEON	NISIM	ABRAVA-	Benkovski	68 *
			NEL		
	ZIMBULA	LEON	"	"	69 *
	NISIM	"	"	"	70 *
	SARINA	ZDRAVKO	AŠER	"	78 *
20.	MOŠE	NISIM	ABRAVA-	Benkovski 21	73 *
			NEL		
	REBEKA	MOŠE	"	"	74 *
	RAŠEL	"	"	"	75 *
	NISIM	"	"	"	76 *
	JAKOV	DANIEL	MEVORAH	"	77 *
21.	JOSEF	AVRAM	JAKOV	Levski 36	51 *
	RIFKA	JOSEF	"	"	52 *
	VENEZLIA	"	"	"	53 *
22.	VIDA	AVRAM	DŽIVAN	C. Boris 42	112 *
	ESTER	"	"	"	113 *
23.	JOSEF	JAKOV	DŽIVAN	Benkovski 1	107 *
	NISIM	JOSEF	"	"	108 *
	SARA	NISIM	"	"	109 *
	BEBA	"	"	"	110 *
	MEDI	"	"	"	111 *
24.	IZRAEL	MOŠE	LEVI	Benkovski	63 *
	BULISA	IZRAEL	"	"	64 *
	EFRAJIM	"	"	"	65 *
25.	AZRIEL	DAVID	AZRIEL	A. Hitler 1	98 *
	MIRJAM	AZRIEL	"	"	99 *
26.	NISIM	MEVORAH	DAVID	Levski 28	45 *
	VENEZLIA	NISIM	"	"	46 *
	RAHAMIM	"	"	"	47 *

	SIMHA	"	"	"	48 *
27.	JAKOV	MARKO	SID	???	5 *
	ILONKA	JAKOV	"	"	6 *
	AVRAM	"	"	"	7 *
	BOJANA	"	"	"	8 *
	LEON	"	"	"	9 *
28.	BUKA	MARKO	SID	Benkovski 36	84 *
	NAFTALI	"	"	"	86 *
	DUDUNA	NAFTALI	"	"	87 *
	MARKO	"	"	"	88 *
	PERLA	"	"	"	89 *
29.	NISIM	SALAMON	AVRAM	Levski 28	39 *
	FRANKA	NISIM	"	"	40 *
	SALAMON	"	"	"	41 *
	LENKA	GAVRIEL	KOEN	"	
	VENTURA	"	"	"	
	ISAK	"	"	"	
30.	BOHORA	JAKOV	LEVI	Benkovski 44	85 *
	MAJER	"	"	"	58 *
	MATILDA	MAJER	"	"	59 *
	JAKOV	"	"	"	60 *
	SALAMON	"	"	"	61 *
	RIKA	"	"	"	62 *
31.	JAKOV	NISIM	ABRAVA- NEL	C. Boris 337	114 *
	SOFIJA	JAKOV	"	"	115 *
	RUDOLF	"	"	"	116 *
32.	LEON	NISIM	LEVI	B. Filov 15	131 *
	ŽANA	LEON	"	"	132 *
33.	LEON	MARKO	SID	Vazov 1	
	MILA	LEON	"	"	
34.	LEON	DAVID	AŠER	Benkovski 11	94 *
	KAROLINA	LEON	"	"	95 *
	ESTER	"	"	"	96 *
	RAHEL	"	"	"	97 *
35.	NISIM	JUDA	ABRAVA- NEL	Benkovski 38	71 *
	REJNA	NISIM	"	"	72 *
36.	CEVI	NISIM	ABRAVA- NEL	Benkovski 19	79 *

	RAŠEL	CEVI	"n"	"n"	80 *
	NISIM	"n"	"n"	"n"	81 *
	BENJAMIN	"n"	"n"	"n"	82 *
	REJNA	"n"	"n"	"n"	83 *
37.	SAMUEL	NISIM	ABRAVA-	Vazov 8	35 *
			NEL		
	OLGA	SAMUEL	"n"	"n"	36 *
	ELENA	"n"	"n"	"n"	37 *
	EFRAJIM	"n"	"n"	"n"	38 *
38.	MOSKO	MENAHEM	KASTRO	G. F. List 32	100 *
	SARA	MOSKO	"n"	"n"	101 *
39.	RAHAMIM	ISAK	ALKALAJ	Antim 1	3 *
	RUBEN	"n"	"n"	"n"	4 *
40.	NISIM	RAHAMIM	DAVID	Vazov 25	10 *
	RAŠELA	NISIM	"n"	"n"	11 *
	LIZA	"n"	"n"	"n"	12 *
	RAHAMIM	"n"	"n"	"n"	13 *
41.	MOŠE	IZRAEL	LEVI	Antim 1	1 *
	VENEZIJA	MOŠE	"n"	"n"	2 *
	IZRAEL	"n"	"n"	"n"	
42.	ELIJA	AVRAM	FRANKO	Krum 1	117 *
	HELENA	ELIJA	"n"	"n"	118 *
	AVRAM	"n"	"n"	"n"	119 *
	MERI	"n"	"n"	"n"	120 *
43.	AZRIEL	PESAH	LEVI	Vazov 22	22 *
	BERTA	AZRIEL	"n"	"n"	23 *
	MAJER	"n"	"n"	"n"	24 *
	ŠALTIEL	"n"	"n"	"n"	25 *
	PESAH	"n"	"n"	"n"	26 *
44.	RAHAMIM	AVRAM	AVRAM	A. Hitler 1	121 *
	OLGA	RAHAMIM	"n"	"n"	122 *
	ALBERT	"n"	"n"	"n"	123 *
	VENEZIJA	"n"	"n"	"n"	124 *
45.	BORIVOJ	ISAK	KARIO	Pr. Kiril 11	102 *
	REGINA	BORIVOJ	"n"	"n"	103 *
	EDITA	"n"	"n"	"n"	104 *
46.	MORENO	ARON	BERAHA	Vazov	130 *
47.	BORA	IZRAEL	LEVI	A. Hitler 40	147 *
	MATILDA	BORA	"n"	"n"	148 *
	FINA	"n"	"n"	"n"	149 *

	RAFAEL	"-"	"-"	"-"	150 *
	VOJKA	LEON	VARON	"-"	151
48.	ESTERA	AVRAM	VAJS	Vazov 36	16 *
	MELITA	"-"	"-"	"-"	
49.	Dr MOŠE	ISAK	BARUH	Benkovski 40	66 *
	MANOH	JAKOV	ALKALAJ	"-"	67 *
50.	JAKOV	JOSEF	DŽIVAN	G.F. List 32	
	MIRJAM	JAKOV	"-"	"-"	
51.	JOSEF	ISAK	LEVI	Levski 10	
	SOFI	JOSEF	"-"	"-"	
	ISAK	"-"	"-"	"-"	
	SALI	"-"	"-"	"-"	
52.	NISIM	ISAK	LEVI	"-"	
	VALENTINA	NISIM	"-"	"-"	
	SARINA	"-"	"-"	"-"	
	ISAK	"-"	"-"	"-"	

IMENA I PREZIMENA PIROTSKIH JEVREJA

PREZIMENA

Kao i po imenima i prezimenima u ostalim jevrejskim zajednicama, tako se i u Pirotu moglo doći putem onomatologije (grčki: nauke o postanku i značenju ličnih imena) do izvesnih zaključaka. Pre svega, i u Pirotu su živeli Jevreji koji su nosili klasična jevrejska imena *Koen* (sveštenik) i *Levi* (pratilac), *Beraha* (blagoslov) i sl.

Najbrojniji su bili izdanci dve porodice: *Abravanel* i *Sid*. Obe porodice imale su jednu zajedničku crtu: bile su „gospodskog porekla”. Porodica *Abravanel* došla je na teritoriju Jugoslavije noseći još iz Španije pored prezimena još jedno *Don*, što je na španskom značilo „gospodin”. *Sid* je samo po sebi značilo na arapskom jeziku „gospodin”, kao što je *Čelebi* na turskom bilo titula za obrazovanog čoveka, te se dosta često u Otomanskoj imperiji sreću imena Jevreja *Čelebon*, koja su se kasnije transformisala u prezimena *Čelebonović*. (U Nišu je u XIX veku bio poznat Čelebon Konfino, čija su deca uzela prezime Čelebonović).

ABRAVANEL (neki to prezime tumače kao *Abir ben El* – božji plemić):

Porodica Abravanel odn. Don Abravanel jedna je od najstarijih i najpoznatijih u srednjovekovnoj jevrejskoj istoriji. Prvi pisani dokumenti o njima odnose se na *Jehudu Don Abravanela*, funkcionera na dvoru kastiljanskih kraljeva krajem XIII i početkom XIV veka.

Iz kasnijih generacija najpoznatiji je *Jichak ben Jehuda Don Abravanel* (1437-1508), filozof i političar, rođen u Lisabonu; bio je ministar finansija na dvoru portugalskog kralja Alfonsa V. Za vreme vladavine njegovog naslednika Žuana II izbila je buna. Abravanel je optužen da je bio među pobunjenicima, te je 1483. morao da prebегne u Kastilju. Odatle je za vreme progona iz Španije 1492. prešao u Napulj, pa kasnije na Siciliju, Krf i Monopoli. 1503. došao je u Veneciju, gde je ostao do smrti. Ostavio je nekoliko važnih spisa, koja su doživela mnoga izdanja. U Veneciji je bio veoma cenjen ne samo u jevrejskim krugovima: vršio je razne dužnosti kao savetnik Senata.

Njegov sin *Jehuda* – „*Leone Ebreo*” bio je lekar, filozof i pesnik. Najčuvenije mu je delo „Dijalog o ljubavi” (Rim, 1535).

Porodica Abravanel bila je veoma brojna i nalazimo ih u skoro svim krajevima Otomanske imperije, naročito u Carigradu i Solunu. Odande i iz Venecije došli su i u jugoslovenske krajeve. Grob jednog od članova porodice Abravanel pronađen je sredinom XIX veka u Beogradu.

Najbrojnija porodica Abravanel na teritoriji Jugoslavije bila je u Pirotu.

SID: Ne zna se ko je bio prvi Jevrejin u Španiji koji je uzeo prezime *Sid*. Na tle Jugoslavije došla je porodica *Sid Ašerović*, pa je kao takvu nalazimo i u Pirotu. Kasnije su od te jedne – postale dve porodice: *Sid* i *Ašerović*.

(Najčuveniji *Sid*, odn. *El Sid*, bio je legendarni borac u ratovima Španije protiv Mavara u XI veku. Pravo mu je ime bilo Rodrigo Diaz de Bivar. Njega su mnogi umetnici uzeli za temu svojih dela: Pjer Kornej za pozorišni komad (1636), Žil Masne za operu (krajem XIX veka) i drugi).

DŽIVAN: Originalno prezime svih *Dživana* je *Hezkaja* (po jednom od judejskih vladara, 726–698 pre n.e.). Prvi Dživan, *Jakov Hezkaja*, bio je u tursko doba izvoznik pirotskih ćilimova, tkanina zvanih šajak, veoma jakog „prtenog” platna i raznih preradevina od kozjih dlaka, a pomalo se bavio i nadrilekarstvom, upotrebljavajući razno bilje. Bio je veoma okretan, te su ga Srbi prozvali *Živak* – kao živa, a Turci *Dživan* – mladić. Taj turski nadimak se ukorenio i postao kasnije porodično ime, koje su Srbi izgovarali *Živanović*.

Ime jedne pirotске porodice bilo je veoma indikativno za izbeglice: *Konfino* na italijanskom znači „prognan”.

Krajem XIX i početkom XX veka Jevreji u Pirotu su počeli da uzimaju imena očeva ili dedova za svoja prezimena, uz tipičan srpski sufiks – vić. Tako u tom gradu imamo prezimena *Aronović, Ašerović, Avramović, Davidović, Isaković* i sl. Porodica *Josefović* preuzela je za prezime ime dede *Čelebona Josefa Tuvija*, a porodica *Kario* uzela je prezime *Karić*.

LIČNA IMENA

Lična imena pirotskih Jevreja omogućuju istraživačima da lako saznaju imena bar najbližih predaka s obe strane – majčine i očeve. Ime sina prvenca je po pravilu po dedi s očeve strane, uz dodatak „Bohor” (u deminutivu: „Buki”), što je označavalo prvenca, te se nekad pravo ime i zaboravilo. Drugi sin nosio je ime dede po majci. Tako je bilo i sa ženskom decom: prva je nosila ime bake po ocu uz dodatak „Bohora” („Bukas” ili „Bukica”), a druga ime bake po majci. Ostala deca dobijala su irne po nekom od rodaka ili po nekom od bliskih praznika. Ako bi se rodilo u subotu – Šabtaj, pred Purim – Mordehaj, oko devetog dana meseca ava – Menahem ili Rahamim, Pesah je dobijao ime po istoimenom prazniku. Ako bi dete preležalo neku opaku bolest, dodavalo bi se njegovom imenu Hajim (život), Nisim (čudo), Rafael (od Boga izlečen) i sl.

Imena muškaraca su uglavnom jevrejska, biblijska: Aharon (izgovaralo se Aron), Avraham (Avram), Cvi (Cevi), David, Jakov, Jehuda (Juda), Jichak (Isak), Jisrael (Izrailo), Josef, Moše (Moša), Naftali (Diko), Reuven (Ruben), Šlomo (Salomon), Šmuel (Samuel)...

Osim pomenutog naziva za prvenca, mnogi su „prevodili” svoja imena: Avram je postajao Albert, Jakov–Žak, Jehuda – Leon, Josef – Joško, Meir – Majer ili Maja, Mordehaj – Marko, Moše – Moric, Rafael – Rufo, kasnije Rudi, Šaltiel – Šarlo, Šlomo – Moni, Šmuel – Sami i sl.

Ženska imena bila su biblijska: Ester (Estira), Lea, Rahel (Rašela, kasnije Šeli), Rivka (Rebeka), Rut, Sara, ili španska: Buena (Dobra), Djoja (Biserka), Estreja ili Stela (Zvezdana), Klara (Jasna), Linda (Košuta), Luna (Mesec), Rejna (Kraljica), Rozina (Ružica), Zimbula i sl.

(O imenima makedonskih Jevreja, ali ne samo njih, vidi: *Ženi Lebl, PLIMA I SLOM*, str. 398-400)

* * *

Pokušaćemo da damo prikaz Jevreja iz Pirota – po porodicama. Radi lakšeg snalaženja, sredili smo prikaz po alfabetskom redu.

ABRAVANEL / DON-ABRAVANEL

Jehuda-Leon Don-Abravanel bavio se izvozom žitarica, oraha i koža – jagnjećih, jarećih i zverki. On i supruga mu *Rahel* imali su dva sina: *Nisima* i *Ašera* i nekoliko kćeri.

I. *Nisim Don-Abravanel* (1861–1943) oženio se kad je imao 15 godina. Nevesta *Rejna kći Benciona Konfino* (1863–1943) imala je tada 13 godina. Posle dve godine im se rodio prvi sin. Ukupno su imali 9 sinova, u Pirotu zvanih „DEVET JUGOVIĆA“: *Leon-Jehuda-Bohor, Josef, Jakov, Jisrael-Izrailo, Cvi, dr Hajim, Moše, Samuilo- Sami* i *Bencion*.

Nisim Don-Abravanel radio je svoj posao u zajednici, nekoj vrsti porodične zadruge. Njegov sedmi sin, *Moša*, završio je trgovačku školu u Skoplju i dugo je vodio knjigovodstvo i celokupnu korespondenciju u toj zadruzi. Među braćom nije bilo konkurencije. Svako je kupovao zasebno, imao svoju protokolisšanu firmu, ali je prodaja ostavljena konzorcijumu / monopolu na čijem je čelu bio ded *Leon*, a kasnije otac *Nisim*.

Sa braćom *Abravanel* radili su *Josef Hezkija-Dživan* i *Mordehaj-Mar-ko Sid*. Svako je imao procentualnu zaradu. Imao je dobre trgovačke veze i sa braćom *Papo – Jakovom* i *Nisimom* i *Nisimovim* sinom *Vitalijem* u Carigradu.

* * *

Deca Nisima Don-Abravanela i Rejne-„devet Jugovića“:

1/ *Leon-Jehuda* (1878–1943), zvani *Bohor* ili *Bora*, bavio se trgovinom. Supruga mu je bila *Zimbula* (1887–1943), kći *Avrama Sid-Ašerovića* (1860–1912) i *Oru*, rod. *Hezkija-Dživan* (1861–1941). Imali su sinove *Barzelaja-Benka*, *Nisima-Nička* i *Avrama*.

- *Barzelaj-Benko* (1908) studirao je farmaciju u Pragu, a završio u Zagrebu. Došao je u Izrael decembra 1948. Prva žena: *Ester-Stela* rod. *Elazar* (1919–1960) iz *Sofije*, s kojom ima kćerku *Lionu* (1954); druga žena: *Elvira* rod. *Melamed* (1919) iz *Rušćuka*.

- *Nisim-Ničko* je studirao medicinu;

- *Avram*, kao dečko prešao u Beograd i tamo učio i radio kod kožarske firme *Flajšer* i *Čelebonović* (brata advokata *Jakova Čelebonovića*). On je kasnije vodio filijalu prodavnice sirovih koža gornje firme u *Požarevcu*. Posle je prešao u *Valjevo*, gde je otvorio samostalnu kožarsku radnju. Oženio se *Nadom Mandić*, koja je prešla u jevrejstvo i nazvana *Sarina*. *Avram* je streljan – kao talac – u *Valjevu* 21. X 1941. Imaju kćerku *Zelmu-Zoricu* (1937) koja se spasla sa majkom i živi u Beogradu, udata za *Vladu Brankovića*.

2/ *Josef Abravanel*, drugi sin *Nisima* i *Rejne*, otputovao je još početkom XX veka u Ameriku. Na putu, u *Beču*, oženio se ženom „iz krznarske profesije“. Deca: *Beni* i *Redina*. *Josef* je umro 1978.

3/ *Jakov Abravanel-Don* (Piro, 1888 – *Treblinka*, 1943), treći sin *Nisima* i *Rejne*; supruga *Sofika* (Piro, 1894 – *Treblinka*, 1943), kći *Rafaela-Rufe Aronovića-Rabenu*. *Jakov* je izučio fotografski zanat u *Beču*, pa su onda u Pirotu otvorili on i *Isak Isaković* fotografski atelje, sa firmom „DON i ISAKOVIĆ“. Kasnije je *DON* prešao u *Slavonski Brod*, gde se

bavio trgovinom jaja i živine. 30-ih godina prešao u Beograd. 1941. godine vratio se u Pirot i nastradao sasuprugom Sofikom. O porodici Rabenu - vidi u tekstu.

Stariji sin Jakova i Sofike, *Nisim* (1915) bio je aktivista Jevrejske omladinske cionističko-socijalističke organizacije "Hašomer Hacair", te je oko 1937. godine otišao u Erec Jisrael izivi u kibucu Šaar Haamakim; mladi sin *Rafael-Rudi* (1920) pobegao je iz transporta u Lomu, a pored njegovog imena na spisku stoji "Nema ga". Živi u kibucu Šaar Haamakim. *Rejna* (1918), kći Jakova i Sofike Abravanel, stradala je kao partizanka *Radmila Čorović* u Crnoj Gori.

4/ *Izrailo Abravanel* (1890-1941), četvrti sin Nisima i Rejne, prešao je iz Pirota u Niš. Supruga *Buna Abenšoam*, rođena u Nišu 1896. Imali su troje dece: *Rejnu*, *Rikacu* i *Leona*. Izrailo streljanna Bubnju, Buna i deca stradali na Sajmištu.

5/ *Cvi Abravanel*, trgovac-knjžzar, peti sin Nisima i Rejne. Cvijeva supruga *Rašela*, rođena u Skoplju, kći Rivke i Benjamina Asaela. Cvi i Rašela sa troje dece - Nisimom, Benjaminom i Rejnom stradali.

6/ *dr Hajim Abravanel*, lekar, šesti sin Nisima i Rejne, služio jekao lekar u Bitolju. Za vreme bugarske okupacije bio je "građanskimobilisan". Supruga *Berta rođ. Čelebonović-Konfino* iz Niša. Dr Hajim i Berta otišli u Izrael. Njihova deca, *dr Nisim Abravanel* (1935-1963) i *dr Rejna Levi* (1932-1963) sa mužem dr Salvadorom Aronom Levijem (1919-1963) živeli su u Skoplju. Poginuli za vreme katastrofalnog zemljotresa. Rejnina kći Rašela-Šeli Levi, koja se tada nalazila u Bitolju kod bake i dede, kasnije otišla u Izrael.

7/ *Moša Abravanel*, izvoznik žita i kačkavalja, sedmi sin Nisima i Rejne. Supruga *Rebeka*, kći Daniela i Mirjam Mevorah iz Niša, deca *Rašel*, *Nisim* i *Daniel-Danko Abravanel* i Rebekin brat *Jakov Daniel Mevorah*, koji je na početku okupacije prešao iz Niša u Pirot - svistradali u Pirotu.

Rebekin drugi brat, Meir-Maja Mevorah bio je u zarobljeništvu. Njegova prva žena ubijena je u Nišu sa dvoje dece, Danilom (1929) i Nisimom (1932). Majina druga žena, Regina-Gina rođ. Alkalaj (prvi muž Katan; spasla se u kući Dragiše Cvetkovića u Niškoj Banji), živi u Jerusalimu. Maja Mevorah umro 1976.

8/ *Samuilo-Sami Abravanel*, trgovac - knjžzar, osmi sin Nisima i Rejne, radio sa bratom Cvijem. Stradao u Pirotu sa suprugom *Olgomrod Anaf* i dvoje dece, *Elom* (12) i *Pajom* (10).

9/ *Bencion Abravanel* (1902), deveti sin Nisima i Rejne Abravanel. 1919. otputovao u Ameriku, umro 1977. Bencion se oženio Amerikanom, ima sina *Sama Don-Abravanela*.

* * *

II. *Ašer sin Leona-Jehude Abravanel* (Pirot, 1878 - Treblinka, 1943), menjač, kasnije trgovac - izvoznik kačkavalja (brat Nisima Abravanela);

sa suprugom *Džojom-Bukas-Bukicom* (Sofija, 1886 -Treblinka, 1943), poreklom iz Bugarske, imao je 5 sinova i jednu kćer:

1. *Leon* (1906), kad je imao 17 godina otputovao u SAD, gde je radio sa bratom od strica, Bencionom sinom Nisima. Umro u SAD. Ima dva sina: *Ašera* i *Martona*.

2. *Hajim* (1907), pravnik, bio je do II svetskog rata sudija u Požarevcu. Supruga mu je bila *Enica* rođ. *Danon*, poreklom iz Sarajeva. Za vreme okupacije bio je u požarevačkom zatvoru, gde je jedan od ključara u zatvoru bio nekadašnji kurir u sudu, kome je Hajim uvek materijalno pomagao. On je omogućio Hajimu da pobjegne iz zatvora. „Novo vreme” pisalo je posle njegovog bekstva, da je „poznati komunist Hajim Abravanel” ubijen u Požarevcu. Hajimu je uspelo da dođe do Pirota, a kasnije se prebacio u Albaniju. Vratio se posle rata u Beograd i oženio Dobrilom. Sin *Marko*, studirao filozofiju, radi u Ljubljanskoj banci; kći *Džoja*, činovnik u Beogradu.

3. *Jakov-Žak* (1909), bio krznarski trgovac u Skoplju. 1943. godine prebegao sa bratom Hajimom u Albaniju, a 1948. došao u Izrael, kasnije u SAD, gde je umro 1975. Supruga *Sol*, poreklom iz Grčke, stradala u Skoplju s dvoje dece; druga supruga *Ester*, bezdece.

4. *Rašela* (1911), udata za *mr ph Isaka Tuvi Jusefovića* (Piroto, 1903), žive u Beogradu. Sin, *dr Tuvi* (1939), neurohirurg u Beer Ševi, sa suprugom Ester rođ. *Asaja*; imaju troje dece: *Rahel*, *Isaka* i *Livnat*. Kći *Džoja* (1945), živi u Beogradu.

5. *Marko* (1913), činovnik u Skoplju, pokušao da prebegne u Albaniju, ali ga je na putu ubio vodič, da bi se dokopao zlatnika.

6. *Nisim* (1915), bio šumarski inženjer, radio u Rogatici. Odveden iz Pirota s ocem i majkom.

A L K A L A J

1941. godine pobjegli su iz Beograda u Piroto dva brata *Valike Levi*, *Rahamim-Bubi* (28) i *Ruben* (22), sinovi *Isaka Alkalaja*. Tokom 1942. godine bili su na prinudnom radu u Trnovskoj klisuri. Stradali su u Treblinki 1943. godine.

Sara kći *Samuela Alkalaja* (1922) prebegla je 1941. godine iz Beograda u Piroto sa majkom *Klarom Alkalaj* rođ. *Pardo*, sestrom *Elom*, zetom *dr Hajimom Avramovićem* i njihove dve kćeri, *Klarom* i *Stelom* (o njima vidi pod Avramović).

Sa Bojanom Konfino i Bencionom-Lazom Konfino, Sara Alkalaj jedugo bila u zatvoru kao član "Boljševičke trojke". Suđeno joj je i oslobođena je zbog nedostatka dokaza. Pobjegla je iz transporta u Lomu. Preko Sofije i Skoplja stigla je u Albaniju i od septembra 1943. bila sa albanskim partizanima. Živi u Beogradu. Majka *Klara* i sestra *Ela* sa porodicom - stradali u Pirotu.

U spisku iz 1931. godine pominju se *Moša Alkalaj*, bakalin (1887), supruga *Simha* (1902), sin *Bora* (1922) i kći *Stela* (1925). Najverovatnije je da se radi o porodici Alkalaj iz bugarskog spiska pod brojem 3: *Moša Elija Alkalaj*, supruga *Sofi* i deca *Elija* i *Ester*. Svi stradali.

Manoh Jakova Alkalaj bio je u zarobljeništvu u Nemačkoj. Prijavio se kao bugarski podanik i preko Sofije stigao 1942. god. u Pirod, gde je stradao. U bugarskom spisku br. 49/2 zapisan je *Manoh Jakov Alkalaj* pod istim brojem sa *dr Mošom Isakom Baruhom*.

ARONVIĆ – RABENU

Porodica *Aronović* dobila je svoje prezime po *Aronu Rabenu* (vidi o njemu u tekstu).

Ne zna se tačno koliko je dece imao Aron Rabenu.

Jedan od sinova bio je *Rafael-Rufa Aronović* (vidi i o njemu u tekstu). Bio je jedno vreme građevinski preduzimač, kasnije trgovac na veliko, jedan od snabdevača jugoslovenske vojske mesom. Sa suprugom *Leom* imao je šestoro dece:

1/ *Moša Aronović* – bio je direktor banke u Beogradu. 2-3 godine pred rat prešao u Obrenovac, gde je bio direktor strugare. Moše i supruga *Žanka* imali su 3 kćerke: *Lujza Pesah*, umrla u Tuzli; *Reja Nikša*, bila udata za Jakšu Nikšu, živeli u Dubrovniku. Reja je poginula u partizanima. *Moše Aronović* odveden je iz Obrenovca u Šabac ili u Beograd, gde je ubijen sa suprugom *Žankom* i kćerkom *Rahelom-Seli*.

2/ *Jakov Aronović*.

3/ *Rozina Aronović* – Arueti bila je udata u Bugarskoj.

4/ *Albert-Saša Aronović* – bio je aktivni pukovnik u Skoplju. Za vreme rata bio je u nemačkom zarobljeništvu, ali ne u „jevrejskom logoru”. Posle rata živeo je sa suprugom *Stojkom* u Kikindi, gde je umro 1961. godine.

5/ *Linda Aronović* bila je udata u Nišu.

6/ *Sofi Aronović* – Abravanel (Pirod, 1894) – bila je udata za *Jakova Nisima Abravanela* (Pirod, 1888). Od 1921. godine živeli su u Beogradu, Slavenskom Brodu, Nišu, Jagodini i ponovo u Beogradu, do 1941. kad su se vratili u Pirod. Odvedeni su marta 1943. godine u Treblinku, gde su ubijeni. Deca Sofike i Jakova:

- *Nisim* (1915), došao u Palestinu 1938. godine; živi sa porodicom u kibucu Šaar Haamakim;

- *Rejna* (1918–1942), bila udata za Jovu Čorovića iz Ruda (Crna Gora), bila u partizanima, streljana u Kolašinu. (Podatke o njoj dobila sam od njene braće Nisima i Rafaela-Rudija Abravanela. Vidi još: Mihailo Lalić, TOPOVI, pripovetka „Izvidnica”, str. 160-162).

- *Rafael-Rudi* (1920), bio je aktivista u jevrejskoj omladinskoj cionističkoj organizaciji „Hašomer haair” (Mladi stražar) u Beogradu. Godine 1941. prebegao u Pirod, bio na prinudnom radu u Bugarskoj, a 12. marta

1943. uhapšen i posle nedelju dana sproveden uTreblinku. Pobegao je iz transporta kraj Loma, odakle je kasnijeprešao u Albaniju. Stigao u Palestinu juna 1944. Rudijeva supruga: *Rahel-Bojana Konfino* (Beograd, 1922), kći Mordehaja-Marka Konfino i Matilde rođ. Simon. Deca Rudija i Bojane Abravanel: Beni (1949) i Rina (1954).

AŠEROVIĆ

Jedan ogranak porodice SID je promenio porodično ime po pretku Ašeru Sidu. Leon-Jehuda Ašerović ženio se tri puta. Sva njegova deca: Jakov, Avram, David, Ašer, Nisim, Aharon i Liza - rođena su u Pirotu, ali su kasnije mnogi prešli u Beograd i druga mesta.

1/ Jakov Ašerović imao je četiri sina:

- a) Leon Sid-Ašerović bio je komunist, pobegao je u SSSR i tamo mu se gubi trag.
- b) Drugi sin bio je špediter. Stradao 1941. godine.
- c) Nisim, stradao 1941.
- d) Aleksandar, stradao 1941.

2/ Avram i Bulisa rođ. Talvi iz Sarajeva imali su dvoje dece:

- a) Zdravko, supruga *Olga* i petoro dece: Matilda, Debora, Sarina, Rebeka i Avram - svi stradali;
- b) Zimbula-Zelma bila udata za Leona-Jehudu-Boru sina Nisima Abravanela. Imali su decu: mr ph Barzelajaja-Benka, Avrama, Isaka idr

3/ David je živeo u Sofiji. Njegova deca:

- a) Leon, stradao u Pirotu sa suprugom Karolinom i kćerima Es-ter i Rahel;
- b) Žak, živi u Izraelu;
- c) Isak, živi u Izraelu;
- d) kćerka, stradala;
- e) Matilda, umrla u Izraelu.

4/ Ašer, bio oženjen Rahel-Bukicom, sestrom fotografa Gavre Konfino.

Deca:

- a) Isak, stradao sa majkom;
- b) Vida udata Mihailović, živi u Beogradu;
- c) Matilda stradala sa majkom i bratom Isakom.

5/ Nisim bio oženjen Lizom Koen. Deca:

- a) Netika, udata za Alberta Kario iz Leskovca, sin Nisim i kći Sarina - svi stradali;
- b) Roza, udata u Nišu, muž streljan na Bubnju, ona sakćerkom Lizom i sinom Nisimom na Sajmištu;
- c) Sarina udata za Vinka Jurkovića iz Zagreba, ima kći Vinku i sina.

6/ *Aharon*, rođen u Pirotu 1884. godine – ubijen je u Beogradu – Topovske šupe, 1941, a njegova supruga *Estreja Jakov*, stradala na Sajmištu, aprila 1942. godine. Deca:

- a) *Leon* (1912), bio u zarobljeništvu; za to vreme supruga *Blanka* živela sa sinom Aleksandrom-Sašom u Nišu. 1948. godine došli su u Izrael;
- b) *Samuel* (1920–1941),
- c) *Isak* (1924–1941).

7/ *Liza* udata za *Nisima Samuilova* iz Sofije. Dva sina i dve kćerke žive u Izraelu.

AVRAMOVIĆ

U Pirotu je bilo nekoliko porodica *Avram – Avramović*.

Samuilo sin Avrama Avramović (1873) imao je vinograd i proizvodio vino i druga alkoholna pića i bio izvoznik „pernate stoke” – živine i jaja – u Madarsku; kasnije je otvorio bakalnicu u Pirotu. Nema ga u spisku, pa se pretpostavlja da je umro pre odvođenja. Njegova supruga *Linda* (1878–1943) je na spisku sa sinom Rahamimom. Samuilo i Linda imali su petoro dece: *Avram, Leon i Rahamim* i kćerke blizakinje koje su živele u Bugarskoj.

Sinovi Samuila i Linde Avramović:

1. *Avram Avramović* rođen je u Pirotu 1909. godine, živeo u Beogradu, gde je imao trgovinu mlečnih proizvoda „Avram Avramović-Piročanac” na uglu ulica Kralja Petra i Jovanove. Supruga *Žana-Žanka rođ. Konfino* (28). Imali su sina *Samuila-Samija* (8). Godine 1941. prebegli su iz Beograda u Piro: Avram, Žanka i Sami, kao i Žankina majka Sara (55) i brat Laza (22). U bugarskom spisku, pod brojem 2, stoji, pored imena *Avram Samuel Avram*, „NE”, a u primedbi piše: „U SOFLJI”: na dan hapšenja bio je u Sofiji sa sinom, pa onda pobeo u Gornju Dzumaju, gde mu je poginuo – pregažen sin. Žanka, koja je ostala u Pirotu, stradala je sa majkom, a njen brat Laza preživeo je rat, bio je u zatvoru. Druga žena Avrama Avramovića bila je *Meri Rahamimović*, kći Davida i Bee, poreklom iz Pirota (iz porodice Rahamima Davidovića), živela u Sofiji. Iz tog drugog braka: kći Ester-Lili Levi. Iselili se u Izrael 1960. godine. Avram je umro 1977. godine. Meri i kćerka sa troje dece žive u Izraelu.

2. *Inž. Leon Avramović* (1904) studirao je u Pragu, odakle je prešao u Beograd. Bio je oženjen *Eleonorom-Norom Vajs*. Imali su sinčića *Borivoja-Borka*, rođenog 1938. godine u Pragu. 1941. godine prešli su u Piro, gde su došle i Norina majka *Estira Vajs, rođ. Poljokan* i sestra *mr ph Melita Vajs*, koja je kao apotekar bila građanski mobilisana u Kočanima.

U bugarskom spisku, pod brojem 9, stoji: *Leon Samuel Avram*, supruga *Eleonora* i sin *Borivoj*, pored čijeg imena stoji „Njama go” (Nema ga).

Borivoja-Borka prihvatila je susetka Vera Čoaš i odvela tetki Meliti Vajs. Sa tetkom je 1948. godine stigao u Izrael, gde žive i danas: mr ph Melita Vajs, supruga Jakova Pilišera i Borko-Baruh Arbel, bibliotekar Univerzitetske biblioteke u Tel Avivu.

Nora Avramović je, sa Valikom Levi, pokušala da pobegne iz Loma, ali su ih neke žene primetile, prijavile Bugarima, te su vraćene u transport i stradale. (Po izjavi Matilde Konfino, koja je uspela da pobegne iz Loma).

Brat Eleonore-Nore Avramović, *Mihael-Mile Vajs*, bio je u nemačkom zarobljeništvu kao rezervni oficir. 1942. godine prijavio se kao bugarski podanik, oslobođen je i stigao u Sofiju. Na njegovu sreću, Bugari mu nisu priznali podanstvo, te je vraćen u Nemačku. Posle rata živeo u SAD i bio sekretar Udruženja Jevreja poreklom iz Jugoslavije u Americi.

Sa Miletom Vajsom su oslobođeni i stigli u Sofiju, između ostalih, sledeći zarobljenici:

* *Pavle sin Hajima i Hermine Melamed*; falsifikovao je svoju legitimaciju: *MELAMED* je prepravio na *MUHAMED* i javio se kao turski državljani. Preko Sofije otišao je u Carigrad, a odande u Palestinu, pa se u britanskoj armiji borio kod El Alamejna;

* *Dr Moše-Moris Isaka Baruh* vratio se iz zarobljeništvu, došao u Pirot 1942. godine i stradao;

* *Manoh Jakova Alkalaj* se takođe vratio iz zarobljeništvu, 1942. god. stigao u Pirot i stradao.

3. *Rahamim-Raka Avramović* (1910), radio je sa ocem u bakalnici. Stradao u Pirotu sa majkom *Lindom* (65), suprugom *Rašelom* (32) i kćerkom *Ernom* (4).

Dr Hajim sin Mordehaja Avramović, lekar, rođen u Pirotu; Medicinski fakultet završio u Pragu 1926. godine, a kasnije specijalizirao stomatologiju. 1941. godine prebegao je iz Beograda u Pirot, sa suprugom *Elom-Intulom* rod. Alkalaj (36) i kćerkama *Ester-Stelom* (6) i *Klarom* (3). Elin otac Samuilo Alkalaj (Beograd 1880) stradao je kod Topovskih šupa 1941. godine, pa su i Elina majka Klara Alkalaj rod. Pardo (Bitolj 1886) i sestra Sara Alkalaj prešle u Pirot, jer su smatrale da su Bugari liberalniji i tolerantniji prema Jevrejima. Kada su Bugari došli da ih hapse, 12.III 1943. godine u 5 sati izjutra, prebecili su devojčice u pidžamama kroz prozor. Deca su počela da plaču i viču: „Mama, mama!” Ela im se pridružila, a Sara se predstavila kao žena dr Hajima, pošto njeno ime nisu pročitali. Ela se sa kćerkama jedno vreme krila u okolini Pirota, ali kad joj je ponestalo para seljaci su je predali vlastima, te je sa kćerkama odvedena u Treblinku iz Skoplja, dok su dr Hajim i Elina majka Klara Alkalaj odvedene iz Pirota. Sara Alkalaj pobegla je iz transporta u Lomu.

U Pirotu su živeli i *Mordehaj-Marko Avramović*, piljar (1886), supruga *Ester* i kćeri *Matilda* (1908) i *Mara* (1910). Po izjavi mr ph Benka Abrevanela – svi stradali.

Iz Pirota su stradali i *Josef Avramović*, opančar, supruga *Rivka* i kćeri *Lenka*, *Vinka* i *Matilda*.

Cvi Avramović „Piroćanac“, obučar (1880) živeo je izvesno vreme u Skoplju sa suprugom *Klarom* i kćerima *Leom* (1909), *Matildom* (1914), *Rebekom* (1917) i *Marikom* (1919). Kasnije je prešao u Piroat. Svi su stradali, ali nije jasno gde.

Nisim sin Salomona Avramović, prodavac duvana i srećaka, supruga *Franka*, sin *Salomon-Sima* i kćeri *Matilda* i *Lenka Koen*, supruga *Gavriela Koena* sa dvoje dece, *Venturinom* i *Isakom* – svi su stradali u Pirotu.

U Pirotu su stradali i *Rahamim sin Avrama Avramović*, supruga *Olga* i deca *Albert* i *Venecija*.

B A R U H

Dr Moše-Moric sin Isaka Baruh bio je u zarobljeništvu u Nemačkoj. 1942. godine prijavio se kao bugarski podanik, stigao preko Sofije u Piroat, odakle je odveden u Treblinku i tamo ubijen.

BERAHA / BERAH

U Pirotu je bilo nekoliko porodica *BERAHA*. Neki su se kasnije prezivali *BERAH*; gotovo svi su se iselili iz rodnog grada i uglavnom prešli u Beograd, Niš, Leskovac i Bitolj.

Kao utemeljači sinagoge u Pirotu pojavljuju se *Aron S. Beraha*, *Avram J. Beraha* i *Solomon M. Beraha*.

U Pirotu je krajem prošlog veka imao štampariju *Isak S. Berah*, jedno vreme u zajednici sa nekim *Došićem*.

U ogranke pirotke porodice *Beraha* spadaju i sledeći:

David Beraha, kožarski trgovac, srpski patriot, postavljen je 1912. godine za predsednika Jevrejske opštine u Skoplju. Na toj je dužnosti bio do bugarske okupacije u Prvom svetskom ratu, i ponovo od 1919. godine.

1871. godine rođen je u ovom gradu *Moša Beraha*, koji je kasnije bio rabin u Nišu, gde je i stradao 1941. godine. Njegov imenjak *Moše Beraha* bio je između dva svetska rata advokat u Bitolju.

Avram Berah, rođen 1878. godine, posvetio se vojnom pozivu, bio aktivni oficir, i dostigao čin pukovnika. Bio je nosilac Karadjordjeve zvezde s mačevima. *Avram Berah* je jedini Jevrej koji je za vreme okupacije legalno živeo u Beogradu. Posle rata se sa suprugom *Elom* rođj. Graf iselio u Izrael, odakle je uskoro prešao u Karakas (*Venecuela*), gde je i umro.

Čelebon-Čibi Beraha bio je menjač u Pirotu. Sa suprugom *Bukicom* imao sina *Josefa-Joška* (1892-1974), koji je prešao u Leskovac i tamo bio trgovac. I *Josef-Joško Beraha* oženio se Piroćankom: supruga mu je bila daljna rođjaka – *Vinka rođj. Beraha* (Piroat, 1895 – Leskovac, 1971). Njeni

su roditelji bili *Aron Beraha*, trgovac (Piro, 1850-1931) i *Klara*, umrla 1933. godine.

Iz Leskovca je porodica Beraha prešla 1936. godine u Vranjsku Banju, gde je Josef otkupljivao kudeljku i kožu. 1941. godine uhapšen je i oteran na Banjicu, odakle ga je spasio neki poznanik.

Porodica je preživela rat u Albaniji. Deca Josefa-Joške i Vinke: – kći *Matuska* (1921) sa suprugom *Isom Antonovićem*, bankarskim činovnikom iz Beograda, i sinčićem *Žakom* (7 meseci) stradali u Skoplju;

- sin *dr Isak-Jisrael Beraha* (1926), stomatolog, živi u Leskovcu; kći *Klara Kosić* (1929) živi u Beogradu.

Po bugarskom spisku, pod br. 46, vidi se da je *Moreno sin Arona Beraha* (62), bivši štetovod (= knjigovodja), izbeglica iz Beograda, stradao u Pirotu, gde je od 1941. bio kod nekoga od porodice.

Meir Beraha bavio se uvozom pamuka. Njegov sin *Solomon Beraha* imao je, izvan grada, industriju „*Heliantus*” za preradu zejtina od semenki suncokreta.

Solomon Beraha se ženio dva puta. Prva žena *Matilda* umrla u Pirotu; imali su sina inž. *Maksima-Maksa*, rođenog oko 1915. godine, koji je 1950. godine preko Izraela otputovao za SAD. Sa drugom ženom, s kojom se preselio u Beograd, imao je kćer *Rašelu- Rašku*, udatu za bugarskog Jevrejina; umrla je u Izraelu.

DAVIDOVIĆ

Nisim sin Rahamima Davidović, bivši „*jajcar*” i supruga *Rašela*, domaćica, prešli su iz Pirota u Sarajevo, ali su se 1941. godine vratili u rodni grad, odakle su sa decom odvedeni u Treblinku. Deca: *Liza* (1911), *Rahamim-Raka* (1912), *Isak* (1916) i *Berta* (1917). *Mevorah Davidović* (1862), prodavac srećaka (1862) i supruga *Ester* (1876) imali su sina *Nisima* u Pirotu, i 2 ili 3 kćeri, udate u Bugarskoj. Iz Pirota su stradali: *Nisim sin Mevoraha Davidović*, poštanski činovnik (1883), supruga *Venecija-Venuča* (1885), sin *Ranko* (1919) i kći *Soka* (1923).

U Piro, su prebegli iz Beograda *Azriel sin Davida Azriela Davidović* (53), krojač, i supruga *Mirjam-Minka*. Oboje odvedeni u Treblinku i ubijeni.

DŽIVAN - HEZKIJA

Prvi poznati *Dživan, Jakov Hezkija*, imao je bar petoro dece, od kojih se zna za sledeće:

1. Aron, živeo je u Sofiji, gde je imao radnju suvenirara. Aron je umro pre rata, a njegova kći *Nehama* doselila se u Izrael i umrla u Jafi 1964. godine.

2. *Isak-Kakum*, živeo je u Sofiji, gde je imao manufakturnu radnju. Supruga *Mina* poreklom iz Zemuna ili Novog Sada. Oboje umrli u Izraelu. Sin *Adolf-Bubi Dživan* živi u Ramat Ganu, oženjen, ima 2 kćerke.

3. *Josef* (1863) bavio se trgovinom nepereradjene jareće kože. Supruga *Mazal-Mailda*, kći *Jakova Benado*, trgovca iz Pirota.

Stradali u Pirotu.

Deca Josefa i Mazal:

a. *Hajim*, umro mlad;

b. *Jakov-Žak*, sin Josefa Dživana, zvani *Jakov Živanović*, imao manufakturnu radnju prvo u Pirotu, pa se preselio u Sofiju. Iz Sofije bio proteran u Piro, ali je kasnije kao bugarski podanik pušten iz logora (na bugarskom spisku br. 50). Sa suprugom *Mirjam-Mari* živeo u kibucu *Jakum* kraj Natanije, a posle su prešli u kibuc *Ejn Šemer* kraj Afule. Deca u Palestini od 1944. godine: kći *Mazal-Mati*, učiteljica; sin *Hajim*, stradao u lovu od sopstvenog metka.

c. *Avram*, rođen u Pirotu 14. III 1898, završio ekonomiju u Beču. Radio s ocem u Pirotu. Za vreme rata bio u zarobljeništvu u Nemačkoj. Za to vreme stradala mu žena *Vida* rođ. *Eškenazi* (1908) poreklom iz Bosanskog Broda, sa kćerkom *Ernom* (1928). Sa drugom ženom *Paulom* od 1948. živeo u Jerusalimu, i bio predstavnik jugoslovenskih firmi „DŽIKO” (Dživan i Co.), kasnije imao radnju firme „Elit”.

d. *Sarina Kastro*, udata za *Moska Kastro* iz Bugarske. Vratili su ih u Piro, gde su stradali. Vidi bugarski spisak br. 38.

e. *Rozina*, udala se u Bugarskoj, preživela rat, živi u Izraelu.

f. *Nisim* (1904), sa stricem *Isakom* imao manufakturnu radnju. Stradao u Pirotu sa suprugom *Sarinom* (kći *Maze* i *Solomona Tuvija*) i dve kćeri, *Bebom* (1936) i *Medi* (1938).

g. *Moša*, bio je fudbaler – centarhalf „Pobede” iz Pirota. Za vreme jedne utakmice u Skoplju, oko 1925/26. godine, nastradao je od udarca u stomak.

4. *Oru Sid-Ašerović*, rođena 1861. u Pirotu, bila je udata za *Avrama Sid-Ašerovića*, stradala 1943. godine. Kćerka im je bila udata za *Leona Abravanela*.

5. *Mazal Tuvi*, bila je udata za *Solomona Tuvija*, sina šamaša Čelebona Tuvija (Solomon Tuvi je brat mr ph *Isaka Tuvi Jusefovića*). *Mazal* i *Solomon Tuvi* živeli su u Sarajevu, imali 2 kćerke:

a. *Franka-Bukicu Ašerović*, koja je bila udata za *Isaka* sina *Avrama Ašerovića*. Imali 3 sina: *Avrama*, *Salomona* i *Jakova*. Supruga i sinovi stradali u Beogradu; *Isak Ašerović* bio u zarobljeništvu, živi u Izraelu;

b. *Sarina Dživan*, bila je udata za *Nisima Dživana*. Zna se da su imali jednu kćerku, *Meri*. Živeli su u Sofiji, ali su vraćeni u Piro, i stradali.

(*Jakov Hezkija-Dživan* bio je praded po majci mr ph *Benka Abravanela*, koji je i dao većinu navedenih podataka).

FRANKO

Elija sin Avrama Franko (46), bivši knjigovodja, supruga *Helena* (38) i dvoje dece, *Avram-Aca* (15) i *Meri* (12) – bili su izbeglice iz Beograda; svi su odvedeni iz Pirota u Treblinku.

ISAKOVIĆ

Isak sin Rahamima Isaković (58), fotograf, supruga *Palomba* (53) i sin *Rahamim* (18) – svi stradali.

JUSEFOVIĆ-TUVI

Čelebon Tuvi Bahar Josef, kasnije *Tuvi Jusefović* (1840-1934), bio je „crkvenjak” (šamaš) i obradivao je vinograde Jevrejske opštine u Pirotu. Kasnije se bavio trgovinom. Sa suprugom *Liom rođj. Mašiah* iz Sofije (1845-1941) imao je sedmoro dece:

1. *Josef-Bohor*, rođen u Sofiji, bio je haham u nekom od gradova Makedonije. Umro je pre rata. Imao je 4 kćeri.

2. *Salomon*, rođen u Sofiji. Sa suprugom *Mazal rođj. Dživan* iz Pirota imao je osmoro dece, svi rođeni u Sarajevu. Osim sina *Nisima* i kćerke *Sarike* – svi su stradali u Sarajevu. Kćerka *Sarika* sa mužem *Nisimom sinom Josefa Dživana* i sa dve kćerke – odvedeni iz Pirota u Treblinku. Sin *Nisim Tuvi Josefović* preživeo je rat u nemačkom zarobljeničkom logoru.

3. *Josef*, rođen u Sofiji, od 1948. godine živi sa šestoro dece u Izraelu.

4. *Jakov*, rođen u Pirotu 1898, oženio se *Bertom rođj. Varon* (1897) iz Niša. 1925. godine prešli su u Niš, gde je *Jakov* radio sa tastom u radnji gotovih odela. Stradali su u Nišu sa dvoje dece, *Tuvijem* (1924) i *Rikom* (1926).

5. *Mr ph Isak Tuvi Jusefović*, rođen u Pirotu 1903. Završio farmaciju 1927. u Zagrebu, a onda se vratio u Piro, gde je radio do 1.VII 1929. u apoteci mr ph *Karla Skacela*; od 1.VII 1929. do 4.IV 1930. bio u apoteci Stalne vojne bolnice u Nišu na odluzenju kadrovskog roka, odakle se vratio u Piro, i nastavio da radi kod *Skacela*. 1930. se oženio i prešao u *Zaječar*, gde je radio do 1933. godine. Od 1933. do 1936. radio je u apoteci mr ph *Ašera Fransevića* u Skoplju, a od januara 1937. kod mr ph *Koste Antonijevića* u Beogradu, u Balkanskoj ulici. Supruga mr ph *Isaka Rašela kći Ašera Abravanela i Džoje-Bukas Mašiah*. Njeni roditelji, *Ašer* i *Džoja*, odvedeni su iz Pirota u Treblinku.

Posle streljanja „prve stotine” sa Tašmajdana u Beogradu, prebegao je mr ph *Isak* u Piro. Kasnije su u Piro, stigli i supruga *Rašela* (sa propusnicom na ime Bugarke *Ružice Josifov*), sin *Tuvi* i *Rašeline* sestre *Ester Mandil* i *Sara Natan*, koje su u Beogradu radile kao šnajderke u fabrici konfekcije „Elka”. Bugari su mr ph *Isaka* odveli avgusta 1942. godine sa grupom od oko 30 pirotskih Jevreja-„trudovaka” na izgradnju puteva kraj

Belova Pazardžijskog. Kasnije je „gradjanski mobilisan” kao apotekar i poslat na službu u Svištov. Na osnovu toga mogao je da izvuče suprugu i sina Tuvija iz Sokolane u Pirotu pred odvođenje transporta u Treblinku. Od oktobra 1944. radio ponovo kao apotekar u Pirotu, do penzije. Njegov sin *dr Tuvi Jusefović* (1939), neurohirurg, živi u Izraelu (Beer Ševa), a kći *Dzolja* (1945), živi sa ocem u Beogradu.

6. *Estera* (1904), udata za *Avrama Mandila*, poreklom iz Prokuplja. Živeli u Beogradu, ali su 1941. prešli u Pirot, odakle su marta 1943. godine odvedeni u Treblinku.

7. *Sarina* (1906), živela u Beogradu, bila udata za *Hajima-Miku Natana* (poreklom iz Štipa). I oni stradali u Pirotu.

KALMIĆ – KALMI

Iz Beograda su izbegli u Pirot *David sin Salomona Kalmi* i sin *Salomon*, kao i *Isak Kalmić* (52) sa sinom *Josefom* (17). Svi odvedeni u Treblinku marta 1943. godine i tamo ubijeni.

KARIĆ – KARIO

Iz Pirotu su odvedeni u Treblinku marta 1943. godine i izbeglice iz Beograda *Borivoj sin Isaka Kario* (65), njegova supruga *Regina* (52) i kći *Edita* (22). Po izjavi Sare Alkalaj, Edita je pokušala da pobegne iz Loma, ali je uhvaćena i vraćena u transport. Svi stradali u Treblinku.

K A S T R O

Mosko sin Menahema Kastro (52), trgovački posrednik, došao je iz Bugarske. Bio je oženjen *Sarom-Sarinom* (46), kćerkom Josefa i Mazal Dživan. 1942. godine poslao je neko iz Sofije upitnik u vezi sa „bugarskim podanikom” Moskom Kastro. Međutim, Kastro je bio „bez podanstva”, te je kao takav i stradao.

K O E N

Godine 1941. prebegli su iz Beograda u Pirot *Lenka supruga Gaviela Koena* sa dvoje dece, *Ventuirom* i *Isakom* gde su živeli Lenkini roditelji, Nisim i Franka Avramović. Tamo je stigla i *Vinka Koen* (26) sa decom *Nisimom* (6) i *Belom* (4), kao i udovica *Ester Koen* (37). Svi stradali u Treblinku marta 1943. godine.

K O N F I N O

Bencion Konfino je sa suprugom *Bulisom rođ. Kario* iz Leskovca imao sedam sinova. Njihov sin *Meir Konfino* poginuo je u srpskoj vojsci za vreme Balkanskog rata, 1912. godine. Bencion je iz Pirotu prešao u Kragujevac sa sinovima *Avramom* i *Izrailom* (tamo je Izrailo streljan 21. oktobra 1941.

godine, a njegova majka Bulisa, supruga Regina i troje dece prebačeni su na Sajmište i tamo ubijeni). I ostali Bencionovi sinovi su prešli u druge gradove Jugoslavije. Bencionov sin *Mordehaj-Marko* sa porodicom i Bencionov brat *Ašer* sa sinom *Isidorom* preselili su se u Slavonski Brod, gde su radili na eksportu živine, jaja, voća i povrća.

Mordehaj-Marko sin Bencionia Konfino rođen je u Pirotu 1895. godine, a preminuo u Izraelu 1975. godine. Njegova supruga *Matilda* (1895-1983), kći je Moše Avrama Simona (1870-1941) iz Niša, ali je i njena baka Ester Simon rod. Melamed bila iz Pirota.

Mordehaj i Matilda Konfino imali su dve kćeri: *Rahel-Bojana* (1922) i *Rut* (1930). Živeli su do juna 1941. godine u Slavonskom Brodu, a onda prešli u Pirot. Marko je 12. marta 1943. godine prevario bugarske stražare i sa kćerkama Bojanom i Rut pobjegao iz Pirota, a Matilda je pobjegla iz transporta u Lomu. (Vidi izjavu Matilde Konfino).

O *Sari A. Konfino* (55), izbeglici iz Beograda, koja je stradala u Treblinku, poznato nam je samo iz Sidovog spiska, pod br. 106.

L E V I

Pirotski ogranak porodice Levi bio je dosta razgranat, te se ne može uvek i tačno utvrditi porodična veza. Jedini odrasli ogranak te porodice, Žana Levi (Haifa), iz meni nepoznatih razloga odbija svaku saradnju.

Zanimljivo je da su skoro svi preci pirotске porodice Levi bili opančari ili obučari. Verovatno njihov najpoznatiji potomak bio je *Mika Lević-„Lektres“*, koji je u Beogradu između dva rata imao najekskluzivniju radionicu pomodnih ženskih cipela, u Knez Mihailovoj ulici 19.

Među utemeljačima pirotске sinagoge pojavljuju se *Jakov M. Levi*, *Meir J. Levi* i *Pesah M. Levi*. Pretpostavlja se da su Jakov i Pesah bili Meirovi sinovi.

Pesah M. Levi (1847-1927) bio je jedno vreme, pre I svetskog rata, haham i hazan u Pirotu. Ne zna se gde je izbegao za vreme rata, ali kad je kasnije izrazio želju da bude pokopan u Svetoj zemlji, cela pirotска zajednica angažovala se da mu svojim dobrovoljnim prilozima to i omogući. Koliko je poznato, Pesah je imao bar tri sina: Meira, Rahamima i Azriela-Lazara.

1. *Meir Levi*, prema popisu iz 1931. godine, već je bio mrtav, te se pominju samo njegova udovica *Zimbula*, sinovi *Samuilo* (1902) i *Pesah* (1910) i kćeri *Berta* (1912) i *Sara* (1917). Svi su stradali u Pirotu, kao i snaha *Dezi* - supruga *Samuilova* (1913) sa decom: *Meir* (1933), *Margarita* (1936) i *Nisim*.

2. *Rahamim Pesaha Levi* (58), trgovac, supruga *Olga* (54), sin *Nisim-Buki* (30), snaha *Meri* (28) i unuka *Olga-Oli* (3) – svi stradali u Treblinku.

3. *Azriel-Lazar sin Pesaha Levi* (52), trgovac iz Pirota, supruga *Berta* (47) i deca *Meir* (22) i gluvonemi *Pesah* (16) – svi stradali. Nije poznata

sudbina *Šaltiel-Šarla* (18), koji se nalazi u bugarskom spisku, ali su decembra 1943. godine Bugari izdali poternicu za njim.

Jakov Meir Levi (1858), Pesahov brat, bio je opančar u Pirotu. Izgleda da je umro pre rata. Supruga mu se zvala *Bukica*. I sin prvenac *Meir* (1894) bio je opančar.

Meir je stradao u Treblinki sa slepom majkom *Bukicom*, suprugom *Matildom* (1896) i decom *Jakovom*, studentom prava (1922), *Solomonom* (1924) i *Rikom* (1926).

Jedino dete Meira i Matilde koje je preživelo rat je kći *Žana*, rođena 1921. godine. Do rata živela je u Beogradu sa suprugom *Leonom sinom Jakova Levi* (30), takođe poreklom iz Pirota. Oni su pobešli iz transporta, preživeli rat i 1948. godine iselili se u Izrael.

Iz Pirota je bio i *Nisim Levi*, opančar. Imao je najmanje dva sina, *Zahariju* (1864) i *Manoha-Maćija*. Godine 1894. prešla je ta porodica Levi u Prištinu. Pošto je Zaharija odrastao u pobožnom i tradicionalnom jevrejskom domu, uz to imao odličan sluh, u Prištini je počeo da uči bogosluženje, i postao haham i hazan te zajednice. Na toj je dužnosti bio do smrti, pred II svetski rat.

I *Jisrael-Izrailo Moše Levi* (1876) bio je opančar u Pirotu, a kasnije menjač i prodavac srećaka Državne klasne lutrije. Sa suprugom *Bulisom* (1884) imao je tri sina: Mošu, Efrajima i Meira i kćerku Rašelu.

1. *Moša sin Izraila Levi* (1907), sudija Okružnog suda u Pirotu i predsednik Jevrejske opštine i supruga *Venezija-Valika* (26), kći Isaka Alkalaja iz Beograda stradali su u Treblinki; sin *Izrailo-Izika* (3) spasen. Iz Pirota su stradala i dva Valikina brata, izbeglice iz Beograda: *Rahamim-Bubi* (28) i *Ruben Alkalaj* (22).

Valika je pred odvođenje uspela da preda sina stolaru *Ljubi Ljubeniću* (po izjavi *Rudija Abravanela*). *Izika-Ilja* je preživeo rat. Njegov stric *Meir Levi* koji je bio u zarobljeništvu doveo ga je u Izrael, ali se *Meir* kasnije odao piću i izvršio samoubistvo. *Izika Levi* živi u Kanadi.

Po izjavi *Matilde Konfino*, u Lomu je *Valika* pokušala da pobege iz transporta, ali su je neke žene meštanke primetile, te je uhvaćena.

2. *Efrajim*, inženjer-agronom (1909), stradao je u Zaječaru.

3. *Meir* (1911), za vreme rata bio je u zarobljeništvu u Nemačkoj i jedini od sinova preživeo.

4. *Rašela Levi*, „odbegla” je za Srbina.

5. Svakako je iz te porodice i *Bora Izraila Levi* (42) – vidi bugarski spisak, broj 47 – ali pošto je Bora samo nadimak za prvorođenog sina, ne znamo kako se zvao. Stradao je u Treblinki sa suprugom *Matildom* (36) i decom *Finikom* (15) i *Rafaelom-Baticom* (13).

Po bugarskom spisku bilo je u Pirotu još nekoliko porodica Levi i to: broj 51 – *Josef Isaka Levi*, bivši trgovac, supruga *Sofi* i deca *Isak* i *Sali*; broj 52: *Nisim Isaka Levi*, bivši trgovac, supruga *Valentina* i deca *Sarina*

i *Isak*; broj 32: *Leon Nisima Levi*, opančar i supruga *Žana*; br. 4: Izbeglice iz Beograda *Leon Moše Levi*, bivši trgovac (50), supruga *Bukica* (46) i sin *Ješa*, student medicine (20) i Leonov brat *Rahamim*. Iz bugarskog spiska se vidi da su Ješa i Rahamim u vreme odvođenja pirotskih Jevreja bili u Sofiji.

P A R D O

Rabin *Moše Jakova Pardo* (42) poreklom je iz Bitolja. Odveden je iz Pirota u Treblinku sa porodicom: supruga *Mirjam* (40) i deca *Jakov* (19), *Simha* (17), *Rahel* (15), *Sara* (13) i *Šemtov* (5) (vidi bugarski spisak, broj 17). Iako je Jakov Moša Pardo u spisku, izgleda da je pokušao da pobegne, te su bugarske vlasti decembra 1943. godine izdale poternicu za njim.

R A B E N U

Vidi pod: ARONOVIĆ!

S I D

Mordehaj-Marko sin Hajima Sid, trgovac (1864), bavio se trgovinom jagnjeće i jareće neštavljene kože. Sa suprugom *Bulisom* (1868) imao je, koliko se zna, četiri sina: *Hajima*, *Leona*, *Jakova-Žaka* i *Naftalija*, zvanog Diko.

1. *Hajim Sid* (52) bio je šef poreske uprave, prvo u Caribrodu, kasnije u Pirotu, pa u Vršcu. 1941. godine došao je kao izbeglica u rodni Pirot, odakle je sa suprugom *Bukicom* rođ. *Varon* (48) odveden u Treblinku i ubijen.

2. *Jakov-Žak Sid* (42) bio je činovnik PTT u Pirotu. Supruga *Ilonka Anaf* (34) (starija sestra Olge, supruge Samuila-Samija Abravanela). Sinovi *Žaka* i *Ilonke*: *Avram* (14) i *Leon* (6) i kći *Bojana* (10) – svi stradali.

3. *Naftali-Diko Sid* (1908-1943), trgovac, radio je s ocem. Stradao sa celom porodicom: supruga *Dezi Kamhi* (30) iz Skoplja, sin *Marko* (6) i kći *Perla* od 7 meseci. Sa njima je živea i Naftalijeva majka *Bulisa* (82), koja je na nosilima ubačena u transport za Treblinku.

4. *Leon Sid*, rođen 1895. godine, bio je činovnik osiguravajućeg društva u Beogradu. Sa suprugom *Milom* rođ. *Manojlović* imao je dvoje dece, kći *Stela* i sina *Mordehaja-Marka*. Godine 1941. izbegli su iz Beograda u Pirot. 1942. godine Stela i Marko su dobili dozvolu za odlazak – preko Carigrada – u Palestinu. Leon i Mila uhapšeni su 12. marta 1943. godine, ali im je uspeo da pobegnu. Stigli su u Palestinu krajem 1943. godine. (Vidi izjavu i spisak Leona Sida i izjavu Stele Švarc).

Napomena: O porodici *SID-AŠEROVIĆ*– vidi pod Ašerović!

S I L A R D

Po spisku iz 1931. godine vidi se da je tada u Pirotu živela porodica veterinara *Silarda: Armin* (1882), supruga *Evgelina* (1887) i sinovi *Eugen*, st. veterine (1910) i *Aleksandar* (1920). Ne zna se njihova dalja sudbina.

S I L B E R B E R G

Majer I. Silberberg (1866), rabin u penziji, odveden je iz Pirota u Treblinku sa kćerkom *Frimom* (1899) – vidi bugarski spisak br. 16. *Uzged*, u spisku L. Sida – pod brojem 127 – pogrešno je napisano ime – Avram Silberberg. U Arhivu HOJ A-197. sačuvana je njegova molba za prijem na mesto kantora i veroučitelja u Dubrovniku, 3.XII 1919, iz koje donosimo izvod:

„U „Židovskoj svijesti“ čitam, da se kod Vas ima popuniti mjesto kantora i vjeroučitelja. Slobodan sam na temelju toga slijedeću molbu podnijeti. Ja sam 43 god. star, imam lijep glas (bariton), muzikalan sam, te u stanju nakon kratkog vremena zbor sastaviti, posjedujem dugogodišnju praksu kao kantor i vjeroučitelj u Jugoslavenskim zemljama, molim i govorim perfektno na način SEFARADIT, govorim osim toga i srpsko-hrvatski, njemački te i ruski. Premda sam Aškenaz, znađem iz dugogodišnje prakse u sefardskim bogomoljama sefardske minhagim potpuno.

Posjedujem izvrsne svjedodžbe kao kantor i kao vjeroučitelj na srpsko-hrvatskom jeziku. Podučavam isto i na novohebrejskom. Za sada sam u Bosanskom Brodu kao hazan i vjeroučitelj, te rad bih zbog male plaće promijenio mjesto”.

V A R O N

Porodica VARON potiče iz Niša, odakle su se sinovi i kćeri raselili - uglavnom u Skoplje i Piro, ali ih je bilo i u Beogradu i Požarevcu. Među utemeljačima sinagoge u Pirotu pominje se i *Avram Varon*. U spisku iz 1931. godine pominju se: *Isak Varon*, bakaln (1870), supruga *Sara* (1876) i kći *Lenka* (1912). Sin Leon živeo je tada u Nišu.

Veći deo porodice Varon stradao je u Nišu i Skoplju. Stari *Isak sin Leona Varon* (80) i njegova unuka *Vojka, kći Leona i Linde Varon* (24), izbeglica iz Niša, stradali su u Pirotu.

ŽIVOTNI PUT JEDNE (proširene) PIROTSKE PORODICE

Iz izjave *Matilde Konfino* (1895-1983) u kibucu Haogen, 18. V 1983.

PORODICA MORDEHAJA-MARKA KONFINO:

Bencion Konfino, rođeni Piroćanac, žveo je u Kragujevcu. Sa suprugom *Bulisom* rođ. *Kario* iz Leskovca, imao je sedmoro dece:

1. *Meir-Majer Bencion Konfino* poginuo je u Balkanskom ratu kod Kumanova 1912. godine (njegovo ime stoji na spomen-ploči na jevrejskom groblju u Beogradu);
2. *Avram* je živeo u Kragujevcu;
3. *Gavriel-Gavro* prešao je iz Kragujevca u Beograd;
4. *Izrailo* je živeo u Kragujevcu;
5. *Nisim*;
6. *Mordehaj-Marko* prešao je 1921. sa porodicom u Slavonski Brod;
7. *Bencion-Beli*, posmrće, dobio je očevo ime.

U Kragujevcu su braća *Konfino* imali prvo staklarsku, a kasnije manufakturnu radnju. *Izrailo Konfino* je streljan u Kragujevcu 21. X 1941. godine, a njegova majka *Bulisa*, supruga *Regina*, rođena u Pirotu i troje dece odvedeni su na Sajmište, odakle su odvedeni i ugušeni u „gušegupki” početkom 1942. godine.

PORODICA MATILDE KONFINO ROĐ. SIMON:

Ded: *Avram Simon*, Niš i supruga *Ester Melamed*, Pirot;

Otac: *Moša Simon* (Niš, 1870 – Beograd, 1941), supruga: *Rahel Hazan* (Niš, 1870 – Beograd, 1905);

Moša i Rahel Simon imali su četvero dece:

1. *Matilda* udata za *Mordehaja-Marka Konfino*;
2. *Neta Bararon*, izvršila samoubistvo 1931. u Šapcu;
3. *dr Avram Simon*, streljan sa „Prvom stotinom” jula 1941. godine u Beogradu;
4. *kći, umrla kao beba*;

Matilda Konfino, rođena u Nišu 1895. godine, udala se 1920. god. u Beogradu za *Mordehaja-Marka sina Benciona Konfino*, rođenog u Pirotu 1895. godine.

Matilda i Mordehaj-Marko Konfino živeli su posle venčanja oko godinu dana u Kragujevcu, a onda su se preselili u Slavonski Brod. Imali su dve kćeri, *Rahel-Bojanu* (1922) i *Rut* (1930).

U Slav. Brodu Marko je radio sa stricem *Ašerom Konfino* i njegovim sinom *Isidorom* na eksportu živine, jaja, voća i povrća.

Pred početak rata Marko je pozvan na vojnu vežbu (rezervni narednik) i bio zarobljen od Nemaca u Caribrodu; pobjegao je iz ropstva i otišao u rodni Pirot, koji je potpao pod bugarsku vlast. U Slavonskom Brodu ustaše su ubile strica Ašera i njegovog sina Isidora. Matildi je rekviriran stan, ali je ostala u Brodu kao Bugarka. Poslala je čoveka u Pirot da obavesti porodicu da su one dosta bezbedne u Brodu, ali da Marka traže, te da se nikako ne vraća u taj grad: u Brodu su ustaše počele da odvođe Jevreje u logore. Tada je dobila pismo od Marka iz Pirota, da pode sa kćerkama u taj grad, kao bugarski „repatrijant”. Stigle su u Pirot krajem juna 1941. godine. Jedno vreme živeli su u Jevrejskoj mahali, iza hotela „Central”, kod Markove tetke Rejne Abravanel, a onda su iznajmili jedan stan.

Iako su bili starosedeoci u Pirotu, Jevreji nisu dobili – kao ostali – bugarsko državljanstvo. Vođeni su na prinudne radove, ali im se činilo da im opasnost po život nije pretila. Krajem 1942. godine pozvali su Bugari sve Jevreje i obeležili ih: podelili su im „jevrejsko dugme” (žuti „bedž” sa crnim Davidovim štitom), bez koga se nisu smeli kretati. Na vratima stanova bilo je napisano „Evrejsko žilište”. Tih dana Bugari su išli po jevrejskim kućama i tražili od njih novac i posude „za Jevreje koji će doći u grad iz Grčke”.

Januara 1943. godine odlučili su Marko Konfino i Jakov Abravanel da se sa porodicama presele u srpsku četvrt grada. Našli su stan u blizini Vojne komande, daleko od Jevrejske mahale, gde su živeli oko dva meseca, do 12. marta 1943. godine. To je bilo veoma opasno, pa je Marko odlučio da sa vrata skine tablu s natpisom „Evrejsko žilište”.

U noći između 11. i 12. marta ostali su – porodice Jakova Abravanela i Marka Konfino – do kasno u noć i planirali kako da pobjegnu, kako da bar kćerke spasu. Starija, *Rahel-Bojana*, bila je politički kompromitovana: bila je pred vojnim sudom kao član „boljševičke trojke” i oslobođena

– „u nedostatku dokaza”. Sutradan izjutra zalupali su na vrata – dva nemačka i dva bugarska vojnika – i počeli da čitaju imena. Na to im je Marko hladnokrvno odgovorio, da u njihovom stanu nema Jevreja i uputio ih u neki susedni stan. Odmah zatim izbacio je kćerke kroz prozor i on iskočio za njima. Matilda je zatvorila prozor. U stanu je ostala sa Jakovom Abravanelom i njegovom porodicom. No Bugari su se posle izvesnog vremena vratili i uhapsili ih; nisu im dali vremena da se pripreme, niti im dozvolili da ponesu bilo šta od stvari. Matildu su išamarali, jer je odgovorila da ne zna gde su joj muž i kćerke. Ona je uspela da ponese spremljenu torbu sa medikamentima i jedno jastuče. Odveli su ih u Sokolanu kraj gimnazije, gde su zatekli sve Jevreje iz mahale. Bilo je to 12. marta. U Sokolani je gorela velika peć, a Jevreji su u nju bacali pare, da ne bi morali da ih predaju Bugarima. Matilda je uspela da u vatu uvije 40.000 leva i to sakrije u vaginu. Bugarska policija pozivala je svakog od zatvorenika ponaosob, pretresala ih i oduzimala sve dragocenosti. Kada je došao red na nju, „tukli je na smrt” da kaže gde su joj muž i deca. Odgovorila je da ne zna, jer da zna – i ona bi pobegla, pošto zna šta je čeka. Tukli su je više od jednog sata „kako to samo Bugari znaju”, bila je sva otečena i krvava.

Policijski načelnik pozivao je mlade žene. Iz njegove sobe čula se vika i plač tih žena. Matilda je već tada odlučila da beži, ali su je rodaci odvrtili od toga.

Zatvorenici su spavali na podu. Dobijali su slanu ribu i marmeladu, te su bili žedni do ludila, nisu imali vode za piće.

Dvojici mladića uspelo je da pobegnu, kad su videli da nemaju gde da se sklone – vratili su se kroz prozor. U međuvremenu su Bugari doznali za bekstvo i pretili da će ubiti njihove porodice, ali su bili iznenađeni kad su videli da su mladići tamo.

Uveče 18. marta dali su im slanu ribu, marmeladu, suvi hleb, i naredeno im je da sutradan, u petak, u 4 izjutra budu spremni za pokret. Peške su ih vodili na železničku stanicu, neke su vukli. Stanica je dosta daleko od Sokolane, skoro sat hoda. Teretni, stočni vagoni su već bili spremni. Ubacili su ih u te vagone, gde su samo sklupčani mogli da sede.

Ispred Loma uspeo je da pobegne iz transporta *Rafael-Rudi Jakov Abravanel* (Pirrot, 1920). Bio je mlad i mršav, te se provukao kroz dve slomljene daske.

Transport sa pirotskim Jevrejima je stigao u Lom, bugarski gradić na Dunavu. Pored njih su bili vagoni sa Jevrejima iz Trakije – iz gradova Kavala, Drama i Serez. Jednoga dana došla im je jedna mlada doktorica iz tog transporta; i rekla im da je njihov transport tamo već 15 dana, da ima puno bolesne dece i staraca i da je mnogo smrtnih slučajeva u vagonima. Molila ih je da joj daju lekove, te su joj svi koji su imali medikamente dali šta su imali. Nisim Abravanel je tad još bio živ. To su znali, jer je stara Rejna to saopštila sinu Moši, koji je bio u vagonu sa Matildom. Dan-dva kasnije umro je, te je njegov leš izbačen iz vagona.

Skoro niko nije ništa jeo tih dana, jer se slana riba koju su dobijali nije mogla jesti i pored gladi koja je vladala. U početku im nisu dali da izlaze iz vagona ni da vrše nuždu. Tek posle nekoliko dana su im to omogućili. Tada su iz transporta pobjegli *Leon i Žana Levi, Edita Karić, Valika Levi i Nora Avramović* takođe su pokušale da pobjegnu, ali su vraćene u transport. Jednom prilikom kad su ih pustili da vrše nuždu, Matilda se našla pored *Sare Alkalaj*, prijateljice njene kćeri Bojane. Polako su počele da se udaljavaju od vagona, stigle u neko seosko dvorište i naišle na seljanku, vlasnicu tog dobra. Žena je pretpostavljala da su one pobjegle iz transporta. Matilda joj je ponudila 40.000 leva, što je tada predstavljalo pravi imetak, nešto kao 100.000 predratnih dinara, ako im ona i njen muž kupe dve vozne karte za Sofiju, sakriju ih do polaska voza i otprate na stanicu kao bolesnu tetku koja treba da stigne svojim u Sofiju. Muž je zahtevao da mu odmah daju pare, ali je Matilda odgovorila: „Ti meni karte, ja tebi pare!” Voz je polazio negde oko 1 sat posle ponoći, a njega nije bilo do ponoći. Kad se vratio bio je potpuno pijan. Ipak, sve se dobro završilo. Matilda i Sara kupile su slobodu za 40.000 leva.

Ušle su u voz, prepun bugarskih vojnika, koji ih je odveo u Sofiju. Sišle su na stanicu ispred Sofije, uzele fijaker i stigle u stan Bukice Aškenazi, Matildine rođake, poreklom Beogradanke. Čuđenju i radosti nije bilo kraja. Dan pre nje stigao je Rudi Abravanel, koji je ispričao da svi Jevreji iz Pirota „idu na pogibelj”. Matilda je izgledala jadno, bedno, strašno. Marko i Bojana su bili u Sofiji, ali ne kod Bukice, već kod jedne druge rođake. Mlada kći, Rut, krila se nekoliko dana kod bugarske porodice Čepitev, poslovnih Markovih prijatelja.

Iz Sofije su krenuli posle dva dana, jer su se tamo bojali da ih skrivaju. Matilda, Marko, Bojana i Rut Konfino, Sara Alkalaj i Rudi Abravanel dobili su lažne papire koje im je nabavio Hajim-Mika Simon, brat Bukice Aškenazi, od nekog bugarskog poručnika Radeva, koji ih je i pratio preko Čustendila do Skoplja. U Skoplju, gde su se zadržali samo jednu noć, organizovala se grupa od 11 Jevreja, koje je trebalo prebaciti preko bugarsko-albanske granice (osim pomenutih šestoro bili su u grupi braća Marko i Hajim Ašer Abravanel i braća Ergaz iz Skoplja). Krenuli su na put peške do Uroševca, gde im je jedan katolički sveštenik bio veza za dalji put. Međutim, posle jednog sata boravka kod „velečasnog” upali su u njegov stan policajci Kosovari. Sveštenik se pravdao da je njegov stan „autonomna teritorija”, ali mu to nije pomoglo. Cela grupa je uhapšena. U zatvoru u Uroševcu bilo je preko 40 Jevreja u dve sobe, zajedno muškarci, žene i deca. Čuvali su ih Kosovari, koji im nisu davali skoro ništa za jelo.

Tih dana prošle su kroz Uroševac kompozicije sa Jevrejima iz Makedonije, na putu prema Treblinki.

Jednoga dana je pozlilo mladoj kćeri Ruti Konfino. Marko je lupao i zahtevao da odvede kći lekaru. Na to su ga stražari izvukli iz ćelije i počeli da tuku, na šta je Matilda na sav glas vikala i dozivala, kako je samo znala

i umela, pola italijanski, pola ladino: „Italijano, mio marito kombat!” Da se nisu pojavili Italijani, Marka bi sigurno ubili, – smatra Matilda.

U zatvorsku sobu doveli su i dve jevrejske porodice iz stare Bugarske, porodicu Aronov i porodicu Tadžer. Oni su izbegli, jer su se plašili da se i u Bugarskoj dogodi ono što se dogodilo sa Jevrejima u „novim krajevima”. Platili su veliku sumu novca, pa su sve žene i deca prebačeni iz zatvora u „hotel” – bivšu javnu kuću. U hotelu u Uroševcu bili su oko mesec dana. Tamo je Matilda čula da su Jevreji koji su već stigli u Kavaju radili kod italijanskih vlasti da ih oslobode i da samo treba da pronađu prevozno sredstvo iz Uroševca do Kavaje. Međutim, porodica Konfino nije imala više „ni filira”. Matilda pošalje kći Rut da to javi Marku, te ovaj ubedi one Jevreje iz Bugarske, koji su još imali zlatnike, da obezbede prevoz za sve njih. Tako su dobili auto, koji ih je dovezao samo do granice Kosova i „prave Albanije”, a onda su im saopštili: „Mi ostajemo, a vi prelazite, pa se snadite!” Našli su se u Kavaji, na ulici, i plakali. Prišao im je jedan Albanac i pošto je čuo njihovu priču on je ponudio da ih smesti kod sebe u potkrovlje, u koje se ulazilo preko lestvica. Tu su se našli sa petoro braće Aruesti iz Skoplja, čije su žene vraćene u logor u Skoplje. Neki Ešref Sponza iz Kavaje nabavio im je formulare za lične karte, a oni su upisali „svoja” imena; postali su muslimani, porodica Hodža: Marko – Mustafa, Matilda – Emina, Bojana – Kadrija, Ruti – Bali, Rudi – Rušdi, a dva brata Pelosof iz Beograda koji su bili s njima postali su: Solomon – Sulejman, a Nisim – Nazim. Sara Alkalaj našla je u Kavaji svoga brata Solomona-Monija Alkalaja. Oko 4 meseca bili su u Kavaji, a kad je Italija kapitulirala i u Albaniju ušli Nemci, oni su pobjegli u Skadar. Braća Pelosof, jedan advokat, a drugi bankarski činovnik, radili su kao građevinski radnici, Rudi kao električar, a Matilda je pekla krofne od krompira, koje su prodavali na ulici. (Zanimljivo je da u Albaniji niko nije hteo da prima nemački novac. Nemci su za njih već tada bili „kaput”).

Preko nekog gazda Idriza iz Skadra pronašli su vezu sa pijanicom Haki-kapetanom, koji je imao trošnu barku. Odlučili su da tom barkom pobjegnu u Italiju. U to vreme Nemci su se bojali desanta savezničkih trupa, pa su minirali ušće Bojane u Jadransko more. Ipak je barka uspela da stigne do mora, ali joj se motor pokvario, voda je počela da ulazi kroz pukotine. Od ušća Bojane do Monopolija u Italiji – put od 4 sata – putovali su dan i noć. Ispumpavali su vodu, bili su sigurni da im bekstvo neće uspjeti. Najzad su ih iz aviona ugledali partizani iz Monopolija, izvukli ih polumrtve i doveli u svoje logorište. Engleski obavestajci koji su ih saslušavali skoro mesec dana nisu mogli da shvate kako su mogli da prođu kroz minska polja. U „tranzit-kempu” ostali su do juna 1944. godine, a onda su brodom „Pilsudski” otputovali u Haifu. Bojana i Rudi venčali su se pred polazak, u mestu Santa Kroče.

Marko Konfino umro je u Kibucu Haogen 1975. godine, a oktobra 1983. godine preminula je i njegova supruga Matilda. Rut Konfino-Ben

Horin živi sa suprugom Avšalomom i troje dece u kibucu Haogen. Bojana i Rudi Abravanel imaju dvoje dece; žive u Kibucu Šaar Haamakim.

Roditelji Rudija Abravanela, Jakov (Piroć, 1888) i Sofi rod. Aronović (Piroć, 1894) stradali su u Treblinki, marta 1943. godine. Živeli su u Beogradu, ali su se 1941. godine vratili u rodni Piroć.

Brat Rudija Abravanela, Nisim (1915), živi od 1938. godine u kibucu Šaar Haamakim.

Rejna Abravanel, sestra Nisima i Rudija, rođena 30. maja 1918. godine u Piroću, bila je do svoje 17. godine član Omladinske socijalističke-cionističke organizacije „Hašomer haair“ (Mladi stražar) u Beogradu, a onda je prešla u SKOJ i kasnije primljena u KPJ. Studirala je medicinu u Beogradu. Tamo se upoznala sa poznatim revolucionarom Jovanom Ćorovićem, udala se za njega i postala *Radmila Ćorović*. Na početku rata prešli su u Crnu Goru, gde je u Žabljaku Jovan izabran za sekretara Sreskog komiteta KPJ, dok je Radmila radila na organizovanju žena i omladine, i držala im predavanja iz osnovnog medicinskog znanja, koje su one uspešno primenjivale u partizanskoj bolnici. Nakon povlaćenja partizanskih snaga u Bosnu, u proleće 1942. godine, Radmila i Jovan Ćorović ostali su na terenu, u pozadini, gde su upali u četničku zasedu. Jovan Ćorović je poginuo, a ranjenu Radmilu dovode u četnički zatvor u Kolašin. Pre nego što je osuđena na smrt, Radmila je pretučena. Aprila 1943. godine streljana je u zatvorskom dvorištu u Kolašinu, sa još 12 mlađih partizana. Ugledavši ih, Radmila se okrenula drugaricama iz zatvora i smešeci se dobacila im: „Pogledajte u kakvom društvu idem...“

BIBLIOGRAFIJA:

Ako u zagradi nije označeno slovo – izvor je na srpskohrvatskom jeziku. Slova u zagradi označuju jezik:

(b)=bugarski

(e)=engleski

(h)=hebrejski

(n)=nemački

(š)=španski

-
- ARDITI (b) Benjamin Arditi, JEVREJI U BUGARSKOJ ZA VREME NACISTIČKOG REŽIMA 1940-1944, Holon 1962.
- ARHIV NRS Arhiv NR Srbije, Ministarstvo prosvete
- ARHIV SEF. (h) Arhiv Svetske sefardske organizacije, Jerusalem
- BARUH Kalmi Baruh, Jezik sefardskih Jevreja, Spomenica o proslavi tridesetogodišnjice sarajevskoga kulturno-prosvetnoga društva La Benevolencija, Sarajevo 1924. godine ●
- BIDERANO (h) Avraham ben Jisrael Biderano „Ha'Aviv", Jevreji u Srbiji, „Hamagid", broj 8/25.II 1886.
- BLGARSKI ZAPAD (b) Blgarski zapad, okupacioni list, izlazio u Skopju.
- BUGARSKI SPISAK (b) Bugarski spisak žrtava iz Pirota: Arhiv „Jadvašem", Jerusalem, 965/55, 0-13/1-6

- CHARY (e) Frederick B. Chary, THE BULGARIAN JEWS AND THE FINAL SOLUTION 1940-1944, Pittsburgh 1972.
- ĆIRIĆ Dušan M. Ćirić, RABENOVO ZDANJE, Pirotski zbornik IV.
- ĆIRIĆ,ruk. Dušan M. Ćirić, JEVREJSKA MALA U PIROTU, 1979.(rukopis)
- DIMITRIJEVIĆ Djorđe St. Dimitrijević, ŠKOLSKI ŽIVOT U PIROTSKOM OKRUGU POSLE OSLOBODENJA OD TURAKA, Pirotsk izbornik I
- EVLJIA Evlija Čelebi, PUTOPIS, Odlomci o jugoslovenskim zemljama, Sarajevo, 1973.
- GRADA Pirot i srez nišavski, Grada, Sabrao i priredio Ilija Nikolić, Pirot 1981/82.
- GRINBERG (b) Natan Grinberg, DOKUMENTI, Sofija 1945.
- HAKOEN (h) RESPONZE rabina Šloma Hakoena, IVdeo.
- HOJ. Arhiv Hitahdut Olej Jugoslavija (Udruženja Jevreja poreklom iz Jugoslavije), Jerusalem
- IZVEŠTAJ (n) BERICHT UBER DAS BALKANHILFSWERK, UNION DES ASSOCIATIONS ISRAELITES, Berlin, Juli 1913.
- JAD VAŠÈM Arhiv ustanove "Jad vašem", Jerusalem
- JEVREJSKI GLAS "Jevrejski glas", Sarajevo
- JIM Jevrejski istorijski muzej, Beograd
- JIREČEK (n) Constantin Jos. Jireček, DIE HEERENSTRASSE VON BELGRAD NACH CONSTANTINOPEL UND DIE BALKANPASSE, Prag 1877.
- KOSTIĆ Kosta N. Kostić (1875-1915), ISTORIJA PIROTA, Pirot 1973.
- LEBL Ženi Lebl, PLIMA I SLOM, Beograd 1990.
- MILIĆEVIĆ M. Dj. Milicević, KRALJEVINA SRBIJA, Beograd, 1884.
- MILOŠEVIĆ Mihailo Milošević, SRPSKI JEVREJI U RATOVIIMA SRBIJE ZA SLOBODU I JEDINSTVO JUGOSLOVENA (1912-1918), Beograd 1965. (rukopis)
- NIKOLIĆ Vladimir M. Nikolić, STARI PIROT, Etnološke beleške iz prošlosti grada, Pirot, 1912 (Ponovo: 1974)
- NIŠ Istorijski arhiv u Nišu, Fond: Crkvenoškolska jevrejska opština Niš

- OTADŽBINA** "OTADŽBINA", časopis dr Vladana Dorđevića, Beograd
- PINTO** Avram Pinto, JEVREJI SARAJEVA i BOSNE i HERCEGOVINE, Sarajevo 1988.
- PIROT** Skupština opštine Pirot, Zavičajna knjiga opštine pirotske, ustrojena na osnovu podataka na dan popisa stanovništva 31.III 1931.
- PULIDO (s)** Angel Pulido Fernandez, LOS ESPANOLES SIN PATRIA, Madrid 1905.
- ROZANES (h)** Šlomo Rozanes, POVEST JEVREJA U TURSKOJ i NA ORJENTU, V tom, Sofija 1937/38.
- SID** Leon M. Sid, EKSPOZE od 7.III 1944. godine generalnom konzulu Kraljevine Jugoslavije u Jerusalimu: Inv. broj Državne komisije za utvrđivanje zločina okupatora i njihovih pomagača: 15.013; JIM, Beograd, 2412, K. 22-3-1/6
- SVOJ** Službeni list Saveza jevrejskih veroispovednih opština, Beograd
- SPOMENICA** SPOMENICA poginulih i umrlih srpskih Jevreja u Balkanskom i Svetskom ratu 1912-1918, Izdanje Odbora za podizanje spomenika palim jevrejskim ratnicima, Beograd, 1927.
- TREBLINKA (h)** Jahiel Meir Rajhman (Henrik Romanovski, Godinu dana u Treblinki, Jalkut Morešet, Tel Aviv, br. 32/1981, str. 33-70).
- ZAPISNIK** Zapisnik sednice Izvršnog odbora Saveza jevrejskih veroispovednih opština Jugoslavije
- ZBORNİK 4** Milutin Velimirović, Jevreji u Pirotu, Zbornik Saveza jevrejskih opština Jugoslavije, Beograd, 1979, str. 281-286.
- ZIROJEVIĆ** Olga Zirojević, Rajnold Lubenau o Beogradu i Srbiji 1587. godine, Godišnjak grada Beograda, knjiga XII, Beograd 1966.
- ŽIVKOVIĆ H.** Hristifor-Cikan Živković, JEVREJI UGLEDNI GRAĐANI, "Sloboda", Pirot, 10.III 1990.
- ŽIVKOVIĆ N.** Novica Živković, TEROR OKUPATORA, Pirotski zbornik VI/1974, str. 185-188: Uništenje Jevreja u Pirotu

FOTOGRAFIJE:

- 1/ Iz ZBORNIKA 4, uz tekst M. Velimirovića (autor nije naveden)
- 2/ Iz zbirke JIM, Beograd
- 3/ Dobrotom sledećih čika:
ABRAVANEL mr ph BARZELAJ-BENKO, Tel Aviv
ABRAVANEL dr HAJIM, Bat Jam
ABRAVANEL BOJANA i RAFAEL-RUDI, Šaar Haamakim
- ARBEL BARUH, Tel Aviv
BLAJER ZLATKO, Skoplje:
JAARI RUT, Jeruselim
JUSEFOVIĆ-TUVI mr ph ISAK, Beograd
KOEN dr ŠMUEL-MILE, Tel Aviv
ŠVARC STELA, Tel Aviv

USMENA SVEDOČENJA:

- ABRAVANEL mr ph BARZELAJ-BENKO, Tel Aviv
ABRAVANEL dr HAJIM, Bat Jam
ABRAVANEL RAFAEL-RUDI, kibuc Šaar Haamakim
ABRAVANEL-KONFINO RAHEL-BOJANA, kibuc Šaar Haamakim;
- ARBEL BARUH, Tel Aviv
JUSEFOVIĆ-TUVI mr ph ISAK, Beograd
KALJUSKI inž. SIMHA, Tel Aviv
KONFINO MATILDA, kibuc Haogen
PILIŠER-WEISS mr ph MELITA, Tel Aviv
ŠVARC-SID STELA, Tel Aviv

REGISTAR IMENA

Napomena: Imena koja donosimo u registru su iz teksta knjige - do str. 69c. Nisu uneta imena iz spiskova.

A

Abravanel Ašer J., 33, 38, 39
Abravanel mr ph Barzelaj-Benko Leon, 36
Abravanel Cvi Nisim, 39
Abravanel Hajim Ašer, 36
Abravanel dr Hajim Nisim, 36
Abravanel Jakov Nisim, 33, 36
Abravanel Jehuda-Leon-Behor Nisim, 32, 33
Abravanel Jehuda-Juda Ašer, 33
Abravanel Marko Ašer, 44
Abravanel Moša Nisim, 39, 50
Abravanel Nisim Leon, 33, 40, 45, 50, 51
Abravanel Nisim Cvi, 44
Abravanel Rafael-Rudi Jakov, 44
Abravanel Samuilo Nisim, 39
Adamović Momčilo, 40
Adenauer Konrad, 53
Adižes Jakov Nisim, rabin (1885-1941), 33
Adižes Sofija, supruga Jakova, 33
Ahmed starac, 16
Ajhman (Eichmann) Adolf, 45, 46
Alkalaj Moše, 39
Alkalaj Rahamim-Bubi Isak, 44
Alkalaj Ruben Isak, 44
Alkalaj Sara Simon, 44, 48
Antonov Dimitar, sekretar opštine, 47, 49
Arandelović Stojan, 20
Arditi Benjamin, 51, 52, 53
Arje Rahel, udova Jakova, 22

Aronović Albert - Aleksandar Ruffo, 36, 37
Aronović Jakov V., 33
Aronović Lea, 36
Aronović Nisim, 25
Aronović Rejna, supruga Nisima, 28
Aronović Rafael-Rufa A., 24, 25, 33
Aronović Sojka, supruga Aleksandra, 36
Avramović Avram Samuel, 19, 48
Avramović Cvi, 36
Avramović Ester, supruga Hajima Mordehaja, 48
Avramović dr Hajim Mordehaj, 36
Avramović Josef, 36
Avramović ing. Leon Samuel, 36, 45
Avramović Mordehaj-Marko, 36
Avramović Nisim, 31, 39
Avramović Salomon Nisim, 36, 45
Avramović Samuilo, 19, 20, 36
Azriel Menahem, 33

B

Bakardžijev Hristo, 45, 47, 49
Balabanov Stamen, pomoćnik kmeta, 49
Balkanski, 44
Banković, 27
Baruh Marijola kći Daviča, 27
Batenberg Aleksandar, knez, 26, 27
Bekerle Adolf Hajnc (Beckerle Adolf Heinz), 42, 45, 52, 53
Belev Aleksandar, 41, 45, 46, 52, 53

Benado Nisim J., 33
Ben-Aroja Isak, 22, 23
Berah Avram, 33, 36
Berah Isak S., 36
Berah Meir, 20, 40
Beraha Aron S., 33
Beraha Avram J., 36
Beraha Čelebon-Čibi, 36
Beraha Josef, 22
Beraha Šlomo-Solomon M., 22, 33
Boris III, car (1894-1943), 41, 42,
54
Borko fijakerista, 51
Brokier Bertrandon, 15

C

Cekić Jova, 50
Ćirić Dušan M., 20, 21, 40, 41
Ćorović Jovan, 37
Ćorović Radmila (Abravanel Rena),
37

D

Daneker Teodor (Danneker Theo-
dor), 46, 53
David Azriel, 22
Davidović David Samuilo (1872-
1915), 29
Davidović Rahamim-Raka, 36, 45
Davidović Rahamim-Ranko, 36
Davidović Solča, 27
Demjanjuk Ivan "Grozni", 54
Dimitrov, potpukovnik, 49
Driš, putopisac, 17
Dunjic M.M., 22
Dživan Avram Josef, 39
Dživan Hajim Josef (1887-1913),
29, 33
Dživan Josef, 39
Dživan Moše Josef, 36
Dživan Nisim Josef, 45

E

Edrisi (El Idrisi) (1100-1166), 15
Eskenazi Leon, 33
Evljija Čelebi (1611-1682), 16

F

Farhi dr, 48
Fedorenko Fjodor, 54
Filov Bogdan (1883-1945), 41, 42,
45, 46, 53
Franc Kurt, 54
Franko Solomon Ruben (1874-
1912), 29

G

Gabrovski Petar (1898-1945), 41,
45, 46, 54
Geron Ruben, 33
Gorčilov kapetan, šef obaveštajne
službe, 49
Gošev, 49

H

Hakoën Šlomo (1540-1602), 21
Halevi Moše ben Jichak, 21
Hezkija Jakov A., 33
Hitler Adolf, 13
Hofmann, policijski ataše, 45, 46
Hrebeljanović Lazar, knez (1329-
1389), 15
Hruščov Nikita, 53

I

Ilijev, okružni agronom, 47
Isaković Isak Rahamim, 36
Ismail-Bej, 24
Ivanov Asparuh, 50

J

Jireček Konstantin, 15
Jovanović Dragoljub, 43
Jusefović mr ph Isak Tuvi, 36, 37,
45, 48

K

Kalicin Jaroslav, 45, 46
Kaljuski dr Mordehaj-Marko, 36, 38
Kantardžijev, 41
Kastro Mosko Menahem, 39, 43
Kizinger Georg-Kurt, 53
Koen Šalom N., 33
Kokalov Todoracija, 20
Kolombo Kristofer (1451-1506), 13
Konfino Bencion-Laza Leon, 44
Konfino Bohor, 27
Konfino Bojana Mordehaj-Marko,
44, 48
Konfino Meir - "Hadzi-Majer", 22
Konfino Meir Bencion, 29
Konfino Mordehaj-Marko, 48
Konfino Rut Mordehaj-Marko, 48
Konstantinov Iv. kmet, 46, 47, 49
Korošec Anton, 41
Košev, okružni komesar za snabde-
vanje, 49
Kostić Kosta N., 16
Kovo Šlomo Geršon, 21
Krsta Čurčija, 25
Krsta "Samuilov", 20
Krstev, komandant straže logora, 48

L

Levi dr., 48
Levi Buki, 37
Levi David-Dale, 39
Levi Efrajim-Fetko Izrailo, 45
Levi Izrailo Moše, 33, 37
Levi Jakov M., 33, 36

Levi Ješa Leon, 48
Levi Josif Samuilo, 23
Levi Majer, 33, 34, 36, 39
Levi dr Manoaš, 47
Levi Moša Izrailo, 36, 39, 42, 43,
44
Levi Moša Naftali (1877-1915), 31
Levi Nisim Rahamim, 39, 45
Levi Ora, supruga Presijada, 27
Levi Pesah, 33
Levi Pesah M. (1847-1927), 39
Levi Rahamim, 38, 44
Levi Zimbula, supruga Majera, 34
Lubenau Reinhold, 15, 16
Lukov, 49
Luter (Luther) Martin, 45

M

Makenzen, maršal, 36
Marković Jevrem, major, 22
Mešulam Jakov, rabin, 22
Mešulam Perla, supruga Jakova, 28
Milan "Meirov", 20
Mindizov dr Hristo, 52
Momčilović Aleksandar – pop
Sanda, 20
Murat I, sultan (1319-1389), 16

N

Nedić Milan, 42
Nikolov dr Georgi, 52
Nikolov, poreski načelnik, 47, 49
Nikolov, sekretar okružne uprave,
47
Nikolov Stefan, 46, 49

O

Obrenović Milan, kralj, 25, 26

P

Panajotov Sava, upravnik logora, 47
Panica, 47
Papo Jakov, 28, 29
Papo Nisim, 28, 29
Papo Vitali Nisim, 29
Pardo Moše Jakov rabin, 34, 35, 38
Paunović Milan, 20
Petrov Hr, 43
Pikolomini Đovani Norberto (1650-1689), 16
Popov, delegat, 47, 49
Popov, okružni načelnik, 47, 49, 50
Pulido dr Anhel, 13
Puškarov Georgi St., policijski načelnik, 50

R

Rabenu Aharon-Aron, 23, 24, 26, 27
Radovanović Sava, 52
RAŠI = Rabin Šlomo Jichaki (1040-1150), 12
Ruben Šabtaj-Sabitaj Hajim, 31, 33

S

Šabanović Hazim, 16
Šaltiel Jakov M. (1887-1912), 31

Samuilova Simha, 27
Servantes Miguel (1547-1616), 13
Sid Avram J., 33
Sid Hajim, 52
Sid Jakov-Žak M., 37, 39, 52
Sid Leon M., 33, 52
Sid Naftali M., 39
Silard dr Armin, 36
Silberberg Frima, kći Majera, 35
Silberberg Majer, rabin, 34, 35
Sjenkjević dr Janko, 23
Sokolov Aleksandar Nik., 50
Stamenkov Stefan Nikolov, 49
Štangel Franc Paul, 54
Stefanović Đoka, 23
Šternberg dr Artur, 47
Stojanov, pomoćnik okr. policijskog načelnika, 49

T

Tadžer dr., 48
Tuvi Čelebon Josef, 19, 32, 40

V

Varon Avram, 33, 37
Varon Isak, 22
Vasiljević Alimpije, 23
Visliceni Ditrih, 46

Zapažena vrednost rada je i u tome što se posebno ističe sloga i prijateljstvo Srba i Jevreja u Pirotu, od njihovog dolaska iz Španije pa sve do stradanja i likvidacije 1943. godine. Za sve to vreme nije bilo nikakvih sukoba na nacionalnoj i verskoj osnovi. Jevreji su u Pirotu potpuno slobodno izražavali svoje nacionalne, verske i kulturne osobenosti. Živeli su kao jedan narod. Uzajamno poštovanje i prijateljstvo izražavali su se na svakom mestu i u svim prilikama.

Autor je došao do dokumenata koja su predstavljala strogo poverljiva akta o pripremama za likvidaciju naših sugrađana marta 1943. godine. Na osnovu toga je i detaljno obrađen čin hapšenja i odvođenja u privremeno sabiralište u gimnazij-sku salu (Sokolana) kao i transportovanje sa železničke stanice Pirota i njihov put u nepovrat.

Dramatično je kazivanje autora o ponašanju Jevreja u momentu napuštanja svojih domova, znajući da je to poslednji oproštaj od rodnog Pirota.

Egzekutori su posebno pripremani za konačan obračun sa jednim vrednim i poštenim narodom.

Čitaocu se pruža mogućnost da uvidi kako se ponaša čovek koji drugog čoveka ne smatra čovekom i ponaša se kao prema krvoločnoj životinji. Životinju bi odmah ubili. Međutim, Jevreje su u ovom slučaju prethodno mučili, a zatim na svirep način likvidirali.

U radu je prikazan i sam čin uništenja u zloglasnom logoru Treblinka, nezapamćenom u istoriji ljudskog društva.

(Izvod iz recenzije)

